

ГЛАВНИ РАДНИЧКИ САВЕЗ СРБИЈЕ ОД I ДО III КОНГРЕСА (1903—1905)

У периоду од јуна — јула 1903. године, када је Раднички савез стварно почео да ради и кад је одржан његов I когрес, до јуна 1905, односно до његовог III конгреса, формиран је модеран синдикални покрет у Србији, као јединствена економска организација радничке класе. После запаженог успеха у оснивању мреже синдикалних организација у Београду и општинских радничких друштава у унутрашњости, приступило се, од пролећа 1904, реорганизација покрета и његовом прерастању у нову, вишу фазу развитака. Радничка друштва постепено су укинута, а синдикални савези прерасли у централизоване земаљске организације, са мрежом пододбора у свим већим местима. Процес реорганизације и изградње модерног синдикалног покрета завршен је усвајањем Правила Главног радничког савеза у јуну 1905. године. Реорганизацијом и новим организационим устројством дошло је и до идеолошког диференцијација унутар покрета, при чему су се искристалисали погледи о битним питањима даљег развитака синдикалног и политичког радничког покрета. Доминантну позицију заузели су поборници доследних марксистичких погледа и концепција, који преузимају вођство покрета у своје руке. Тиме је започела нова фаза развитака марксистичке мисли у Србији.

У свему овоме Раднички савез, као централни руководећи орган синдикалног покрета, који је окупљао најистакнутије социјал-демократе и радничке активисте, одиграо је прворазредну улогу. С обзиром на доста тешке објективне услове и неразвијености радничке политичке партије, пред Раднички савез су постављени важни и сложени задаци, које је требало ваљано и на време решити у интересу целог радничког покрета. Улога Радничког савеза у овом периоду, у многим важним питањима, превазилазила је оквире синдиката. Веома је значајан његов допринос развитаку других организационих форми радничке класе, првенствено политичких и кооперативних организација. Та чињеница умногоме је допринела да се у Србији, већ у овом периоду, оствари потпуно јединство синдикалног и политичког радничког покрета, што је веома позитивно утицало на процес даљег организовања и борбе радничке класе.

1) Оснивање Радничког савеза Србије и припреме за његов I конгрес

Српски социјалисти, поучени искуством, ангажовали су све снаге да максимално искористе демократизацију режима после мајског преврата 1903. године. Њихова делатност током јуна и јула 1903. године била је првенствено усмерена на конституисање Радничког савеза, ширење мреже радничких организација у целој Србији, поновно издавање *Радничких новина*, и приреме за Први конгрес Радничког савеза и Оснивачки конгрес Српске социјалдемократске странке.

Рушење диктаторског режима Александра Обреновића и враћање на снагу закона који су важили до мартовских демонстрација 1903. године, социјалисти и радничка класа Србије поздравили су као догађај од прворазредног значаја. Мада је на улицама мали број радника клицао републици, задовољство због нових промена било је очевидно и у њиховим редовима. Овакав став био је логичан, пошто је млади раднички покрет био највише изложен нападима реакционарног режима последњег Обреновића. После потврђених вести о успеху пуча, београдски радници су 29. маја 1903, око 6 часова, у већем броју кренули према управи града Београда да би ослободили своје другове похашшене за време мартовских демонстрација. Бојећи се евентуалних провокација, сматрајући да ће похашшени социјалисти и без такве радничке манифестације бити пуштени, истакнутији социјалисти убедили су раднике да не иду пред затвор. Уместо њих отишли су представници Београдског радничког друштва и захтевали да се похашшени пусте на слободу. Њиховом захтеву удовољено је тек после гаранције четворице чланова Београдског радничког друштва. Пуштене другове дочекала је пред затвором маса радника. Одатле је радничка поворка, певајући радничке песме, кренула Васином улицом, преко Теразија, до просторија Београдског радничког друштва у Балканској улици. Овде је одржан збор, на коме је Драгиша Лапчевић поздравио пуштене другове. Крај његовог говора присутни су пропратили поклицима „Живела социјална демократија,” а потом се мирно разишли кућама.¹

Ова прва радничка манифестација под новим режимом значила је и одређену подршку политичким променама у земљи, али је првенствено била наговештај снажног полета у процесу организовања радника, оснивању нових и јачању постојећих њихових организација. Социјалистичко вођство, окупљено почетком јуна око Београдског радничког друштва, настојало је да планским радом и систематским ангажовањем правилно усмери револуционарни замах који се осећао међу радницима широм земље. Њихова активност у прво време била је усмерена на обнову *Радничких новина*, конституисање и организационо сређивање Радничког савеза. *Радничке новине*, које су због притиска реакције престале да излазе после 14. марта 1903, поново су покренуте 13. јуна исте године, и то као орган Радничког савеза. То је био први значајнији успех у процесу консолидације покрета и битан предуслов за што организованију агитацију међу радницима.

Рад на конституисању и учвршћивању Радничког савеза напредовао је веома брзо и успешно. Циљ је био да се што пре оживотвори концепција о удруживању синдикалних организација у Раднички савез, прихваћена још 1901. године приликом оснивања првих синдикалних савеза.² Одлука о оснивању Радничког савеза донета је

¹ Историјски архив Београда (у даљем тексту: ИАБ), управа града Београда (у даљем тексту: УГБ), I бр. 2160, Извештај кварта Теразијског од 31. 5. 1903; *Радничке новине*, (у даљем тексту: РН), Београд, 20. VI 1903; Радован Драговић, *Избор чланака*, Београд 1954, 287. — Датуми у овом раду узети су по старом календару који је у то време употребљаван у Србији, а који заостаје за новим календаром 13 дана у XX веку.

² Младен Вукомановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, Београд 1972, 263. — Још новембра 1901. године Дружина типографских радника предлагала је Београдском радничком друштву да се постојеће радничке организације удруже у Раднички савез. Правилима Савеза грађевинских радника, потврђеним 6. септембра 1901. предвиђено је да ће Савез „ступити у вези са осталим стручним радничким удружењима и заједно са њима образовати Главни савез”. Слична

у доста специфичним условима и околностима, у време када је реакција настојала да уништи социјалистички раднички покрет и оснује режимске синдикате. Уз помоћ водећих социјалиста, класно свесни радници преузели су збор, који су 27. априла 1903. сазвале присталице оснивања Савеза занатлијских радника, под окриљем режима. Одбачена су предложена правила о оснивању режимских синдиката. Одлучено је да се оснује Раднички савез од постојећих радничких организација. На предлог Николе Величковића изабран је одбор од 10 радника ранжих занимања за израду правила Савеза. У одбор су ушли: Живојин Ивошевић, бравар; Никола Величковић, столар; Лука Павичевић, лакирер; Милош Алимпић, дреер; Чета Мишовић, обућар; Душан Илић, типограф; Андрија Тополац, кројач; Петар Станковић, молер; Душан Кановић, каменорезац и Милан Савић, зидар.³ Правила Радничког савеза поднео је Лука Павићевић на одобрењу министру народне привреде 10. маја 1903. Потврђена су 19. маја, али су оснивачима достављена тек после 29. маја 1903. године.⁴ У ствари савез је основан 15. маја 1903, када су му, као оснивачи, правила потписала по два представника следећих организација: Савеза металских радника, Савеза грађевинских радника, Удружења трговачких помоћника, Дружине типографских радника, Савеза дрводељских радника и Београдског радничког друштва. После потврде правила представници оснивача одржали су 9. јуна 1903. збор, на коме је изабрана привремена управа у следећем саставу: председник Лука Павићевић, секретар Коста А. Јовановић, благајник Света Василијевић и чланови: Милорад Стефановић, Младен Баковић, Фрања Радеер, Васа Николић, Никола Величковић, Мата Павловић, Милорад Илић, Михаило Голубовић и Стеван Перкић. Сходно правилима, привремена управа је истог дана решила: „Да се све постојеће радничке организације позову на упис; 2. да се у местима где не постоје организације, по могућству такве створе; 3. да се на дан 20. јула ове год. сазове први конгрес Радничког савеза, који ће извршити дефинитивну организацију савеза.“⁵

Одлучујућу улогу у оснивању Радничког савеза одиграло је Београдско радничко друштво, односно група водећих социјалиста и истакнутих радничких активиста окупљених око њега. Настављајући рад на том плану, управа Београдског радничког друштва 8. јуна 1903. позвала је све раднике да присуствују збору 15. јуна исте године у кафани „Трансфал“, сазваном ради даљег организационог учвршћивања Радничког савеза. Збор је одржан у присуству великог броја радника. На њему су претресена правила Радничког савеза и истакнут значај његовог оснивања. Овај први раднички збор после

одредба унета је и у правила осталих синдикалних савеза основаних 1901—1902. године. (Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикалних покрета у Србији*, Београд 1928, 168; Архив Србије (у даљем тексту АС), Министарство народне привреде (у даљем тексту: МНП), Т, Ф. VI 91, 1904).

³ РН 9. VII 1903, 27. XI и 6. XII 1907; *Дела Милорада Поповића*, св. 2, Београд 1910, 29—30.

⁴ АС, МНП, Т, протокол бр. 2386 заведено је да је 10. маја 1903. Лука Павићевић поднео министру правила на потврду. Међутим нису сачувана акта о овом предмету, мада су заведена у регистар под сигнатуром ф. XIII, 57, 1903. Према Драгиши Лапчевићу „правила нису одобрена и потписана све до 29. маја; после тога дана је г. Марко Трифковић, начелник Министарства народне привреде, антидатирао потврду и накнадно је дао на потпис бившем министру“. Као један од најистакнутијих активиста у покрету у то време, Лапчевић је био удружен и у појединости око потврде правила, па је његово тврђење највероватније тачно. (Д. Лапчевић, *Положај радничке класе*, 17).

⁵ АС, МНП, Протокол од 12. јула 1903; РН, 13. VI 1903.

мајског преврата осудио је издајнике радничког покрета, указао на значај оснивања нових организација и послао честитку немачким социјалдемократима поводом њиховог успеха на изборима.⁶

Правила Радничког савеза објављена су већ у првом броју обновљених *Радничких новина*, 13. јуна 1903, па су била доступна свим радничким активистима и заинтересованим радницима. Правила су кратка и доста уопштена. На то су пресудно утицале политичке прилике у земљи. Састављачи су се трудили да ничим не изазову сумњу власти, како би издејствовали потврду правила. Због тога су циљеви, организационо устројство, метод и средства борбе целог покрета прилично уопштено формулисани. Да би се елиминисали ови недостаци, предвиђено је да се у Правилнику, који ће се усвојити на првом конгресу, подробије одреди „рад Савеза и савезних организација”. Циљ Радничког савеза, према Правилима, био је „да здружи што већи број радничких организација у једну целину и да ради на радничком материјалном и моралном бољитку”. Оснивачи су се потрудили да на многим радничким зборовима и преко *Радничких новина* детаљније објасне значај Савеза, његове циљеве и задатке. Тећ у првом акту, који је привремена управа савеза упутила 9. јуна 1903. године радничким удружењима, поред осталог, се каже :„Борба коју су радници до сада водили за побољшање свога положаја била је неорганизована и недовољна, те није могла имати довољно успеха. Да ту борбу ојача, да је направи организованом и свесном, неколике радничке организације у Београду основале су главни савез свију радничких удружења, под именом Раднички савез.” *Радничке новине* од 2. јула 1903. оцениле су да је оснивање Радничког савеза „једна важна појава у друштвеном животу Србије”. Његови задаци су прецизније формулисани. Савез ће ојачати контролу над радом појединих удружења, како би свако вршио своју дужност „савесно и предано”. Тиме ће рад у удружењима бити „интензивнији и систематичнији”. Уложиће „све своје силе” да организује што више радника. На том плану његова је улога прворазредна и одлучујућа, нарочито када је реч о организовању радника у унутрашњости земље. Окупљајући све организације класно свесних радника, Савез постаје „њихов организатор, њихов генерални штаб”. То значи да је Раднички савез добио улогу централне организације младог радничког покрета, у коју се укључују све остале организације, која усмерава читаву активност и руководи акцијама од општег значаја. Тиме је радничка класа Србије коначно створила своју јединствену организацију, што је био нужан предуслов за успешну борбу ради побољшања положаја. Оваква улога Радничког савеза била је логична с обзиром на то да још није била основана радничка политичка партија. Али баш у томе се, по нашем мишљењу, и налазе узроци неспоразума и сукоба до којих је дошло у радничком покрету Србије током 1904. године, у време када је водеће место у покрету постепено почела преузимати Главна партијска управа, односно Српска социјалдемократска странка.

Ради остварења наведеног циља правилима је предвиђено да Савез издаје свој лист, организује курсеве, предавања и забаве, прикупља радничку статистику, анализира важнија питања од којих зависи положај радника и предузима мере код надлежних органа да би се заштитили интереси радничке класе. Посебно је истакнуто да ће Савез радити на увођењу осигурања радника и спровођењу одлука конгреса. Као што видимо, није прецизније формулисана улога Савеза у борби за побољшање економског положаја радничке класе, што је био прворазредни задатак синдиката. Оснивачи су

⁶ РН 13. и 20. VI 1903; М. Вукоманови, *Радничка класа*, 265.

настојали да и по овом питању, бар у прво време, избегну сукоб са органима власти, предвиђајући да се и оно правилником прецизније регулише.

Да би се око Радничког савеза окупиле све радничке организације које имају класно обележје и социјалистички карактер, правилима је предвиђено да његов члан може постати „свака радничка организација, ма по коме закону била основана, само ако пристане на ова правила и ако у Савез буде примљена”. Циљ је био да се створи широка мрежа радничких организација и да се, с обзиром на услове, спроведу разнороднији организациони облици. Таква концепција била је нужна у овој фази организовања, али ниједног момента није доведено у питање класно и социјалистичко обележје покрета. С тим у вези организације су биле дужне да се придржавају правила Савеза, да извршавају одлуке конгреса и управе Савеза.

Највиши орган Савеза био је конгрес, који се одржава сваке године. На њему се, поред осталог, бирао управни одбор од 9 и надзорни одбор од 3 члана. Управи је, узто, стављено у задатак да у местима где не постоје радничке организације формира месне организације, сходно одредбама правила Савеза.

После конституисања и извесног организационог сређивања, бар у односу на организације у Београду, привремена управа Радничког савеза приступила је реализовању задатака усвојених на састанку 9. јуна 1903. године. За релативно кратко време, око 40 дана, требало је основати што већи број организација широм земље, припремити предацрт свих докумената који ће бити усвојени на конгресу и спровести организационе припреме за његово одржавање. На остварењу ових задатака ангажоване су све снаге младог радничког покрета. Изасланици Радничког савеза обишли су сва већа места у унутрашњости и помагали тамошњим социјалистима у организовању радника. У периоду од 24. јуна до 13. јула 1903. Раднички савез је своје представнике на радничке зборове у Крагујевцу, Нишу, Паланци, (Смедеревској — М. В), Лозници, Пожаревцу, Лесковцу, Крушевцу, Јагодини, Обреновцу, Ивањици, Ужицу, Ришњу, Жаркову итд. Као представници Радничког савеза, на ове зборове слати су најистакнутији социјалдемократи и активисти покрета: Драгиша Лапчевић, Радован Драговић, Лука Павићевић, Димитрије Туцовић, Веља М. Стојановић, Коста А. Јовановић, Триша Кацлеровић, Никола Величковић, Коста М. Луковић, Миљко Савић и др.⁷ Захваљујући координираној акцији свих социјалиста, њиховом самопрегорном раду, резултатима постигнутим на плану организовања радника у ранијем периоду и повољним политичким приликама постигнути су изванредни резултати на оживљавању рада старих и оснивању нових радничких организација. У том периоду основано је 6 синдикалних организација у Београду, 14 радничких друштава и 3 радничке читаонице у унутрашњости земље. Спроведене су припреме за оснивање више нових радничких друштава, што је уследило убрзо после конгреса. Све новостворене, као и раније основане социјалистичке радничке организације одржале су зборове и на њима донеле одлуку о ступању у Раднички савез изабравши истовремено делегате за његов први конгрес. Тако су, у погледу организовања радника и избора делегата, припреме за конгрес успешно спроведене. Оснивање мреже радничких организација широм земље било је битан предуслов за одржавање конгреса и најважнији задатак који је за кратко време успешно извршен, захваљујући само-

⁷ РН 24. и 27. VI и 4, 9, 11. и 17. VII 1903.

прегорном раду и несебичном залагању водећих социјалдемократа и класно свесних радника.⁸

Остале припреме за одржавање конгреса спроведене су успешно. Привремена управа Радничког савеза благовремено је припремила и преко *Радничких новина* објавила нацрте докумената које је требало на конгресу усвојити. Тај део посла, углавном је обавио Коста А. Јовановић. На овај закључак упућује и чињеница да је он реферисао по свим тачкама дневног реда конгреса. Тиме је Коста Јовановић дао јаче обележје организационом устројству Радничког савеза и организација које су се око њега окупиле.

Привремена управа Савеза постарала се да на време спроведе све организационе припреме за успешно одржавање конгреса. То је било доста важно питање, с обзиром да раднички покрет у том погледу није имао искуства. Већ 10. јуна 1903. обавештен је министар народне привреде о времену одржавања конгреса, а 20. јуна састављен је његов привремени дневни ред. За одржавање конгреса азкупљена је сала београдског хотела „Булевар“. Делегатима је обезбеђен попуст од 50% на железници и бродовима Српског бродарског друштва. Изабран је посебан одбор београдских радничких организација, са задатком да приреди раднички концерт са игранком „у част делегата првог радничког конгреса“. Одбор је, уз помоћ Типографског певачког друштва „Јакшић“, певачке и позоришне групе Београдског радничког друштва, припремио одабрани програм са социјалистичким садржајем. На тај начин завршене су све припреме за одржавање конгреса и обележавање његовог успешног рада свечаном радничком манифестацијом.⁹

2. Први конгрес Радничких савеза

Први конгрес је одржан у Београду у недељу 20. јула 1903. Почео је да ради у 8,30, а завршио се у 13 часова. Према подацима којима располажемо, на конгресу су послале своје делегате сва постојећа социјалистичка радничке удружења, сем Радничке читаонице из Ивањице. До конгреса су се учланиле и послале уписницу 22 радничке организације. Поред њих још 11 радничких организација донеле су одлуку о ступању у Савез и послале делегате, али нису пре конгреса уплатиле уписницу. Међутим и њихови делегати прихваћени су као пуноправни. Тако су на конгресу учествовали делегати 33 радничке организације из целе земље. Што се тиче врсте организација заступљених на конгресу, било је синдикалних 12, радничких друштава 18, радничке читаонице 2 и једно потпорно друштво. Од наведених организација 14 их је било из Београда (12 синдикалних, једно радничко друштво и једно потпорно друш-

⁸ *Први конгрес Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза*, Београд 1953, 154; *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, Београд 1958, 5; РН 30. VII 1903; Сергије Димитријевић, *Радован Драговић, Избор чланака*, (предговор), Београд 1954, 75—76.

⁹ АС, МНП, Т, Протокол, 12. јуна 1903; РН 27. VI и 17. VI 1903. — Раднички концерт са игранком одржан је 20. јула 1903. у сали хотела „Булевар“. Програм концертног дела био је следећи: „1. Поздравна реч. 2. Радничка маршеља, пева хор Београдског Радничког Друштва; 3. Весели живот од В. Ига, декламација; 4. Коло скелета, од Стубинског, пева Типографско Певачко Друштво „Јакшић“; 5. Декламација; 6. Кадрил (руске песме од Направника), пева хор БРД; 7. I руковат (из моје домовине) од Ст. Мокрањца, пева Тип. П. Д. „Јакшић“; 8. Потказивач, комад из радничког живота у 4 чина од Грундмана, — превод с немачког — изводе дилетанти Б. Р. Д.”

тво), а 19 из унутрашњости (17 радничких друштава и 2 радничке читаонице). Поред Београда, на конгресу су били раднички делегати из 19 места: Крагујевца, Јагодине, Пожаревца, Крушевца, Пирота, Шапца, Лознице, Лазаревца, Ниша, Лесковца, Сбреновца, Паланке, Смедерева, Чачка, Ужице, Сењског Рудника, Рипања, Дубине и Жаркова. Као што видимо, поред већих места и градских средишта, конгресу су присуствовали и представници радничких организација из 2 рударска насеља и 2 села.

Све радничке организације чланице Радничког савеза имале су право да на конгресу пошаљу по једног делегата „на сваких 20 чланова”. Организације које су имале мање од 20 чланова слаале су једног делегата. Не постоје тачни подаци о броју делегата који су присуствовали конгресу. Тачне бројке утврдили смо за 10 синдикалних организација, које су послале 38 делегата, затим за 10 радничких друштава представљених са 27 делегата, за једну читаоницу (са 5 делегата и једно потпорно друштво са 12 делегата). На основу извесних података проценили смо да су 2 преостале синдикалне организације послале 4 делегата, затим једна радничка читаоница 2 делегата и 2 радничка друштва 4 делегата. Од 6 преосталих радничких друштава утврдили смо да је на конгресу дискутовало 10 њихових делегата. За 4 од ових 6 друштава проценили смо да су послали још по једног делегата, који нису учествовали у дискусији. Према томе, за 91 делегата утврдили смо да су сигурно присуствовали конгресу. Такође смо проценили да је, осим њих, конгресу присуствовало још око 14 делегата, што значи да је на конгресу учествовало око 106 делегата, изабраних од 33 радничке организације. Највише делегата послали су радничка друштва, око 45, затим синдикалне организације — око 42, радничке читаонице 7 и једно потпорно друштво — 12 делегата. Београдске радничке организације биле су на конгресу заступљене са 58 делегата. Заправо, располажемо тачним подацима за 54 делегата, а присуство још 4 делегата утврдили смо на основу процене. Из унутрашњости конгресу је присуствовало 48 делегата, од чега за 38 делегата имамо тачне податке, а присуство осталих 10 утврдили смо на основу процене. Од појединих организација највише делегата послала је Дружина кројачких радника — 12, затим Савез пожарско-прерађивачких радника — 9, Савез металских радника — 5, Удружење трговачких помоћника — 5, Радничка читаоница у Ужицу — 5 итд. Поред изабраних делегата на конгресу су пуноправно учествовали и 12 чланова привремене управе Радничког савеза, редакција *Радничких новина* и поједини социјалисти који су дошли на оснивачки конгрес Српске социјалдемократске странке. Са приближном тачношћу можемо закључити да је конгрес присуствовало око 130—135 представника радничке класе Србије. То је био најзначајнији скуп у дотадашњем развоју радничког покрета Србије, како по броју учесника, азступљености организација и крајева, тако и по одлукама које су на њему донете. Утолико пре што су делегати првог конгреса Радничког савеза истог дана после подне, у истој сали, присуствовали оснивачком конгресу Српске социјалдемократске странке. Била је то круна успеха бескомпромисне борбе српских социјалиста и класно борбених радничких организација за формирање јединственог синдикалног покрета и политичке радничке партије у Србији.¹⁰

Конгрес Радничког савеза отворио је председник привремене управе Лука Павићевић. После његових поздравних речи изабрано

¹⁰ РН 2, 4, 9, 11, 17, 20, 25. и 30. VII и 8. VIII 1903; *Први конгрес Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза*, Београд 1953, 154.

је радно председништво у следећем саставу: председник Лука Павићевић, потпредседник Коста Д. Ковачевић, секретари Триша Кацлеровић и Петар Тасић, оверачи записника Драгољуб Николић и Драгослав Максимовић. Пре преласка на дневни ред Милоје Милојевић, делегат из Смедерева, у име свих делегата, одао је признање и захвалност „друговима из Београда, који су овај дан спремили и овако свечано са црвеном заставом дочекали нас”.

Прва и најважнија тачка дневног реда конгреса био је правилник Радничког савеза. Одлучено је да Коста Јовановић, као референт, чита члан по члан правилника, што је омогућило доста живо и занимљиво расправљање. Члан 1. правилника, после краће дискусије, примљен је по предлогу. Овај члан је веома значајан за наше разматрање па га доносимо у целини: „Чл. 1. У Раднички савез улазе: 1. радничка друштва којима је циљ просвећивање радника и буђење њихове класинске свести; 2. раднички синдикати којима је циљ уређење радничких односа, помагање својих чланова у случају штрајкова, немања рада и путовања; 3. задруге за узајамну помоћ у болести и смрти, несретним случајевима и старости, ако су већина њихових чланова радници; 4. произвођачке и потрошачке задруге којима су већина чланова радници; 5. друштва за забаву и спортове, ако су већина чланова радници; 6. сва она удружења која се образују у духу овога Савеза и приме овај правилник.” Треба напоменути да је тачка 6. овог члана унета после усвајања предлога Радована Драговића да се брише чл. 2. из преднацрта правилника, а да се његова суштина формулише у оквиру чл. 1. Наиме, чланом 2. било је предвиђено да „у Савез могу ступити и сва земљорадничка и женска удружења, којима је циљ међусобна материјална помоћ или узајамно обавештавање и која су образована у духу и по прописима ових правила”. Драговић је био против стварања посебног члана за женска и земљорадничка удружења, пошто је чланом 1. јасно опредељено каквог карактера морају бити друштва да би могла ступити у Савез. У том погледу карактеристична је следећа Драговићева мисао, из које се види и његов принципијелни став: „По духу и по прописима ових правила, како се у овом члану вели, биће образована само радничка удружења и никоја више. Да ли су то мушка женска радничка удружења, ствар остаје иста.” Драговић је заузео категоричан став када је било у питању чување чисто радничког карактера покрета. Њему је сметала и најмања могућност да се покрет прошири на село. Коста Јовановић формално се сложио са Драговићем. Предложио је наведену допуну члана 1. тачке 6, која је усвојена, али којом се сасвим не затварају врата пред социјалистичким земљорадничким удружењима.

Као што видимо, чланом 1. правилника предвиђено је да Раднички савез окупља сва радничка социјалистичка удружења, сем политичких, без обзира на њихову организациону форму, односно на циљеве и задатке њиховог деловања. Због степена развијености радничке класе свесно се ишло на разнородне форме њеног организовања, што се у пракси потврдило као веома исправна оријентација, нарочито када се радило о организовању радника у унутрашњости. Без обзира на то што је покрет ишао доста у ширину, ниједног момента није се одступило од његовог класног и социјалистичког обележја. Разноврсне форме организовања радника биле су најбољи начин да се међу њима прошири идеја удруживања и организовано делује на њиховом уздизању и буђењу класне свести. У исто време придаван је потребан изачај оснивању чисто синдикалних организација, где су за то били сарзели услови. Окупљајући око себе све наведене радничке организације, Раднички савез је и кроз овај правилник добио улогу најважније радничке организације у Србији. Во-

дећу улогу у радничком покрету у то време Раднички савез је преузео због чињенице да су се предузимали тек први кораци за оснивање радничке политичке партије. Тек када се Српска социјалдемократска странка организиционо учврстила и кадровски ојачала, могла је преузети водећу улогу у радничком покрету, коју је у међувремену имао Раднички савез.

Члановима 2—5. правилника, који су прихваћени по предлогу, регулисан је начин оснивања појединих радничких организација и њихово уклањавање у Раднички савез. За оснивање организација, без обзира на организициону форму, требало је најмање 10 чланова. Ако је број чланова мањи, предвиђено је оснивање групе, која бира секретара и преко њега успоставља везе са Радничким савезом. Групе нису могле слати делегате на конгрес. По свему осталом имале су иста права и дужности као и организације. Организације чији се делокруг рада простире на целу државну територију могле су „постати чланови Савеза само преко своје централне управе”. Међутим, делегате за конгрес могле су бирати и њихове филијале у унутрашњости, саме или у договору са осталим филијалама и организацијама у дотичном месту. На тај начин омогућен је избор већег броја делегата из унутрашњости. Омогућено је да више филијала или организација буде заступљено на конгресу преко једног делегата, уколико, због материјалних тешкоћа или других разлога, нису у могућности да шаљу предвиђени број делегата. У вези с овим делом правилника, дискусија је вођена само о чл. 2, и то о улози управе Радничког савеза и њеног односа према појединим организацијама. По предлогу овог члана, тај однос је регулисан на централистичком принципу. Радничка организација која је желела да ступи у Раднички савез морала је о томе донети решење на својој скупштини, „којим ће се уједно обавезати на испуњавање савезних правила и уредаба, решења конгресних и наредаба управе Савеза”. Милутин Аранђеловић, делегат из Јагодине, предложио је да се тачно прецизира све што управа Савеза сме радити, како не би било злоупотреба. Радван Драговић супроставио се овом предлогу сматрајући да Раднички савез „не може никад имати непоштену управу, која би радила против његових интереса”. Због тога се управи не смеју везивати руке, већ јој треба омогућити да решава и о оним питањима која конгрес није решио, а која се у датом моменту морају решити. Коста Јовановић сложио се са примедбом Аранђеловића да се може догодити да управа Савеза не ради „нешто што није у духу удружења”, али је сматрао да се то може спречити на више начина. После ових објашњења усвојен је чл. 2. по предлогу.

Дужности организација и њихове обавезе према Савезу регулисане су чланом 6. правилника. Организације су биле дужне: да подносе месечне извештаје о стању благајне и кретању чланства; да уплате одговарајућу квоту Савезу; да морално потпомажу Савез и раде на његовом јачању и ширењу покрета; да извршавају одлуке конгреса и управе Савеза; да раде на остварењу циљева означених у својим правилима и правилима Савеза и да на позив управе Савеза „дукажују материјалну помоћ” уколико им средства, према њиховом нахођењу, допуштају. Ширу дискусију на конгресу изазвала је наведена обавеза о пружању материјалне помоћи. Налазећи се у доста тешком материјалном положају организације нису биле спремне да прихвате чвршћу обавезу у том погледу, без обзира на то што је схваћена њена важност. Да би се обезбедило извршавање обавеза из чл. 6, управа Савеза овлашћена је чланом 8. да смени управу сваког радничког удружења ако „не поднесе извештај и не уплати квоту најдаље за 15 дана после рока, а не оправда се”. И у овом питању дошао је до изражаја принцип централизма, на коме се за-

снивало организационо устројство покрета, при чему је управа Савеза добила шири овлашћења.

Ради успостављања чвршће сарадње и заједничког деловања организација и филијала у појединим местима, чланом 9. предвиђена је могућност њиховог међусобног споразумевања ради избора заједничког одбора, коме се, поред осталог, може ставити у задатак „и старање о пословима где је потребна већа материјална и морална помоћ, као што су покрети радника за побољшање свога положаја”. Оснивање одбора било је замишљено првенствено у местима где нису постојале организације „чији циљеви имају општи раднички карактер”. Одбори су били клица будућих месних синдикалних већа.

Члановима 10—16. правилника регулисано је одржавање конгреса Савеза сваке године о Ускрсу или Духовима, избор делегата, начин рада конгреса, као највећег органа, и његови задаци. Поред општих задатака, везаних за функционисање покрета као целине, конгрес је имао и следеће дужности: „4. да посредује у случају спорова својих удружења са властима или послодавцима, да им указује моралну помоћ и правну заштиту; 5. да створи централни штрајкачки фонд у који ће раднички синдикати улагати прописане суме и из њега добијати помоћ у случају штрајкова; 6. да се стара о доношењу закона о обавезном осигурању радника, као и закона о уређењу радничких услова уопште; 7. да преко својих изасланика управља болесничким и пензионим фондовима, уколико закон буде предвидео учешће Радничког савеза у њима.” Била су то питања која су битно утицала на економски положај радника. Ради њиховог решавања неопходно је било изборити се за доношење радничког законодавства и водити организовану штрајкачку борбу. Наведена питања спадала су у ред основних задатака синдикалног покрета у периоду до првог светског рата, а нарочито до 1910. године. Она су била предмет ширег разматрања и на овом конгресу, о чему су донете одговарајуће одлуке.

Правилником је у потпуности прихваћена идеја о вођењу организоване класне борбе пролетаријата, као јединог начина за битно побољшање његовог положаја. Циљ је, поред осталог, био да се елиминише стихијно реаговање и вођење неприпремљених и неорганизованих акција, које су унапред биле осуђене на неуспех. У вези с тим, чланом 17. предвиђено је да ће се „помоћ у случају спорова са властима, послодавцима или у случају штрајкова” одобравати само оним организацијама које, поред осталог, „поведу спор или ступе у штрајк по претходном споразуму са управом Савеза”.

Чланом 25. правилника одређивало се обавезно оснивање агитационог фонда. У фонд је уношено најмање 300 динара годишње из редовног буџета Савеза и сав вишак прихода на крају године. Стриктно је одређено да се средства фонда троше у следеће сврхе: 1. плаћање ревизора Савеза, који ће обилазити организације, пружати помоћ и контролисати њихов рад; 2. пружање помоћи организацијама или групама радника који се боре за побољшање положаја, али само док се не оснује посебан штрајкачки фонд; 3. помагање чланова који су остали без посла ако су се борили за интересе покрета; 4. штампање агитационог материјала и слање изасланика „ради агитације и организације нових удружења”. Оснивање агитационог фонда било је, с обзиром на намену, од великог значаја за бржи развитак и већу активност целог покрета.¹¹

Буџет Радничког савеза прихваћен је по предлогу. Планирано је да се приход од 4.300 динара оствари од уплате чланарине 900

¹¹ *Рад првог конгреса Радничког савеза и Српске социјалдемократске странке* (Стенографске белешке), Београд 1904, 70—80.

динара, од претплате на савезни орган и од огласа 3.400 динара. Највећи део расхода отпадао је на издавање листа, и то 3.800 динара. За „штампање брошура, агитацију и путовање“ одређено је 300 динара. Преосталих 200 динара планирано је као чист приход.

Посебна тачка дневног реда конгреса било је усвајање резолуције о органу Радничког савеза. Резолуцијом је потврђена одлука привремене управе да орган Савеза буду *Радничке новине*. С обзиром на материјалне тешкоће око издавања листа, предложено је да буде „морална дужност“ чланова да га купују и потпомажу, а да се претплата врши преко организација. Пошто се већина организација налазила у процесу организационог учвршћивања, а поједине су почеле издавати и своје листове, преовладало је мишљење да се њихова обавеза према савезном органу ублажи. Организацијама је само препоручено „да на својим скупштинама по могућности донесу закључак: да сваки члан буде и претплатник савезног органа и да претплату полаже уз улоге“. Нађено је компромисно решење, које је било од значаја за издавање *Радничких новина*, али је имало привременог карактера.

Приликом избора управног и надзорног одбора, на конгресу су се искристалисала два гледишта. Основна примедба делегата из унутрашњости односила се на чињеницу да у управу није кандидован ниједан члан ван Београда, док су за надзорни одбор кандидована само 2 члана. Конгрес је прихватио образложење Драгише Лапчевића о истоветности и јединству интереса радничке класе и погодностима да се у управу Савеза бирају радници из Београда. У управу је изабрано 9 чланова. Састав управе је био следећи: председник Лука Павићевић, секретар Стеван Васиљевић, благајник Чедо Мишовић и чланови: Михаило Милчић, Младен Баковић, Миодраг С. Илић, Вукашин Ж. Цветановић. Од септембра 1903. благајник је био Чедо Мишовић. Надзорни одбор од 5 чланова конституисао се на следећи начин: председник Лазар Јовин, чланови: Евгеније А. Клић, Душан Цекић, Илија Томић и Драгослав Максимовић.¹²

На конгресу је једногласно прихваћена резолуција о општем и обавезном осигурању радника. Полазећи од превасходног значаја овог питања и заинтересованости радника за што потпуније његово решавање, на конгресу је констатовано да је оно „најважнија тачка радничког програма“, која се може решити у оквиру постојећег друштвеног уређења. У припремама за конгрес привремена управа Радничког савеза направила је преднацрт закона којим би се регулисало питање осигурања радника. Због краткоће времена предлог овог закона није на конгресу детаљније претресан. Одлучено је да се заузму само начелни ставови и да се формулишу у посебној резолуцији. Управи Савеза стављено је у задатак да за следећи сазив народне скупштине спреми пројект закона о осигурању радника у болести, смрти и несрећним случајевима. Заузети су и основни ставови на којима треба да се спроведе осигурање радника. Циљ је био да се обједињавањем постојећих фондова, у које, по закону,

¹² Милутин Аранђеловић предложио је да се у управни одбор изабере Драгишта Лапчевић и Никола Величковић. До њиховог избора није дошао пошто је био предвиђено да уђу у управу Српске социјалдемократске странке. Радован Драговић изнео је примедбе извесних делегата, које су се односиле на избор С. Васиљевића у управу. Међутим, В. Павловић, у име типографских делегата, истакао је да има пуно поверење у С. Васиљевића. Тиме је ова примедба отпала. (*Први конгрес Српске социјалдемократске партије*, 166—167; *Синдикални покрет у Србији*, Београд 1958, 8—11).

уплаћују и послодавци и радници, створи централна каса са филијалама у местима по унутрашњости где постоји најмање 100 осигураника. Осигурање у болести и смрти да буде обавезно за раднике и занатлије који раде без радника, а осигурање у несрећним случајевима да се спроведе само у одговарајућим делатностима, где су такви случајеви чешћи. Улоге у касе плаћали би „по половину послодавци и радници”. Висина улога зависила би од зараде. Накнада за време боловања, несрећног случаја и смрти зависила би од висине улога, с тим што је одређен њен минимални износ. Управни и надзорни одбори централе и филијале састојали би се од 2/3 радника и 1/3 послодавца. Спорове између касе и осигураника решавао би изборни суд, „састављен по половину из радника и послодавца”. Контролу рада касе вршила би централна комисија састављена од по једног представника Трговачког удружења, Удружења српских индустријалаца и Занатлијског савеза и 3 представника Радничког савеза. Председника комисије постављао би министар народне привреде. Као што видимо, на конгресу је дат прави значај питању законског осигурања радника. Тиме је борба за радничко законодавство примила до краја организовану форму, што је било од великог значаја за њен коначни успех.

Оријентишући се на решавање оних питања која су пресудније утицала на положај радника, на конгресу је разматран и проблем азпосњавања. Неазпосленост је у то време била стајна појава, а отпуштање са посла без отканзог рока уобичајена пракса. Пошто држава на том плану није ништа предузимала, конгрес је ставио у задатак радничким организацијама да се више ангажују на решавању проблема незапослености. Усвојена је посебна резолуција којом је препоручено радничким организацијама, а посебно синдикатима, „да што већу пажњу поклоне налажењу рада својим члановима и да у том циљу ступе у тешњу везу међу собом”. Управи радничког савеза стављено је у задатак да, у договору са београдским синдикатима, оснује у Београду Посреднички биро рада за незапослене чланове синдиката, који би и општина потпомагала. Предвиђена је могућност оснивања сличних бироа и у унутрашњости. Бирои као хуманитарне организације, требало би, да се ослободе плаћања такса и пореза.

На конгресу је разматрано и питање личне безбедности радника. Повод за то били су чл. 342, 342а и 343. Кривичног закона, који говоре о скитницама. Полицијске и општинске власти злоупотребљавале су овај законски пропис „кажњавајући и протерујући раднике који остану без посла, оглашавајући их као скитнице и беспосличаре”. Ради заштите личне слободе радника, конгрес је усвојио посебну резолуцију у којој се осуђује наведена пракса органа власти. Полазећи од чињенице да се незапослени радници не могу сврстати у категорију скитница, одлучено је да се уложи протест код надлежних органа власти, затражи забрана даље злоупотребе у примењивању наведених законских одредаба и захтева да се чланске књижице појединих радничких организација, које пружају помоћ у незапослености, „признају радницима као довољна легитимација пред властима”.

Последња тачка дневног реда конгреса били су предлози појединих организација и делегата. Подржана је борба Удружења трговачких помоћника о доследној примени законских прописа који се односе на затварање радњи недељом и празницима. На завршетку рада на предлог М. Милчића, конгрес је одао пошту Васи Пелагићу,

као и истакнутом борцу за радничка права, учитељу и блиском сараднику знатног броја присутних делегата.¹³

Први конгрес Радничког савеза представља преломни догађај у развоју радничког покрета Србије. С њим се завршава процес формирања јединственог радничког покрета у целој земљи, а организована борба радничке класе улази у нови, виши период развоја. На конгресу су се први пут састали представници радничких организација из целе Србије, не само ради уједињавања и организованог учвршћивања радничког покрета већ и ради усвајања програмских начела и заузимања ставова о питањима која су битно утицала на положај радника, на чијем решавању је требало да се више ангажују радничке организације, а првенствено синдикати. Одржавање конгреса и његове одлуке битно су утицали на учвршћивање постојећих и оснивање нових синдикалних и других радничких организација и њихову класноборбену оријентацију.

Истина, конгрес је припремљен и одржан на брзину, у атмосфери опште ујурбаности. На њему нису могла да се студозније претресу и прецизније реше многа питања значајна за покрет. У конгресним одлукама било је недоречености и непрецизности. Све то не умањује историјски значај конгреса. Постигнут је основни циљ. Оживотворена је идеја о јединственом класноборбеном радничком покрету у Србији, који је у даљим фазама развоја превазилазио слабости и проналазио повољне облике и методе деловања и борбе.

3. Раднички савез у периоду од I до II конгреса

У осмомесечном периоду између два конгреса управа Радничког савеза, сходно одлукама I конгреса, ангажовала се првенствено на спровођењу конгресних резолуција, организовању радничке класе Србије и давању правца „рада свим покретима на економском пољу”.

Управа Радничког савеза послала је 1. августа 1903. године Министарству народне привреде Резолуцију о обавезном осигурању радника, уз пропратну представку, у којој су поново истакнути раднички захтеви у вези с овим питањем. После упорног инсистирања представника Радничког савеза и Српске социјалдемократске странке, као и оштрих, али објективних критика у *Радничким новинама*, министар народне привреде донео је 30. октобра 1903. решење „да се образује једна стручна комисија за израду предлога закона о обавезном осигурању радника”. У комисију од 9 чланова, поред осталих, одредио је као радничке представнике дра Михаила Илића, Драгишу Лапчевића, Радована Драговића и Луку Павићевића. Комисија је у периоду до II конгреса Радничког савеза одржала 10 седница и утврдила основне принципе на којима треба да се спроведе обавезно осигурање радника. Мада је у извештају за II конгрес управа Радничког савеза са оптимизмом гледала на исход ове акције, поменути закон није донет. Буржоазији није ишло у прилог

¹³ Први конгрес Српске социјалдемократске партије, 140—181. — Конгресу је присуствовао и представник Министарства народне привреде Борбе Раноевић. У краћем говору позитивно је оценио појаву организованог радничког покрета у Србији; констатовао неопходност доношења одговарајућег радничког законодавства и апеловао на легалне, законом регулисане, форме борбе.

да се излаже трошковима око осигурања радника, па је преко својих представника издејствовала да се такав закон не донесе.¹⁴

У вези са резолуцијом о оснивању бироа за налажење посла за незапослене раднике управа Радничког савеза дошла је до закључка „да је оснивање таквих бироа немогуће све док се бар 40% целокупног броја радника не организује у своје синдикате”. С овим се сложила и конференција свих управа београдских радничких организација одржана 29. јула 1903. Тако је оснивање наведених бироа одложено за повољније прилике, док је нагласак стављен на организовање радника.¹⁵

Резолуцију о чл. 342. Кривичног закона, који говори о скитницама, управа Радничког савеза, са својом представком, упутила је Министарству унутрашњих дела. Међутим, акција организованих радника у том погледу није била успешна. Одос власти према незапосленим радницима поштрван је са јачањем радничког покрета. Наведени законски прописи коришћени су за гушење штрајкова, јер су штрајкачи третирани као беспосличари.¹⁶

Управа Радничког савеза упутила је Министарству унутрашњих дела и решење I конгреса у вези са затварањем радњи недељом и празницима, које је усвојено на предлог трговачких помоћника. Оправдани захтеви трговачких помоћника били су у складу са законским прописима, па је власт предузела мере да се спроведу у пракси.¹⁷

После овог конгреса највише пажње посвећено је организовању радника. Настављен је полет у оснивању нових и јачању постојећих организација. Процес организовања радника одвијао се углавном у правцу оснивања и јачања синдиката у Београду и општим радничких друштава у унутрашњости. Раднички савез преко својих активиста пружао је све врсте помоћи, а често је био и иницијатор оснивања појединих организација. Схватајући значај ове помоћи, радници су се чешће обраћали Савезу за савете или слање представника на њихове зборове. Недостатак материјалних средстава отежавао је слање представника Савеза у унутрашњост. Већ 19. августа 1903. Савез је био принуђен да преко *Радничких новина* обавести све организације да ће на њихове зборове слати своје представнике само уколико унапред пошаљу путни трошак. Међутим, то није успорило процес организовања радника. Ради агитације и помоћи организацијама, управа Радничког савеза, преко својих представника, одржала је 9 агитационих зборова и конференција, од којих 3 у Београду а 6 у унутрашњости, и 51 предавање, док је конференција свих управа организација у Београду одржала 4 предавања. Поред тога, на скупштинама готово свих организација одржана су предавања агитационог карактера. Све је то позитивно утицало на јачање

¹⁴ АС, МНП, Т, ф. IX, 71, 1904; *Синдикални покрет у Србији*, 1958, 3—4; Лазар Ивановић, *Акције радничке класе у Србији у вези са доношењем Закона о радњама до 1905. године, Токови револуције I*, Београд 1967, 258—259; М. Вукомановић, *Радничка класа*, 77. — Комисија је закључила да се најпре спроведе обавезно осигурање у болести и смрти, с тим да у фонд половину уплаћују радници, а половину послодавци. Да би одредила висину улога Комисија је приступила прикупљању статистичких података о постојећим радничким фондovima, основаним у ту сврху. Што се тиче осигурања радника у несретним случајевима управа Радничког савеза за разлику од конгресне резолуције, стала је на становиште да то треба регулисати посебним законом, с тим да све иде на терет послодаваца.

¹⁵ *Синдикални покрет*, 1958, 4.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

покрета и ширење мреже радничких организација у целој земљи. Од I конгреса до 15. марта 1904. године у Раднички савез уписало се 28 организација. На тај начин, у Раднички савез од његовог оснивања до II конгреса уписало се свега 50 радничких организација. Од тога, 31 општа, 17 синдикалних и 2 болесничке. У периоду између два конгреса отпало је, по савезним правилима, 7 организација. Број организованих радника доста је варирао. У одушевљењу радници су се на оснивачким зборовима готово масовно изјашњавали за упис у радничке организације. Међутим, доста их је одустало када је требало платити уписнину и чланарину. Известан број организација није испољавао потребну активност, што је утицало на опадање броја чланова. Поред наведених, као и других узрока чисто субјективног карактера, највећу сметњу јачању синдикалног покрета представљала је општа неразвијеност земље, а тиме и неразвијеност радничке класе. С обзиром на такве објективне услове, постигнути су запажени резултати на оснивању радничких организација и повећању броја организованих радника. Број чланова Радничког савеза повећао се на 1.761 до краја 1903. године.¹⁸

После оснивања и организационог учвршћивања радничких организација окупљених око Радничког савеза постепено су долазиле до изражаја и слабости постојећег начина организовања. Све организације биле су чланице Радничког савеза, док је Српска социјалдемократска странка имала само поверенике у одређеним местима. На тај начин, радничка политичка партија била је без својих организација, па је у целом покрету Раднички савез практично имао доминантну улогу. Са друге стране, општа радничка друштва, окупљајући све организоване раднике у појединим местима, постала су у извесном смислу сметња оснивању чисто синдикалних и партијских организација у унутрашњости. Због свега наведеног, реорганизација организационог устројства радничког покрета у Србији с временом је била неминовна. Већ крајем 1903. и почетком 1904. године о томе је вођена начелна дискусија. Поставило се питање да ли су општа радничка друштва већ извршила аздатак окупљања и класног просвећивања радника, или на том плану треба још да делују, без обзира на то што се на тај начин успорава формирање модерних синдиката и месних организација Српске социјалдемократске странке? У вези с тим постављено је и питање односа синдиката и радничке политичке партије. С обзиром на степен развијености покрета и класне свести радника, општа радничка друштва била су и даље погодна форма организовања радника у мањим местима, док су у већим градовима сазрели услови за развитак чисто синдикалних и партијских организација, као више и савременије форме организовања радника. Ако се цело питање посматра са позиција стања и потреба тадашњих синдиката, односно Радничког савеза, реорганизација покрета требало је да се спроведе постепеним укидањем општих радничких друштава и оснивањем синдикалних пододбора и месних синдикалних већа. Међутим, са позиција Српске социјалдемократске странке била је нужна што бржа реорганизација како ради оснивања месних партијских организација, тако и ради добијању оне улоге какву, по Марксовом учењу, треба да има радничка политичка партија у оквиру целог радничког покрета. С тим у вези озбиљно се поставило питање да ли ће планирана реорганизација допринети бржем развитуку и јачању синдиката у односу на њихово тадашње организационо устројство, односно да ли се у постојећим условима могу паралелно и успешно развијати синдикати и Партија, или је неопходно до одређене мере дати предност једној од ових организационих форми. У вези с преустројавањем покрета,

¹⁸ *Синдикални покрет*, 1958, 5. и 424.

као веома значајном питању, водила се жива дискусија у кругу водећих социјалиста. Дошло је и до различитих ставова. Пре изношења ових разлика потребно је нагласити да се модерни раднички покрет у Србији развијао по обрасцу који је у основи прихваћен 1895/1896, који је јасније формулисан 1900/1901. године и потврђен на I конгресу Радничког савеза. Основ те концепције, у погледу организовања радника, састоји се у оријентацији на оснивање првенствено општих радничких друштава, па, ако има услова, и синдикалних организација, с тим да се упоредо врше припреме за оснивање Социјалдемократске партије, односно од 1903. њених месних организација. Као изразити заступници ове концепције били су Коста Јовановић и Милорад Поповић. По том устројству покрет се фактички развијао све до II конгреса Радничког савеза и Српске социјалдемократске странке марта 1904. године. Група младих социјалиста, предвођена Радованом Драговићем и Димитријем Туцовићем, у којој је важну улогу играо и Драгиша Лапчевић, као искусни активиста, сматрала је већ у јесен 1903. године да су сазрели услови за превазилажење наведене концепције и за радикалну реорганизацију покрета. Међутим, они нису могли да продру са својим ставовима због великог утицаја Косте Јовановића у постојећим радничким организацијама. Прилика за то појавила се када је Јовановић новембра 1903. године, после добијања државне стипендије, отишао на студије у Немачку. Драговић је преузео улогу првог секретара Српске социјалдемократске странке, био је уредник *Радничких новина* и референт Радничког савеза. Постао је прва личност у покрету. Био је у прилици да своје концепције до краја спроведе. Пошто је његове погледе прихватило вођство покрета, прешло се на њихово оживотворење. Одлучено је да се на предстојећем синдикалном и партијском конгресу донесе одлука о реорганизацији постојећих радничких организација и усвоје принципи даљег организационог развоја синдиката и партије. Поред припреме докумената које је, по овом питању, на конгресу требало усвојити, вођена је и својеврсна агитација како би се прихватила нова концепција о организационом развоју покрета. У том погледу запажену улогу имала је Синдикална школа, коју је у Београду основао Радован Драговић и на којој је, у зимском периоду 1903/1904, предавао „синдикалну теорију и праксу са насловом на економске факторе”.¹⁹ Око 15 активиста који су завршили школу били су верни тумачи Драговићевих погледа.

Мада је вођство покрета успешно спроводило припреме за II конгрес било је неминовно диференцирање у питању преустројства радничких организација. Присталице дотадашње концепције, односно постојеће организационе структуре радничког покрета, остали су на својим позицијама, пружили отпор новим ставовима, а тиме и вођству покрета. Пошто су били онемогућени да своје погледе изнесу преко *Радничких новина*, излаз су нашли у покретању свога листа. Тиме су се фактички издвојили у организовану опозициону групу у односу на политику вођства покрета. Пошто је вођство покрета тек током јануара 1904. дефинитивно прихватило нову концепцију о реорганизацији покрета и изложило је у *Радничким новинама* током фебруара 1904, а како се време одржавања конгреса приближило, опозиција је била принуђена да на брзину покрене свој лист *Свест*.²⁰

¹⁹ Опширније види: С. Димитријевић, *Радован Драговић, Избор чланака*, (предговор), Београд 1954, 84.

²⁰ Интересантно је напоменути да су *Радничке новине* од 19. XII 1903. стајале на становишту да општа радничка друштва у Србији имају „разлога да постоје за још дуже време... док се синдикатне организације још не развију, а она ће се тада претворити у партијске организације”.

Циљ је био да се преко њега упознају делегати II конгреса Радничког савеза са својим ставовима, првенствено о питању реорганизације покрета, односно да јавно изнесу неслагање са одређеним ставовима и политиком вођства покрета, како би се на конгресу узели, по њиховом мишљењу, што правилнији ставови и донеле најадекватније одлуке. У том погледу карактеристична је изјава Косте М. Луковића, којом упознаје Главну партијску управу Српске социјалдемократске странке зашто је ступио у редакцију *Свести*. Луковић најпре констатује да међу организованим радницима у Србији постоје три струје: „једна брани поступке људи на челу покрета, друга непристрасно изриче свој суд о њима, а трећа осећајући се слаба при осуди њихових поступака, призива у помоћ људе потпуно противнички расположене према нама, људе осуђиване од наше стране“. Све три струје спремале су се за конгрес. У таквом стању покрета појавила се *Свест*, као гласило друге струје. У њеној редакцији, истиче Луковић, налазе се „људи који се непристрасно држе према свима радницима у покрету“, који „с разлогом говоре“ и о поступцима вођства покрета и о ставовима њихових противника.²¹ Поред ове изјаве, за наше разматрање је карактеристична и сатирична песма Емила Ребрића „Звона брује“, објављена у *Свести*, бр. 4. Написана је после оштрог реаговања вођства покрета против покретања листа *Свест*. Ребрић је држање вођства покрета оценио као монополистичко. Оштрица стихова очигледно је највише усмерена на Радована Драговића, с обзиром на његове функције у Партији, Радничком савезу и *Радничким новинама*.

Први број социјалдемократског листа *Свест* изашао је у Београду 6. марта, а последњи 6. број 10. априла 1904. године.²² Као власник и одговорни уредник листа фигурирао је Радивоје Ст. Радуловић. Лист су, у ствари покренули, уређивали и плаћали: Радивоје Ст. Радуловић, Војислав Росић, Коста М. Луковић и Емило Ребрић. Поред њих лист су прилозима потпомагали М. Радовановић, С. Вујошевић, А. Коцић, А. Стефановић, П. Муњић, С. Пјевчевић, Алберт Фирт и други. Остали сарадници листа, који су своје прилоге потписивали, били су: Милорад Поповић, Роса М. Луковић и Владо Росић. Као што видимо, од истакнутијих социјалиста око листа *Свест* јавно се ангажовао само Милорад Поповић, који је у то време живео у Будимпешти. Не постоје поуздани извори о евентуалном учешћу Косте Јовановића и Јована Скерлића у покретању *Свести*, мада су они спадали у најужу круг социјалдемократа који се нису слагали са новом политиком вођства покрета. На основу анализе непотписаних чланака објављених у *Свести* може се закључити да они у листу нису сарађивали. По нашем мишљењу, они су покретачима *Свести* у непосредним контактима највероватније пружили моралну подршку, што је у датим условима било веома значајно.²³

²¹ *Свест* (Београд) 6. III 1904.

²² О листу *Свест* види опширније Рафајло Јешић, *Идеолошко-политичке струје у радничком покрету Србије 1903—1914*, *Токови револуције IV*, Београд 1969, 10—17; С. Димитријевић, *Радован Драговић*, 85—90; *Радничке новине* 12. XI 1905, изјава Радивоја Ст. Радуловића.

²³ На II конгресу Српске социјалдемократске странке поједини дискусанти тврдили су да су Коста Јовановић и Јован Скерлић духовне вође опозиције око *Свести*, али то нису поткрепили убедљивијим аргументима. Никола Поповић у свом делу *Димитрије Туцовић, његов живот и рад* (Београд 1934, 80) тврди да је *Свест* покренуо Коста Јовановић, али за то не наводи никакве доказе. Сергије Димитријевић (*Радован Драговић*, 85) констатује да су лист покренуле присталице Јована Скерлића, што значи да је он стајао иза целе опозиције, али не наводи одговарајуће доказе.

Да је бар један од њих директно учествовао око покретања *Свести*, лист не би био тако сиромашан идејама и садржајем. Мада је лист покренут ради критиковања одређених ставова и понашања вођства покрета, у њему су објављена само три чланка с овим садржајем. Лист није имао своју концепцију. У њему су нашле места идеје присталица разних социјалистичких струја. Објављени су преводи чланака Жоржа Ренара, Жоржа Сорела, Кијошија Кавакавнија (Kiyoschi Kawakavni), А. Бебела, као и одлуке конгреса Руске социјалдемократске радничке партије о односу према „социјалистима револуционарима”.²⁴

За наше разматрање најинтересантнији су чланци и предлози који су били намењени делегатима конгреса. У њима су најјасније изложени ставови покретача *Свести*. Кроз њих су покренута два битна питања: реорганизација покрета; и борба за радничко законодавство. Највише пажње посвећена је питању о радничком законодавству. У том погледу карактеристичан је чланак „Заштита и осигурање радника”, објављен у 3. и 4. бр. листа. У првом делу чланка индиректно се критикује вођство покрета што, наводно, не познаје довољно историју и постојеће стање у међународном радничком покрету. Као пример за то наведен је однос према радничком законодавству. Замера се водећим социјалдемократима што на I когресу Радничког савеза нису покренули питање о комплетном заштитном радничком законодавству, већ је донета само резолуција о осигурању радника. Извршена је критичка анализа ове резолуције и аргументовано указано на њене пропусте, нарочито у питању обавезног осигурања радника.²⁵ Од конкретних мера по овом питању *Свест* је објавила пројект азкона о заштити женске и децје радне снаге, који је припремило Женско радничко друштво у Београду, и предлог резолуције Париског југословенског радничког друштва о укидању Еснафске уредбе.

Што се тиче питања реорганизације покрета, о томе је на страницама *Свести* писао углавном Милорад Поповић. Своје ставове о том питању Поповић је, у основи, изнео у чланку „Синдикати и радничка странка”, који је објављен као уводник у 2. броју листа, и то у новоотвореној рубрици „Пред конгрес”.²⁶ Ставове овде изнете Поповић је делимично допунио и објаснио у полемичком чланку „Опет синдикати и радничка странка”, објављеном у 4. броју листа, као одговор на критику коју су *Еадничке новине* објавиле на његов први чланак. Пошто наведени Поповићеви чланци представљају те-

²⁴ Жорж Ренар, *Социјалистичко писмо учитељима*; Жорж Сорел, *Морал и социјализам*; Август Бебел, *Шта је синдикални савез*; Кијоши Кавакавни, *Социјализам у Јапану*; *О односу Руске соц. дем. радничке партије према „социјалистима револуционарима”* (*Свест*, бр. 1—6, 1904). У рубрици „Фелтон” објављени су књижевни придози са тематиком из радничког живота од Е. Золе, О. Марбоа и В. Версајева.

²⁵ Аутор чланка на крају констатује да му није била намера „да овога или онага друга подсмеху” изложи, већ да покаже како се ради о сложеном питању, за чије познавање треба уложити много труда. Зато саветује вођама покрета да више раде на свом уздизању. Оштрица критике ипак је уперена на Косту Јовановића, који је на првом когресу Радничког савеза као референт поднео наведену резолуцију, без обзира што аутор чланка истиче да му то није циљ и што за њега каже да је „један од наших најспособнијих другова”.

²⁶ Поркетачи *Свести* очигледно су били у договору са Милорадом Поповићем да овај чланак пошаље за први број листа. Пошто рукопис није на време стигао редакција је на првој страни првог броја обавестила читаоце да ће се овај „уводни чланак” објавити у следећем броју.

оријску основу опозиције око *Свести* о питању реорганизације покрета, у њима је најкомплексније извршена и критика ставова вођства покрета о том питању. Због тога је оштрица борбе против покретача *Свести* била усмерена првенствено против ставова Милорада Поповића, изнетих у овим чланцима.

Према Милораду Поповићу, основно питање у вези с предвиђеном реорганизацијом покрета било је „хоћемо ли дати првенство стручним или политичким организацијама, хоћемо ли, у данашњим приликама, већи део своје енергије жртвовати политичким или стручним, синдикалним, организацијама?” Полазећи од степена развијености радничке класе и радничког покрета, Поповић је сматрао „да данас треба дати првенство стручним радничким организацијама: синдикатима”. Образлажући своје мишљење, позивајући се на Маркса и примере из међународног радничког покрета, Поповић констатује да се његова основна мисао састоји у следећем: „Радничка странка ће тек онда бити јака кад буду јаки раднички синдикати; политика се рађа из економије, те азто социјална демократија у почетку треба особиту пажњу да обрати стручним радничким организацијама.” Што се тиче развитка радничког покрета у Србији, Поповић је сматрао да се „код нас пошло с репа, готово”. Уместо да се најпре синдикати учврсте и радници „најпре упуте у економску борбу, па затим у политичку... код нас се одмах ударило у најозбиљнију политичку акцију”. Међутим, за политичку борбу потребан је „велики број образованих способних радника, а до ових се без стручних организација не може доћи”. Такође „недостатак синдиката омогућиће да странку радничку воде људи који стоје под импулсом других интереса, а не интереса радничке класе, а то не сме да буде”. Истичући, на крају другог чланка, своју приврженост Социјалдемократској странци Поповић констатује:

„Ако велим да су нам синдикати врло важни, то је баш у интересу ове странке. Ја сам приликом прошлогодишње изборне борбе био против онако широкој изборној окцији. Да се је она снага и онај новац утрошио на организовање синдиката у неколико важнијих центара, вероватно је да би данас у скупштини седели 2—3 наша посланика.”

Поред наведених начелних ставова, који, би највероватније, изазвали само принципијелну полемику, Поповић је у оба чланка, а још оштрије у писму упућеном Драгиши Лапчевићу 13. априла 1904, оштро критиковао утицајне појединце у вођству покрета, што се, очигледно, првенствено односило на Р. Драговића и Д. Туцовића, називајући их „латинцима”, пошто, наводно, боље познају латински језик „но услове и потребе класинске борбе”. Сматрао је да се покрет не може успешно развијати док „латинци заборављајући латински не науче историју радничког покрета, поред историје социјализма”. Боравећи дуже у иностранству, Поповић није познавао стварно стање у покрету ни квалитете нових појединаца у његовом врху, а посебно Драговића и Туцовића. Очигледно је превише поверавао нетачним или површним информацијама појединаца. Поред тога, написао је не мали пропуст што је чланак „Синдикати и радничка странка” објавио непотписан. Да је аутор чланка био познат, *Радничке новине*, највероватније, не би онако преоштро реаговале, већ би се оријентисале на принципијелну критику. На тај начин односи су се заострили, а сукоб све више попримао лични карактер.

Нешто више пажње посветили смо анализи ставова Милорада Поповића, пошто се борба против листа *Свест*, односно њених по-

кретача, умногоме свела на раскринкавање његових предлога и оцена. Када се поуздано сазнало да се већ у штампи налази први број *Свести*, одржана је 4. марта 1904. године „конференција свију радничких организација” из Београда. Расправљано је о заузимању заједничког става према овом листу. Донета је кратка одлука којом се упозоравају радници да *Свест* „не представља ниједну политичку, синдијаклну ни просветну социјалистичку организацију”. Одлуку су објавиле *Радничке новине* 13. марта 1904. године. Потписали су је представници Радничког савеза и 14 организација из Београда.²⁷ То је био почетак борбе против опозиције око *Свести*. У окцију је убрзо ступио и крагујевачки *Радник*. У њему је 12. марта 1904. објављен оштар коментар против покретача *Свести*. Према *Раднику*, њихов циљ био је да „неколико наша одлична друга... разним лагаријама и денунцијама удаље из покрета”. Изнета је тврдња да *Свест* финансира Живојин Багуџић, бивши социјалиста, а тада шеф Пресбиреоа у Београду. Поред Месне партијске организације из Крагујевца, чији је орган био *Радник*, од организација из унутрашњости покретање *Свести* осудила јеи Месна партијска организација из Ниша на седници одржаној 10. марта 1904. Партијској управи и Радничком савезу предложено је да покретаче листа искључе „из средине свесних и организованих радника, као непоштоваоце конгресних решења”. Од радничких организација у Београду, поред заједничке изјаве, у борби против покретача *Свести* најупорнији био је Савез грађевинских радника. На скупштини Савеза пружена је подршка вођству покрета и осуђени покретачи *Свести*, због непредржавања одлука конгреса и партијске дисциплине.²⁸

После објављивања наведених чланака Милорада Поповића, оштрица борбе уперена је против његових ставова. До другог конгреса *Радничке новине* објавиле су два чланка у којима се оштро критикују ставови изнети у Поповићевом чланку „Синдикати и радничка странка”. Посебно је оштар био чланак „Псеће право”.²⁹ До тако оштрог реаговања дошло је умногоме због тога што Поповићев чланак није био потписан, као и због претпоставке да иза *Свести* стоје личности из кругова буржоаске левице, која је настојала да успори процес самосталног политичког организовања радника, рачунајући на њихове гласове. Када је Поповић у свом другом, потписаном чланку, истом мером одговорио *Радничким новинама*, остало је да се његова схватања подвргну принципијелној критичкој анализи, а да други конгрес о свему дефинитивно одлучи. Пошто се конгрес ускоро одржавао, решено је да се Димитрије Туцовић у реферату о синдикалним организацијама критички осврне на наведене Поповићеве ставове.³⁰

По мишљењу Димитрија Туцовић, *Свест* и Милорад Поповић пропагирани су неутралност синдиката. Констатујући да „међу синдикатима и нашој партијом влада потпуна хармонија”, Туцовић истиче да „људи који неутралност синдиката проглашавају за догму и тиме подривају ову хармонију, одлично служе смеровима наших

²⁷ Не располажемо подацима зашто од чланица Радничког савеза из Београда одлуку нису потписали представници следећих организација: Савеза металских радника, Београдског радничког друштва, Удружења молерско-фарбарских радника, Дружине типографских радника, Клуба керамичких радника, и Удружења радника савско-дунавске обале. Предпостављамо да управе ових организација нису присуствовале конференцији.

²⁸ РН 17. и 26. III 1904.

²⁹ РН 17. и 24. III 1904.

³⁰ *Рад другог конгреса Радничког савеза и социјалдемократске странке*, Београд 1904, 52—70.

противника". Али, закључује Туцовић, *Свест* је отишла даље од тога тврдећи да је политичка борба без синдиката јалова, па је не треба ни водити док синдикати не ојачају и док се радници не упуте у економску борбу. Мада уопште у реферату не помиње Поповићеве име, већ лиса *Свест*, Туцовић првенствено полемише са његовим ставовима изнетим у наведеним чланцима. Оптужио је Поповића што своје ставове покушава да „заштити злоупотребљеним цитирањем Маркса” и пребацио му да не води рачуна о значају политичке борбе за синдикални покрет. У дискусији на конгресу прихваћене су Туцовићеве оцене о *Свести* и ставовима Милорада Поповића. Поново је истакнуто да се Поповић залаже за неутралност синдиката, па је највише пажње као и у Туцовићевом реферату, посвећено раскринкавању таквог схватања. Сматрајући да је Поповић погрешно схваћен, Коста Јовановић покушао је да објасни делегатима суштину његових предлога. Подржавајући Туцовићеве предлоге о реорганизацији покрета, истичући да политички и економски покрет радничке класе, „треба да стоје у најтешњој вези”, узимајући Немачку као пример, Јовановић је категорички тврдио „да није истинито оно подметање као да је Милорад Поповић хтео да скрене раднички покрет са свога пута”. По Јовановићевом мишљењу, „апсолутна је неистина да Милорад Поповић у својим чланцима мисли да радничка класа треба да се одвоји од политичке борбе и да води борбу само на економском пољу”. На Јовановићеву дискусију и Поповићеве чланке Туцовић је још једном одговорио критичком анализом њихових идеја. Позивајући се на Маркса и искуства међународног радничког покрета, Туцовић је дошао до закључка да Поповић стоји на становишту да у Србији „још није време политичкој борби, јер је по мишљењу друга Поповића радници нису довољно упућени у економску”. Туцовић је замерио Поповићу да погрешно интерпретира Маркса: „Баш насупрот другу Поповићу да у својим почетима класинска борба радничке класе није носила политички карактер”, Маркс вели у „Беда филозофије” у истој књизи коју друг Поповић наводи... да је свака класна борба политичка борба.” Мада је ова Туцовићева констатација убедљиво деловала на делегате, у суштини се не разликује од наведеног мишљења Милорада Поповића. Истина, у Поповића се осећа извесна непрецизност у изразима, али суштину мисли своди се на Марксову тврђу да економске акције и радничке организације добијају обележје класне борбе, а тиме и политичке борбе, тек када прерасту у фазу борбе целе радничке класе против капиталистичке класе. Међутим, Туцовић је у критици Поповићевих поступака и идеја био знатно блажи од већине дискутаната. Посебно је нагласио да се мора водити рачуна „да стварни односи у друштву упуте извесно време раднички покрет да се јаче развија у једном или другом правцу, иако бисмо ми желели да га у оба правца напоредо развијамо”.³¹

Конгрес је једногласно усвојио Туцовићев „Предлог резолуције о синдикатима” и његове оцене опозиције око листа *Свест*. Био је то потпуни пораз опозиције. Исту судбину опозиција је доживела и на II конгресу Српске социјалдемократске странке, одржаном у Београду од 29. до 31. марта 1904. Неадовољна одлукама Конгреса које су се на њих односиле опозиција је свој став изнела у „Манифесту српским радницима” који је објављен као посебан број *Свести*

³¹ *Синдикални покрет у Србији*, 1958, 12—94; Р. Јешић, н. н., 11—17; К. Маркс, *Беда филозофије*, Београд 1934, 188—189. — Интересантно је напоменути да делегати В. Росић и Е. Ребрић, као истакнути представници групе око *Свести*, нису узели учешћа у дискусији по овом питању.

3. априла 1904. године, са потписима 22 организована радника. Потписници манифеста осудили су и одбацили критике на рачун *Свести*, позивајући организоване раднике да се у том погледу солидарношћу с њима. Нешто детаљније оцена битних одлука синдикалног и партијског конгреса изнета је у чланку „Саслушајте и другу страну”, који је објављен у последњем броју *Свести* 10. априла 1904. Полазећи од почетног степена организованости радничке класе Србије, аутор чланка, по свему судећи Радивоје Ст. Радуловић, истиче да у датим условима „треба што више пажње поклонити синдикатима: то је основна мисао коју смо подржавали у ступцима свога листа”. Мада се у чланку критикује онај став из резолуције о штампи, усвојене на II партијском конгресу, по коме и постојећи социјалдемократски листови морају да траже одобрење од Партијске управе, износи се и следећи карактеристичан став покретача *Свести*: „Ма колико да ова примљена резолуција испољава чисто субјективне тежње предлагача, она је за нас, као чланове Партије, програм нашега држања. И ми не желимо да се ствара расцеп у партији, и ако нам се непрестано то добацује, покорићемо се одлуци Конгреса: нећемо издавати лист без одобрења партијског одбора... али, у исто време, од партијског одбора нећемо ни тражити одобрење. Лист ће престати. Овај наш поступак доказаће очито, да нисмо лист покренули из амбиција и личних тежњи, али ће доказати, у исто време да су људи на челу покрета себе окарактерисали као људе са личним тежњама, доносећи овакву резолуцију. Стога ми, и сад као раније, држаћемо се потпуно независно од њих”. Као што видимо, опозиција је под притиском одлука партијског конгреса и синдикалног конгреса престала да организовано делује, али њени представници и даље су задржали опозициони став према вођству покрета, чекајући прву повољну прилику да поново ступе у акцију. Пошто Милорад Поповић није био у могућности да присуствује II синдикалном а ни партијском конгресу, а пошто је са оценама које се односе на њега, Косту Јовановића и Јована Скерлића био сасвим незадовољан, убрзо је изнео своје гледиште о целој ствари у брошури *Нека се чује и друга страна*. Како је у већини дискусија на оба конгреса, као и у поменутој брошури М. Поповића, принципијелна полемика све више попримала лично обележје, страсти су се распламсавале, а нетрпељивост између појединих личности заоштравала. Нови сукоби били су неизбежни.

Већ смо истакли које су околности утицале да дође до размимоилажења између Милорада Поповића и вођства покрета и до његове нетрпељивости према појединим активистима, пре свега, према Радовану Драговићу. У досадашњој историографији прихваћена је оцена вођства радничког покрета да је Поповић у то време стајао на синдикалистичким позицијама, залажући се за неутралност синдиката.³² Истина, ова оцена није поткрепљена потребним аргументима, нити је заснована на убедљивим чињеницама. По нашем мишљењу, М. Поповић је и у то време стајао на позицијама марксизма, као и вођство радничког покрета у Србији. Одређене разлике међу њима настале су при покушају стваралачке примене марксизма у условима тадашње Србије. Остајући веран социјалној демократији Поповић је сматрао да се она у Србији најуспешније може развити и ојачати ако се обрати потребна пажња социјалистичким синдикатима, који у датим прликама имају више услова аз развитак, а преко којих ће се успешно вршити класно просвећивање радника, што је предуслов за јачање радничке политичке партије. Стојећи

³² С. Димитријевић, *Радован Драговић*, 90—96; Р. Јешић, н. н, 12—22; М. Протић, *Прошлост и садашњост*, Београд 1960, 105—106.

на марксистичком становишту да „социјализам мора бити дело и програм радничке класе“, Поповић се бојао да се око социјалдемократије не окупе припадници других слојева, уколико се претходно преко синдиката не развије класна свест радника. С тим у вези Поповић ни у једном писаном документу није порицао значај и улогу радничке политичке партије, није тражио неутралност синдиката, нити је био против политичког рада међу радницима. Суштина његових предлога сводила се на процену да се у постојећим условима и са постојећим снагама не може истим интензитетом радити на синдикалном и политичком организовању радника и да за одређено време већу пажњу треба посветити синдикатима. Али то не значи да је био против постојања Социјалдемократске партије и рада на њему даљем развоју. Напротив, када је Партија формирана, мада је мислио да се стим преуранило, оценио је то као „крupan корак“, после кога „се не сме натраг уступати и још мање са социјализмом спортовати“.³³ Залажући се да партија добије изразито радничко обележје, сматрао је да је за то битан предуслов развијени синдикални покрет. За разлику од Поповића, вођство покрета сматрало је да постоје услови за паралелан, подједнак развој синдиката и Партије. Придавало је превасходан значај самосталном политичком организовању и борби радничке класе. Наглашавало је изузетан значај политичке борбе за економску борбу, и обратно.

Када се узме у обзир чињеница да је до наведене разлике у погледима дошло у периоду припрема за II конгрес и дискусија о ставовима који ће се на њему усвојити, намеће се закључак да су се разлике могле превазићи у отвореној принципијелној дискусији, да се није појавила нетрпељивост и несугласице између појединих вођећих личности у покрету.

У периоду између два конгреса управа Радничког савеза активно је учествовала у борби за побољшање економског положаја радничке класе. Већ у том кратком периоду дошла је до изражаја значајна улога Радничког савеза на пољу економске борбе радничке класе. Сходно задацима који проистичу из одлука I конгреса и Правилника, управа Савеза трудила се да да правац рада свим економским акцијама радника. У вези с тиме је настојала да економске акције добију до краја организовану форму и буду што боље припремљене. На том плану постигнути су почетни резултати. Управа је учествовала и у свим већим штрајковима, наступајући као заштитник радничких интереса пред послодавцима и органима власти, организујући ширу подршку и помоћ штрајкачима. Ради илустрације навешћемо неколико већих акција које је организовала управа Савеза, а које су имале општи значај и биле усмерене на побољшање положаја већине радника. На позив управе Савеза одржан је 1. јануара 1904. године збор београдских радника, на коме је расправљано о незапослености. Тада су усвојене три резолуције у којима су изнети раднички ставови и захтеви по овом важном питању. У првој резолуцији, „Беспослица и данашње друштво“, истакнуто је „да се беспослица и ужасне последице којима је она узрок, могу коначно отклонити само уништењем данашњег капиталистичког и завођењем социјалистичког друштва“, али се може ублажити и у оквиру постојећих друштвених односа. Због тога се захтева предузимање конкретних мера за ублажавање незапослености у Београду, повећање производње војних радионица, запошљавање радника у градским занатским радионицама уместо затворе-

³³ *Дела Милорада Поповића II*, Београд 1910, 31 (писмо М. Поповића Андри Банковићу од 9. 8. 1903). — У истом писму Поповић истиче: „Ја сам готов да све учиним што интерес и углед странке буду захтевали.“

ника, почетак већих општенских радова и подмиривање општинских потреба сопственом производњом. Стављено је у задатак Радничком савезу „да у овом смислу предузме потребне кораке како би се последица колико-толико умањила”. У резолуцији „Послодавци и беспослени радници” осуђује се став београдских послодаваца који солидарно бојкотују извештан број радника активиста у радничком покрету. Позвани су радници на упис у синдикате, који треба да се изборе да се запошљавање радника врши преко синдиката. Тражена је забрана рада деци испод 14 година, јер послодавци све више користе децу радну снагу, док одрасли радници остају без посла. У трећој резолуцији, „Полиција и беспослени радници”, осуђују се полицијске власти које „врше хапшење и прогонство беспослених радника”. Закључено је да се у вези с овим уложи протест код министра унутрашњих дела и тражи измена законских прописа на основу којих власти затварају и прогоне незапослене раднике.³⁴ Заступајући интересе радника, Раднички савез започео је ширу акцију против коцке, која је била узела маха међу радницима. Поред акција предузетих преко радничких организација, управа Савеза, почетком јануара 1904, поднела је Управи града Београда представку у којој се тражи предузимање оштријих мера да би се коцка сузбила, а радници заштитили од разних превараната.³⁵

На збору београдских радника одржаном 7. марта 1904. направљено је о поскупљењу животних намирница и мерама које треба предузети против тога, да би се заштитио стандард радника. О скупоћи говорио је Драгиша Лапчевић, а о мерама које треба предузети Димитрије Туцовић. На предлог Лапчевића усвојена је резолуција у којој се предвиђају следеће мере да би животне намирнице биле јефтине и квалитетније: „1. Да се радничка класа бори за укидање царина, трошарине, монопола и других посредних пореза, који животне намирнице поскупљују; 2. да се тражи над животним намирницама јака санитарска контрола; 3. да радничка класа ради на оснивању радничких потрошачких кооператива које би раднике снабдевале с бољим и јефтинијим животним намирницама; и 4. да се од општине тражи да појефтини цену хлеба, који је данас дупло скупљи од пшенице.” Усвојена је резолуција којом се ставља у дужност управи Радничког савеза да убрзо после конгреса сазове збор, на коме ће се расправљати о укидању општинске трошарине.³⁶

Пошто је покрет био млад и у пуном замаху развитка, управа Савеза морала је брзо и ефикасно радити. Поред редовних послова требало је решити и низ питања која је пракса наметала. Да би се о свим важнијим питањима заузели што исправнији ставови и пронашла одговарајућа решења, управа је често одржавала седнице. У протеклих осам месеци одржала је 42 седнице, на којима је решавано о 411 предмета. Ради бољег рада, готово свим седницама управе присуствовали су и чланови надзорног одбора. Повремено су одржаване и конференције са управама радничких организација у Београду. На њима је вођена расправа и заузимани ставови о најважнијим питањима.³⁷

³⁴ РН 6. I 1904.

³⁵ РН 10 I 1904.

³⁶ На збору је председавао Лука Павићевић. Дискутовано је и о прослави првог маја и закључено да се празник рада што свечаније прослави. (*Свест*, 13. III 1904; РН 9. III 1904.).

³⁷ Такве конференције одржане су 12. 10. и 6. новембра 1903, и почетком марта 1904. године. (РН 10. X и 5. XI 1903. и 13. III 1904.).

Услед обима послова, управа Савеза била је принуђена да ангажује сталног референта. На ту дужност изабран је, почетком октобра 1903, Радован Драговић. Пошто је Драговић, као плаћени уредник *Радничких новина*, већ професионално радио у покрету, било је најповољније решење да се ангажује и за бесплатног референта Савеза, с тим што је Савез давао сталну месечну помоћ *Радничким новинама* (у износу од 20 динара). Поред овог разлога чисто материјалне природе, Драговић је избором на ову дужност био у могућности да битно утиче на рад Радничког савеза и организација које су му припадале. На тај начин растао је његов утицај и углед, то је било од великог значаја за прихватање његових концепција о начину организовања и правцу развитка радничког покрета Србије.³⁸

За успешан рад Радничког савеза била су неопходна и одговарајућа материјална средства. Основни извор прихода била је уписнина и месечна квота од чланарине појединих организација. Пошто су организације у материјалном погледу стајале доста лоше, неуредно су измиривале обавезе према Савезу. Да би о овом питању увела више реда, управа Савеза је упозоравала организације на њихове обавезе. Скретана им је пажња да ће, сходно правилнику, право слања делегата на конгрес имати само организације које изврше своје финансијске обавезе према Савезу. Ова мера имала је успеха. Укупан приход Радничког савеза, који је од 20. јула до 31. децембра 1903. износила 1.158 динара, повећан је до 20. марта 1904. на 1.670 динара. Приход од уписнине износио је 500, а од чланарине 610 динара. Приход од чланарине (квота) остварен је по месецима у следећем износу: у јулу 2 динара; августу 31,10; септембру 31,05; октобру 62,30; новембру 53,55; децембра 60,75; јануару 1904. године 104,70 и фебруару 190,80 динара. Половина ових скромних средстава утрошена је на агитацију (429 динара) и трошкове око одржавања првог и другог конгреса (456 динара). Од средстава утрошених за агитацију, 206 динара односи се на враћање дуга *Радничким новинама*. Наиме, у периоду јун—јул 1903. године Раднички савез није имао сопствених средстава за слање представника на радничке зборове по унутрашњости. Новац је позајмљен од редакције *Радничких новина*, па је касније враћен. Из финансијских извештаја видимо да је пракса међусобног помагања и позајмљивања новца између Савеза, *Радничких новина* и Партије настављена и још више негована. То, поред осталог, сведочи о чврстом јединству у радничком покрету и његовој изразито социјалдемократској класној оријентацији. Не малу суму од 151 динар Савез је утрошио за плаћање кирије. У недостатку своје зграде за канцеларију су изнајмљиване просторије у појединим кафанама. Упрво време канцеларија је изнајмљена у кафани „Кнез Михаило“ у Македонској улици бр. 33, а од почетка октобра 1903. у кафани „Сарајево“ на Зеленом венцу. Недостатак сопствених просторија отежавао је делатност свих радничких организација, па је већ јануара 1904. прихваћена идеја о подизању Радничког дома у Београду. Располажући скромних материјалним средствима, управа Савеза трошила их је веома рационално. Због тога је остварен чист приход од 283 динара, од чега је 108 динара позајмљено појединим радничким организацијама.³⁹

³⁸ *Синдикални покрет*, 1958, 8—9, 66.

³⁹ *Синдикални покрет*, 1958, 8—9, 66; РН 1. X 1903, 6, 14. и 30. I 4. II 1904. — Наводећи разлоге због којих је неопходно подизање радничког дома у Београду *Радничке новине* констатују да је „већина великих хотелџера непријатељски расположена према нама. Поред тога 23 синдиката у Београду, који су прикупљени око Радничког савеза, тешком

Из изложеног можемо закључити да је већ у овом периоду Раднички савез успео да се организационо учврсти, усмери правац деловања и оствари јединство акције постојећих радничких организација које су се око њега ујединиле.

4. Други конгрес Радничког савеза

Питање реорганизације, покрета, покренуто неколико месеци после I конгреса, утицало је на одлуку управе Радничког савеза да се за одржавање II конгреса искористи први рок предвиђен правилником Савеза. У „Радничким новинама“ од 26. новембра 1903. објављен је предлог, усвојен на заједничкој седници Главне партијске управе Српске социјалдемократске странке и управе Радничког савеза, да се партијски и синдикални конгреси „одрже у Београду о Ускрсу 1904. г.“. Пошто су радничке организације предлог подржале, одлучено је да се партијски конгрес одржи 28. марта 1904, првог дана Ускрса, а потом синдикални. Привремени дневни ред синдикалног конгреса објављен је већ 6. јануара 1904. Због појаве опозиције у покрету, значаја одлука које је требало усвојити и обимности послова које је требало обавити, промењен је редослед одржавања конгреса.⁴⁰

Неку врсту платформе за предстојеће конгресе вођство покрета изложило је у чланку „Пред конгрес“, објављеном као уводник у седам бројева *Радничких новина* од 6. фебруара до 5. марта 1904. Изнети су ставови о неколико важнијих питања. Више пажње посвећено је партијском конгресу, питању штампе и радничких кооператива. Интересантно је да се у чланку ништа не говори о синдикатима и њиховој реорганизацији, мада се текст у целини односи и на синдикални конгрес.

У току припрема за оба конгреса одржан је 15. марта 1904. састанак делегата из Београда. По свему судећи, на њему се, поред осталог, расправљало о заузимању става према појави опозиције око листа *Свест*.⁴¹ Био је то добар потез вођства покрета, што се показало у расправама на конгресу.

Други конгрес Радничког савеза одржан је 28. и 29. марта 1904. у Београду. Рад конгреса одвијао се у пленуму. Одржана су три састанка. Први и други састанак одржани су 28. марта, пре и после подне, а трећи 29. марта пре подне. Поред Београда конгресу су присуствовала 52 делегата, који су представљали 24 радничке организације из следећих 23 места: Сопот, Шабан, Горњи Милановац, Лазаревац, Смедерево, Чачак, Књажевац, Лесковац, Ваљево, Ниш, Пожега, Дубона, Лешница, Крагујевац, Обреновац, Сењски Рудник, Јагодина, Ужице, Пожаревац, Свилајнац, Пирот, Паланка и Крушевац. Од организација из унутрашњости најбројније су била заступљена радничка друштва, 21, затим 2 радничке читаонице и једна синдикална организација (Савез опанчарских радника из Крагујевца).

муком налазе себи стан. Приморани су често пута да се збијају по малим кафаницама, раштрканим на све стране. Све то изазива потребу једног Радничког дома који ће бити средиште радничког света, где би се радници прикупљали, где би држали своја предавања, имали своју читаоницу своје курсеве из области различних наука итд.” (РН 30. I 1904).

⁴⁰ Одлука о томе објављена је већ у *Радничким новинама* (2. III 1904). Председник Савеза Лука Павићевић и секретар С. Васиљевић упутили су 27. марта 1904. акт министру народне привреде у коме обавештавају да ће се од 28—30. 3. 1904. одржати конгрес Савеза. (АС, МНП, Т, ф. III, 67, 1904).

⁴¹ РН 9. III 1904.

Само једна организација била је из села (Дубина). Од свих места у унутрашњости једино су из Крагујевца дошли делегати две радничке организације. У осталим местима постојала је само по једна радничка организација, махом радничка друштва, сем Ужица и Пожеге, где су основане радничке читаонице. За 8 делегата из унутрашњости постављено је питање верификације мандата, пошто њихове организације нису испуниле финансијске обавезе према Савезу. Одлучено је да им се мандат верификује, с тим да њихове организације накнадно измире обавезе. Од места у унутрашњости највише делегата дошло је из Крагујевца (6), затим из Лешнице (5), Пожеге (4), Горњег Милановца, Дубоне и Крушевца по 3 итд. Пошто су делегати слати према броју чланова, пада у очи чињеница да је покрет био масовнији у малим местима, као што су Лешница, Пожега, и Дубона, него у неким већим местима. Мада постоји могућност да свака организација није послала онолико делегата на колико је имала право, остаје чињеница да су организације у наведеним мањим местима по бројности и заступљености на конгресу биле у самом врху покрета.

На конгресу је било заступљено 20 радничких организација из Београда са 62 делегата. Од тога било је 16 синдикалних организација са 46 делегата, 3 радничка друштва са 12 делегата и једна потпорна организација са 4 делегата. Од београдских организација највише делегата послало је Чукаричко радничко друштво (7), затим: Савез металских радника (5), Савез кожарско-прерађивачких радника (5), Дружина типографских радника (5), Удружење кројачких радника (4) итд. Од свих делегата на конгресу биле су само 2 жене, представнице Женског радничког друштва. Међу делегатима нашла су се и 2 истакнута представника опозиције окупљене око листа „Свест“, Војислав Росић и Емило Рербић. Они су представљали Удружење молерско-фарбарских радника.

Из свега можемо закључити да су на конгресу биле заступљене 44 радничке организације са 114 делегата. Од тога је чисто синдикалних организација било 17 са 47 делегата, затим 24 радничка друштва са 57 делегата, 2 радничке читаонице са 6 делегата и једно потпорно радничко друштво са 4 делегата.⁴² Најбројнија су била радничка друштва, као основна форма организовања радника у унутрашњости. Порастао је и број синдиката, али су били концентрисани у Београду.

Поред наведеног броја делегата, конгрес је у својству делегата присуствовала комплетна управа Радничког савеза (14 чланова); Главна партијска управа Српске социјалдемократске странке (15 чланова), затим 9 партијских делегата из Београда и 4 партијска делегата из унутрашњости (Ниш, Пирот и Јагодина). Према томе, конгресу је присуствовало свега око 156 делегата из 24 места. С обзиром на карактер покрета, то су били истовремено делегати за синдикални и партијски конгрес. У односу на први конгрес, мада је реч о краћем периоду од 8 месеци, постигнут је видан напредак у ширењу мреже радничких организација, повећању броја њихових чланова и заступљености на конгресу.

⁴² *Синдикални покрет*, 1958, 47—49. — Наведени број делегата приближно је тачан. Утврђен је на почетку рада конгреса. Међутим, у записнику је констатовано да је у последњи час стигло неколико делегата и да ће се накнадно оверити њихово пуномоћје. Не наводи се тачан број ових делегата, као ни податак да ли је пуномоћје верификовано. Поред делегата конгресу су могли присуствовати, као слушаоци, и остали организовани радници. Неорганизовани радници на то нису имали право.

Конгрес је отворио Милан Стојановић, делегат из Београда. После његовог краћег поздравног говора и верификације мандата, за председника конгреса изабран је Лука Павићевић, за потпредседника Милан Стојановић, а за секретаре Бранислав Павловић и Душан Цекић. Обимна дискусија вођена је о усвајању дневног реда конгреса. Утоку припрема за конгрес, управа Савеза и поједине организације предложиле су 20 тачака дневног реда. Због обимности послова, краткоће времена и извесног понављања Одбор за утврђивање дневног реда, чији је председник био Радован Драговић, предложио је скидање 6 тачака, што су делегати, после дискусије, прихватили. Скинуте су следеће тачке: о алкохолизму; о радничком законодавству; о прослави 1. маја; о чл. 364. Кривичног закона, који се односи на затварање радњи недељом и празницима; о порезу; и о ситним сопственицима. Због краткоће времена, накнадно су брисане следеће тачке дневног реда конгреса: о штрајковима; ко може бити делегат. Из наведених разлога делегати су одустали да расправљају о више важних питања, која су на следећим конгресима била предмет расправа. Одлучено је да се заузме став о најважнијим питањима која су пресудно утицала на даљи развитак покрета.⁴³

О извештају управног и надзорног одбора, које су поднели Стеван Васиљевић и Евгеније Кихлић, вођена је веома жива дискусија. Критику рада управе о питању штрајкова започео је Војислав Росић, а наставио Емилио Ребрић, истакнути представници опозиције око листа *Свест*. Извесни пропусти у покретању и вођењу појединих штрајкова, који су били неминовни с обзиром на услове у којима се борба водила, послужили су Росићу и Ребрићу да оштро нападну рад управе Савеза и да негирају све резултате који су постигнути штрајкачком борбом у наведеном периоду. Остали дискутантти, нарочито Драгиша Лапчевић, Радован Драговић и Драгиша Бурјић, оповргли су све Росићеве и Ребрићеве тврдње и осудили њихов критизерски став. Тако је пропао смишљени покушај опозиције око *Свести* да покретањем веома осетљивог и актуелног питања о штрајковима придобију бар део недовољно упућених делегата и започну јачу кампању против старе управе Савеза и вођства покрета. Доживели су потпун неуспех, пошто је извештај управе Радничког савеза једногласно прихваћен, што значи да се они сами у таквој атмосфери нису усудили да гласају супротно.⁴⁴

Пошто су извештаји благајне Радничког савеза и финансијски извештај *Раднички новина* једногласно прихваћени, Конгрес је прешао на утврђивање буџета Савеза за следећу годину. Ово питање изазвало је доста живу дебату. Материјална средства којима је Савез располагао и на која је могао реално рачунати, била су недовољна за подмирење обимних потреба и све већих обавеза.

⁴³ *Синдикални покрет*, 1958, 52—55, 94. — Из наведеног видимо да је већ тада постало актуелно подизање радничког дома у Београду за потребе постојећих радничких организација. У предлогу резолуције за II конгрес Радничког савеза по овом питању предвиђено је оснивање посебног одбора који ће водити акцију око подизања дома заједно са партијом и синдикатима. Због материјалних разлога оживотворење ове идеје одложено је за касније. (РН 9. III 1904).

⁴⁴ После исправног начелног става да су за успех штрајкова неопходне јаке синдикалне организације и богати штрајкашки фондови, Росић је до те мере иступао критизерски тврдећи „да су сви штрајкови пропали“. Оптужио је управу Савеза за лоше вођење штрајкова у Сењском руднику, инсистирајући на објашњењу зашто је делегат Савеза наводно обећао штрајковима помоћ од 50.000 динара. (*Синдикални покрет*, 1958, 55—65).

Предвиђен је интензивнији штрајкачки покрет, а с тим у вези и значајније повећање агитационог фонда. За благовремено обављање текућих послова било је непоходно ангажовати плаћеног секретара. Изаз из доста тешког материјалног положаја Савеза већина дискутаната видела је у бржем организационом развоју покрета и повећању квоте од чланарине са 0,05 на 0,10 динара месечно. Из наведених разлога једногласно је решено „да се буџет не одређује унапред, већ да се управи Савеза оставе одрешене руке у финансирању, да она, према својим приходима, чини расходе”.

Пошто је разрешен стара управа, приступило се избору нове управе Савеза. Мада је цела процедура била предвиђена Правилником, у дискусији је покренуто неколико интересантних питања. Видосав Трепчанин предложио је да управу Савеза чине председници струковних синдикалних савеза. Тиме је поново покренуто питање, које ће и касније бити повремено актуелно, да управу Радничког савеза чине представници управа струковних савеза, како би она што успешније усклађивала њихове интересе и на тој основи водила општу заједничку политику покрета. Више дискутаната предложило је да остане стара управа. Оба предлога нису била у складу са Правилником. Морала се изабрати нова управа између присутних делегата. Избор управе одвијао се на крајње демократски начин. Делегати су на посебном листићу, по сопственом опредељењу, исписали имена 9 кандидата за управу и 5 за надзорни одбор. За управу је кандидовано 13 делегата. Одмах после конгреса управа се овако конституисала: председник Лука Павићевић, потпредседник Драгољуб Јовановић, благајник Душан Цекић, секретар Милан Перкић и чланови: Чеда Мишовић, Вукашин Цветановић, Сава Ковачевић, Лаза Петровић и Ранко Живковић. Интересантно је напоменути да је Емилио Ребрић, као истакнути представник групе око листа *Свест* добио 12 гласова, док је највише гласова, 78, добио Лука Павићевић. У периоду између два конгреса вршене су мање измене у саставу управе. Средином јуна 1904. прихваћене су оставке члана управе Чеде Мишовића и Душана Цекића на функцију благајника. Управа је попуњавана из редова кандидата који за време избора на конгресу нису добили довољан број гласова, и то према њиховом редоследу. Пошто се Стеван Васиљевић није могао прихватити ове дужности, изабран је Милан Станојевић, наместо Чеде Мишовића. За благајника изабран је Сава Ковачевић. Нешто касније, у управу изабран је Емилио Ребрић. Пошто је он умро 4. децембра 1904, на његово место изабран је Јулиус Франк. Нешто пре III конгреса прихваћена је оставка Драгољуба Јовановића на функцију потпредседника и члана управе, али није изабран нови члан. У међувремену Душан Цекић је изабран за секретара, а Ранко Живковић за благајника Савеза. На конгресу је изабран и Надзорни одбор који се конституисао на следећи начин: председник Лаза Јовин, секретар Евгеније Киклић, чланови: Милан Продановић, Светислав Борђевић и Виљем Пипар.⁴⁵

На предлог Драгише Лапчевића одлучено је да се III конгрес Савеза одржи у Крагујевцу у знак признања крагујевачким друговима на дотадашњем раду и успесима. После краће дискусије одлучено је да се конгрес одржи о Ускрсу 1905. године.

Седма тачка дневног реда II конгреса, „Синдикалне организације”, привукла је највећу пажњу делегата и изазвала најбурнију дискусију. Као што смо видели, том приликом су раскринкане поставке опозиционе групе око *Свести* и усвојени принципи на којима

⁴⁵ РН 3. IV, 19. VI и 9. XII 1904; *Синдикални покрет*, 1958, 76—77, 148—153.

је извршена радикална реорганизација синдикалног покрета. Реферат о овом питању и предлог резолуције поднео је Димитрије Туцовић. Реферат је подељен у два основна дела. У првом делу начелно се говори о функцији синдиката. После краћег осврта на настанак синдиката, као економских организација радничке класе, истакнути су његови основни задаци у датим условима и метод борбе. Други део реферата посвећен је питању организације синдиката, односно реорганизације постојећих радничких организација окупљених око Радничког савеза. Туцовић је категорички истакао неопходност реорганизације постојећих радничких организација у Србији из следећих разлога: „Јер данашње наше радничке организације или су сјединиле у себи понешто од свију врста организација и постале неспособне за привредну борбу, или су оне синдикати без строго опредељених задатака и чистих синдикалних правила.“ Зато је неопходно да се развитак радничких организација усмери правцем „који ће бити у сагласности и са општим начелима која за њих вреде и одговорити специјално нашим приликама, у којима треба да се развијају“. С тим у вези Туцовић је предложио да се постојеће радничке организације реорганизују на тај начин што ће се основати стручне синдикалне организације „ради вођења економске борбе и партијске ради вођења политичке борбе“. Саме, пак, „стручне синдикалне организације морају бити централизоване, једна за целу земљу, са једном главном управом и једном главном касом, са пододборима и повереништвима у свим местима“. У исто време Туцовић се заложиио за демократски начин управљања у синдикатима, да би се избегла свака самовоља и монополизам. На крају реферата Туцовић је анализирао питање односа синдиката и радничке политичке партије. Полазећи од чињенице да синдикати окупљају раднике истог или сличног занимања, без обзира на њихова политичка и религиозна уверења, ради вођења економске борбе, Туцовић је нагласио њихово обележје као самосталне засебне врсте радничких организација и указао на потребу да они „морају стајати ван партије“. У исто време Туцовић је указао на значај класног просвећивања радника ширењем социјалистичких идеја, пошто синдикати „треба да буду стуб борбе радничке класе за њено ослобођење“. Због тога, закључује Туцовић, „треба бити начисто с тим да синдикални и политички покрет имају један циљ и да су упућени на узајамно потпомагање међу собом“. Развијајући даље ову мисао, Туцовић је дошао до следећег веома карактеристичног закључка: „Синдикати и партија су две ноге, на којима пролетаријат иде победи. У заједничком телу треба да куца једно срце, које ће слати крв у оба дела и једна душа која ће давати правац кретања обема ногама.“ Зато се и у Србији морају паралелно развијати синдикални и политички покрет радничке класе, јер сваки има свој задатак, „а једна не може извршавати задатак другога“.

Нешто више пажње посветили смо анализи реферата Димитрија Туцовића, пошто су његови погледи послужили не само као основ за реорганизацију радничког покрета 1904. године већ се на њима заснивао однос синдиката и партије у периоду до првог светског рата. У резолуцији о синдикатима, коју је II конгрес једногласно прихватио, унети су сви основни принципи и ставови из Туцовићевог реферата. Да би се избегло оснивање „малих, слабих, за борбу и узајамно помагање чланова неспособних, засебних, месних, синдикалних организација“, предвиђено је оснивање „централистичких организација са савезним групама по целој земљи“, под руководством Главног радничког савеза. Стављено је у задатак синдикалним организацијама да тачно регулишу давање материјалне помоћи члановима, да поведу живу борбу за законско признање права удружи-

вања ради заштите класних интереса, да се међу радницима шири свест о потреби радничког законодавства, и да прикупљају неопходне статистичке податке, чиме би се допунили недостаци државне статистике.⁴⁶

Прихватањем ставова изнетих у реферату Димитрија Туцовића и усвајањем Резолуције о синдикатима коначно је примењена концепција вођства покрета о радикалној реорганизацији постојећих радничких организација у Србији. Синдикалне савезе требало је реорганизовати на новим основама. Општа радничка друштва расформирати, а место њих основати одговарајуће пододре централизованих синдикалних савеза и месне организације Српске социјалдемократске странке. На тај начин партија је добила неопходан простор за свој организациони развитак и доминантну улогу у оквиру целог радничког покрета. Синдикатима је омогућено да брже прошире мрежу својих пододбора и повереништава у унутрашњости, чиме су стварани услови за оснивање месних синдикалних већа и вођење организованије економске борбе. И поред свих предности које је донела реорганизација покрета, остаје остворено питање да ли је требало укинути општа радничка друштва и радничке читаонице као форму организовања радника у мањим, односно неразвијеним местима? Наиме, током спровођења реорганизације 1904. и почетком 1905. године показало се да постоји интерес за таквом врстом организација, првенствено у местима где нису били сазрели услови за оснивање чисто синдикалних или партијских организација. Што значи да је наведену реорганизацију требао спровести, али задржати ове форме организовања социјалистичких одређених радника у местима где није било услова за оснивање савременијих и борбенијих организација, где се преко њих вршило претходно окупљање и класно просвећивање радника. Вршећи реорганизацију покрета по угледу на раднички покрет у Немачкој, Данској и Аустрији, трудећи се да партији остави и максималан простор за организациони развитак, Туцовић и вођство покрета определили су се за дефинитивно укидање општих радничких друштва, као форме организовања радника у Србији, бојећи се да она у појединим случајевима не постану кочница ширењу синдикалних и партијских организација. На заузимању таквог става утицала је и појава опозиције у покрету, која је била против радикалне реорганизације. Но, без обзира на извесне мање пропусте, реорганизација покрета била је нужна. Сprovedена је на савременим принципима, уз прихватање најадекватнијих и најперспективнијих организационих форми, чиме је раднички покрет Србије ушао у нову, вишу фазу организационог развитака.

Претпоследња тачка дневног реда II конгреса било је питање о потрошачким задругама (о кооперативама). Реферат о овом питању и предлог Резолуције о потрошачким задругама поднео је Триша Кацлеровић, делегат из Крагујевца. Без обзира на то што ово питање није спадало у чисто синдикалну проблематику, пракса је наметнула његово стављање на дневни ред конгреса. Искуства из штрајкачког покрета, нарочито после штрајка у Сењском руднику, указивала су на значај радничких кооператива не само као заштитника радника протрошача већ и за вођење економске борбе радничке класе. Стога је било неопходно да конгрес заузме став о овом значајном питању. У реферату Трише Кацлеровића, једногласно прихваћеној Резолуцији и у дискусијама Драгише Лапчевића и Димитрија Туцовића оцењен је значај и одређена улога радничких ко-

⁴⁶ *Рад II конгреса Радничког савеза и социјалдемократске странке*, Београд 1904, 93—94.

оператива, као саставног дела социјалистичког радничког покрета, у коме политичке и синдикалне организације имају приоритетан значај. Одлучено је да се радничке потрошачке задруге могу оснивати само у местима где за то постоје услови и на начелима усвојеним у реферату и резолуцији. Стављено је у задатак управама Главног радничког савеза и партије да израде практична упутства за оснивање задруга. Да би се све ово спровело у пракси, а тиме избегло кретање кооперативног покрета у нежељеном правцу, управе Главног радничког савеза и партије биле су надлежне да одобравају оснивање појединих задруга, а синдикалне и партијске организације дужне да усмеравају и помажу њихов рад.

Последња тачка дневног реда II конгреса биле су измене и допуне Правила и Правилника Радничког савеза. Референт о овом питању био је Емило Ребрић. Предлог измена и допуна правила и правилника Савеза који је потекао од Удружења молерско-фарбарских радника, а који је објављен у „Радничким новинама“ 11. марта 1904, није био у духу усвојене концепције о реорганизацији покрета. Поред задржавања радничких друштава као организационе форме, циљ предлагача био је да се омогући извесна контрола струковних синдикалних савеза над радом Радничког савеза. У том погледу карактеристичан је предлог да „управу Савеза саставља по један члан сваке синдикалне — стручне организације, кога буду делегати дотичних организација на конгресу између себе изабрали“, као и предлог да „питањима од велике важности морају присуствовати сви чланови Управног и Надзорног одбора“, с тим да члана који је спречен да на седницу дође, замењује представник дотичног синдиката. После краће дискусије решено је да се ово питање скине са дневног реда, док се не спроведе предвиђена реорганизација покрета, с тим да се тада усвоје нова правила и нови правилник Радничког савеза, који би одговарали новој организационој структури и задацима синдиката. Да би се преднацрти правила и правилника припремили за следећи конгрес, решено је да се изабере одбор од три члана који ће овај значајан посао обавити. На конгресу је изабран само један члан, Емило Ребрић, а управи Савеза стављено је у задатак да касније изабере остала два члана. Предвиђено је да одбор цео посао обави у најчвршћој сарадњи са управом Савеза. На тај начин пропао је и овај покушај опозиције да наметне своју, у основи децентралистичку, концепцију о организовању синдикалног покрета у Србији.⁴⁷

После завршне речи председавајућег, Луке Павићевића, II конгрес је завршио рад. Већина делегата учествовала је у раду II конгреса Српске социјалдемократске странке који је потом одржан у истој сали. Настављајући традицију, Београдско радничко друштво у част делегата конгреса одржало је „велики раднички концерт“ 29. марта 1904. године.

У целини узевши, II конгрес Радничког савеза представља преломни догађај у организационом развоју класноборбених радничких организација у Србији, а посебно синдиката. С њим се завршава скоро десетогодишњи период у коме су српски марксисти, у условима полицијског терора и неразвијености земље, а од маја 1903. у трци са временом, оснивали класноборбене радничке организације,

⁴⁷ Чињеница да је Емило Ребрић, као члан опозиционе групе око *Свести*, био референт по овој тачки дневног реда и да је на конгресу једногласно изабран у одбор за израду нових правила и правилника упућује на закључак да сукоби са овом групом, сем Милорада Поповића, нису били јаче заоштрени и да је према њима заузимао доста толерантан став.

формирајући на тој основи модерни раднички покрет у Србији. Мада су тешки објективни услови под којима је вршено организовање радника оставили трага на организационо устројство и скученост циљева појединих организационих форми, оживотворена је идеја о самосталном организовању радничке класе ради вођења економске и политичке борбе. У новим, знатно повољнијим условима, није било тешко превазићи дотадашње слабости и недостатке, прихватити савременији и ефикаснији начин организовања, чиме је цео раднички покрет ушао у вишу фазу организационог развоја.

Други конгрес Радничког савеза дефинитивно је елиминисао све сумње и неверице у могућност опстанка радничког покрета, које су ширили присталице буржоаских партија и реакције. Резултати постигнути између два конгреса, свесно и зрело разматрање свих питања на конгресу и непоколебљива решеност да се брже иде напред били су гаранција даљег развоја радничког покрета и нових успеха у борби против капиталистичког друштвеног поретка. Све је то позитивно деловало на масу класно несвесних и непросвећених радника да брже схвате улогу синдиката, ступе у његове редове или подржавају његову политику.

На II конгресу је пружена скоро апсолутна подршка вођству покрета. Представници опозиционе струје нису се ни усудили да изнесу своје погледе о појединим питањима, мада су се за то спремали. Доживели су потпун пораз. Истина, Милорад Поповић није био присутан па је права борба на том плану тек предстојала, мада се унапред могао предвидети и њен исход. Јединство у вођству покрета које је изражено и на конгресу и подршка коју је добило од огромне већине делегата били су гаранција да ће се одлуке конгреса оживотворити, без обзира на ставове појединаца или мањих опозиционих група, као и на отпоре буржоазије.

5. Главни раднички савез у периоду од II до III конгреса

Настојећи да спроведе у живот амбициозне и далекосежне одлуке II конгреса, управа Главног радничког савеза трудила се да на том плану ангажује све снаге, како најистакнутије социјалдемократе из руководства покрета, тако и активисте окупљене око појединих организација и све класно свесне раднике. Реално процењујући услове у којима је покрет деловао и степен развијености појединих организација, управа Савеза била је свесна да се одлуке конгреса могу спровести у дело само координаном акцијом руководства свих синдикалних организација, ангажовањем већине чланова и заједничким деловањем са управом и организацијама Српске социјалдемократске странке. Делујући у том правцу, управа Савеза је у свом методу рада још већу пажњу посветила одржавању конференција са управама синдикалних савеза, заједничких седница са Главном партијском управом и организовању масовних радничких збора. Била је уобичајена пракса да се ставови и одлуке о свим важнијим питањима синдикалног покрета доносе на конференцијама управа свих синдикалних савеза са управом Радничког савеза. Током 1904. године најважније конференције у овом саставу одржане су 25. априла, 13. маја, 15. августа, 8. септембра, 14. и 18. октобра и 20. децембра. У првој половини 1905. године конференције су одржане 21. фебруара, 7. марта и 23. маја. Кроз отворену расправу централног руководства струковних савеза и управе Главног радничког савеза проналажена су најадекватнија решења, а одлуке доношене на крајње демократски начин. Истовремено су синдикални савези

најнепосредније били ангажовани на спровођењу заузетих ставова и донетих одлука. Међутим, када је била реч о општим класним акцијама и питањима значајним за цео покрет, одлуке су доношене на заједничким седницама Главне партијске управе Српске социјал-демократске странке и управе Главног радничког савеза. Према непотпуним подацима којима располажемо, у овом периоду је одржано 6 таквих седница. Прва седница одржана је 9. децембра 1904, док су остале седнице одржане 1905. године: 2. и 23. фебруара, 10. и 16. марта и 25. априла. Појединим заједничким седницама, зависно од питања која су на њима расправљана, присуствовала је Контролна партијска комисија, затим Надзорни одбор Главног радничког савеза, председник редакције *Радничких новина* или заинтересованих синдикалних савеза. И кроз ову форму рада практично је спроведена прокломована политика о јединству радничког покрета, чврстој повезаности и сарадњи радничких синдикалних и политичких организација.

Када је за спровођење одређене политике и вођење важнијих акција било неопходно ангажовање синдикалног чланства и осталих радника, управа Савеза организовала је и масовне радничке зборове. У овом периоду у Београду је, поред првомајске демонстрације, одржано 10 већих радничких збора. Током 1904. одржана су 4 таква збора: 11. априла, 23. маја, 10. октобра, 7. новембра и 15. децембра. У првих пет месеци 1905. године зборови су одржани: 16. јануара, 27. фебруара, 3. и 10. априла и 25. маја. Добро организовани и посећени, зборови су били веома погодни за агитацију међу радницима и њихово класно уздизање. Иза одлука које су на њима доношене и усвојених ставова стајали су сви организовани радници и њихови још бројнији симпатизери, па су о томе државни органи власти и послодавци морали најозбиљније водити рачуна.⁴⁸

С обзиром на услове у којима се покрет развијао, ангажовање субјективних снага било је од прворазредног значаја. Због тога је управа Савеза знатну пажњу посветила пружању непосредне помоћи организацијама, преко ревизора, слањем својих представника на њихове важније зборове, конференције и скупштине, као и повременим одлажењем изасланика Савеза у организације у унутрашњости. Обилазећи организације, синдикални активисти доприносили су повећању њихове активности и доследном спровођењу одлука конгреса и управе Савеза. Преко њих Савез је прикупљао податке о стварном стању појединих синдикалних организација и могућности њиховог даљег развоја. Ови подаци, као и целокупна статистика о положају радника и њиховим организацијама, били су неопходни за једну комплетнију анализу стварног стања радничког покрета у целини и уочавање битних праваца његовог даљег развоја. Због тога је управа Савеза доста пажње посветила прикупљању статистичких података. Већ на конференцији свих синдикалних управа, одржаној у Београду 25. априла 1904, решено је „да се ради успешног вођења агитације води тачна статистика о целокупном бројном и материјалном кретању радника“. Управе струковних савеза примиле су обавезу да одмах пошаљу податке о финансијском стању и броју

⁴⁸ АС, Српска социјалдемократска партија (у даљем тексту: СДП), 65а; РН 9, 23. и 28. IV, 22. V, 15. и 21. VIII, 11. IX, 9. IX и 13. X, 6. и 11. XI, 1, 11, 18. и 29. XII 1904; 12. и 19. I, 26. II, 5. и 30. III, 4, 12. и 14. IV, 21. V и 4. VI 1905. — Поједини зборови организовани су како у циљу тражења излаза из постојећег тешког стања тако и намери још јачег подстицања незадовољства радника према послодавцима, политички буржоаских партија и органа власти. Такав карактер имали су, поред осталих, зборови одржани у Београду 27. II и 3. IV 1905. против беспослице. (РН 5. и 30. III 1905).

чланова. Ради спровођења ове одлуке Раднички савез је издао 26. маја 1904. посебну наредбу свим синдикалним организацијама, у којој су прецизиране њихове обавезе око прикупљања статистичких података. Тражени су углавном подаци о привредном развоју, положају радника и целокупном раду њихових организација. Наредба је допринела да прикупљању радничке статистике синдикати посвете већу пажњу. Међутим, њихово целокупно ангажовање на том плану није било довољно, па је управа Савеза 9. фебруара 1905. решила „да све организације Радничког савеза пошаљу извештај и статистичке податке од свог постанка до 1. јануара” 1905. године. Због тога је управа 17. априла 1905. израдила статистички формулар, у коме су прецизирани подаци које треба прикупити, обрадити и послати Савезу до 1. маја 1905. Акцији око прикупљања статистичких података придаван је овога пута још већи значај, пошто су били неопходни за израду извештаја III синдикалном конгресу и Међународном синдикалном секретаријату.⁴⁹ Мада су синдикати овај задатак обавили непотпуно и са закашњењем, акција је у целини имала вишеструки значај. Добијени подаци били су драгоцени, а прикупљање статистике прихватила је већина организација као важан и трајан задатак.

Као што видимо, управа Савеза успела је да ближе упозна положај радника и стварно стање њихових организација и да на спровођењу одлука конгреса ангажује све расположиве снаге и побуди шире интересовање међу радницима. Захваљујући таквом методу рада и напорима водећих социјалдемократа да се синдикални покрет учврсти и ојача, Главни раднички савез је у овом периоду успешно обавио најважније задатке, од којих су поједини били далекосежни за даљи развитак синдикалног покрета у Србији.

а) Реорганизација синдиката

У периоду од II до III конгреса Главног радничког савеза синдикални покрет у Србији попримио је своје дефинитивно организационо устројство, које је, са мањим изменама, задржао до првог светског рата. Теоријску основу за организациони развитак синдиката представљале су одлуке II конгреса, а првенствено реферат Димитрија Туцовића и резолуција о синдикатима. Одмах после II конгреса приступило се реорганизацији постојећих радничких организација у духу конгресних одлука. „Рад на потпуној организацији синдиката и партије” схваћен је као приоритетан задатак у следећем периоду. С обзиром на значај синдиката за развитак социјалне демократије и повољније објективне услове за њихово оснивање и рад, вођство покрета дало је одређено преимућство реорганизаацији синдиката и на том послу ангажовало најистакнутије кадрове, на челу са Радованом Драговићем, Драгишом Лапчевићем и Димитријем Туцовићем. То је јасно дефинисано већ у уводнику *Радничких новина* од 7. априла 1904, где се, поред осталог, истиче: „У првом реду треба развити живу агитацију да се радници приближе својим синдикатима.” Радничким друштвима стављено је у задатак да развију агитацију да се радници „уписују у свој синдикат” и да приступе оснивању синдикалних пододбора у унутрашњости. Где нису постојали услови да се оснивају пододбори радника исте бранше, препоручено је оснивање мешовитих пододбора. У местима где постоји више под-

⁴⁹ РН 28. IV и 29. V 1904, 15. II, 23. III, 27. и 30. IV, 21. V и 1. VI 1905.

одбора препоручено је њихово међусобно повезивање и оснивање повереничких одбора.⁵⁰

Управа Радничког савеза са своје стране предузимала је мере да се убрза процес оснивања синдикалних пододбора у унутрашњости, а синдикати организују на бази усвојених принципа. О овом питању расправљано је и на конференцији свих синдикалних управа, одржаној у Београду 25. априла 1904. године. Том приликом више пажње посвећено је питању агитације за упис нових чланова. Закључено је да се за агитацију искористе све расположиве снаге „и да организације у свакој недељи организују бар по једну конференцију са неорганизованим радницима“.⁵¹

Да би се подстакло рад на реорганизацији покрета, отклониле извесне недоумице и мањи отпори, пружили одговори на честа питања активиста из унутрашњости, преко *Радничких новина* више пута су давана потребна објашњења и упутства. У чланку „Какви нам синдикати требају?“ објављеном 28. априла 1904, упозоравају се синдикални активисти „да раде онако како је то на конгресу решено“. С обзиром на то да је покрет млад, грешке би имале „дубоке штете“. Цитирајући најбитнију одредбу Резолуције о синдикатима, усвојену на II конгресу, аутор чланка констатује да она, пре свега, „изискује што бржу реорганизацију наших садашњих организација“. Неопходно је што пре укинути општа радничка друштва, која „не могу да одговоре ономе што се од радничких организација данас очекује“. У жељи да се ова друштва што пре укину, аутор чланка дао је чак негативну оцену и о њиховом дотадашњем раду, која, по нашем мишљењу, не може да се прихвати. Констатује се да је покрет имао двојаку штету од ових друштава: „прво, општа радничка друштва пропуштала су да ураде оно што су у стању да ураде само добро организовани синдикати и политичка партијска организација; друго, општа су друштва конкурисала синдикатима и слабила их“. Очигледно је заборављена улога ових друштава у окупљању, класном просвећивању и припремању радника за синдикате и партију. Чињеница да су општа радничка друштва постала кочница даљем развоју покрета, не може се узимати као доказ о њиховој негативној улози у ранијем периоду. У чланку се даље говори о потреби оснивања јединствених централизованих синдикалних савеза, са пододборима по целој земљи, укључених у Главни раднички савез. Пошто се приступило изради нових синдикалних правила, потребно је убрзати рад на оснивању пододбора и укидању општих радничких друштава. На тој основи створили би се услови за оснивање месних партијских организација.

У току даљег рада на реорганизацији покрета појавили су се отпори централистичкој организацији синдиката, а првенствено стварању централних синдикалних класа. Из чланка „Опет о томе какви нам синдикати требају“, објављеног у *Радничким новинама* 26. маја 1904, видимо да су отпори долазили из појединих места из унутрашњости. Залажући се за централизоване синдикате, који морају имати и заједничке касе, аутор чланка критикује оне „који на то гледају с неким малим неповерењем“. Дотадашњи рад на оснивању пододбора и повереништава у унутрашњости оцењен је као успешан. Изражена је нада да ће наведена несхватања и отпори бити превазиђени и одлуке конгреса оживотворене.

⁵⁰ У истом чланку, који је по свему судећи написао Радован Драговић, у вези организационог развитка Српске социјалдемократске странке истиче, се поред осталог следеће: „стварању партијских организација по унутрашњости приступиће се обазриво, полако, без журбе“.

⁵¹ РН 28. IV 1904.

Ради успостављења чвршћих веза са струковним савезима и усмеравања њиховог рада, Главни раднички савез издао је 26. маја 1904. прву наредбу после II конгреса. Прецизиране су обавезе струковних савеза у погледу слања статистичких података, извештаја о раду и вођењу администрације. За сваки струковни савез одређени су ревизори са задатком да се старају о спровођењу наредбе.⁵²

При оснивању синдикалних пододбора било је извесних лутања и несналажења. Због тога су *Радничке новине* од 23. јуна 1904. објавиле „кратка упутства при оснивању синдикалних пододбора”. Скрећућа је пажња да пододборе може оснивати само управа синдиката преко изасланика и свог повереника. Без одобрења управе сами радници не могу оснивати пододборе. Тиме се желело избећи оснивање пододбора где за то нема услова и омогућити од почетка функционисање централистичког устројства синдиката. Дата су прецизна упутства како треба приступити оснивању пододбора.

Пошто је синдикални покрет био млад, практична упутства била су веома корисна, нарочито за активисте у унутрашњости. Поред наведених упутстава и чланака домаћих аутора, осећала се потреба и за страним искуствима у овом питању. У вези с тим су *Радничке новине* од 6. октобра 1904. до 26. јануара 1905. у низу посебних чланака објавиле „прерађена практична упутства од А. Брингмана”. У њима су дата прецизна упутства на сва питања везана за оснивање и делатност синдикалних организација.

За доследну реорганизацију покрета и оживотворење усвојених принципа било је неопходно доношење нових синдикалних правила. Постојећа синдикална правила, усвојена у условима реакционарног режима 1901—1902. године, нису одговарала новој концепцији организационог устројства синдиката. Зато је доношење нових правила схваћено као приоритетан задатак. Због тога је Главни раднички савез, сходно одлуци конгреса, формирао априла 1904. Одбор за израду синдикалних правила. Одбор је 2. маја 1904. одржао састанак и прихватио основне концепције на којима треба израдити преднацрт правила. Закључено је да се рад на том послу убрза. Већ на конференцији управа свих синдикалних савеза 13. маја 1904. прочитан је „нацрт нових синдикалних правила израђен по одлуци II конгреса у смислу резолуције и на најмодернијој основи”. То је, у ствари, био један општи нацрт на основу кога ће сви синдикални савези израдити своја правила. Тиме је обезбеђена јединствена организација свих струковних савеза. Конференција је усвојила предложени нацрт правила. Пошто је до коначног доношења правила требало обавити низ послова, *Радничке новине* објавиле су 22. маја 1904. одредбе које се односе на пододборе и повереништва, како би активисти у унутрашњости знали „правилно оснивати пододборе”.

Током јуна 1904. синдикални савези израдили су и усвојили нова правила, која су јуна-јула 1904. поднели министру народне привреде на потврду. Међутим, Министарство је одуговлачило са потврдом правила. Није помогла ни интервенција представника синдиката, који су изабрани на конференцији свих синдикалних управа одржаној 15. августа 1904, са задатком да код министра народне привреде „протестују што нам правила неће да потврди”.⁵³

⁵² РН 29. V 1904.

⁵³ АС, МНП, Т, ф. II, 116; VIII, 15. и 56, 1904; РН 21. VIII 1904. — У notiци „Милост не гњавите”, *Радничке новине* (од 28. VIII 1904) са незадовољством констатују да је више од 15 синдиката три месеца пре тога поднело правила на одобрење, али ни до тада то није учињено. Захтева се од министра народне привреде да правила што пре потврди, или врати непотврђена, јер радници неће више да чекају у неизвесности.

Пошто је доношење правила било од прворазредног значаја за правилно функционисање синдиката, представници Главног радничког савеза и синдикалних савеза упорно су захтевали од министра да се ово питање што пре реши. После дугог чекања, они су септембра 1904. категорички захтевали или потврду правила или њихово враћање. Оштар протест синдиката утицао је на министра народне привреде да целу процедуру око овог питања, која је још одавно била у завршној фази, приведе крају. Наиме, Привредни савет и надлежни стручњаци у Министарству доста брзо су предложили „да правила треба потврдити, онака како су их синдикати предложили”. Међутим, министар народне привреде сматрао је да се правила не могу потврдити пошто не постоји посебан закон о синдикатима. „Настало је дуго и непријатно објашњење између министра и Радничког савеза, које се завршило тиме што је Савез пристао да се из правила избаце све одредбе о штрајковима, које су министра врло много плашиле.” Очекивање Радничког савеза да ће и тако скучена правила бити напоскон потврђена, није се остварило. Драгиша Лапчевић је 22. септембра 1904. обавештен од надлежних чиновника у Министарству „да је министарски савет обуставио потврду и тих кусих правила”, а да ће на посебној седници расправљати о судбини синдиката. На овај акт радикалне владе оштро су реаговале *Радничке новине* 25. септембра 1904, износећи пред јавност кратак историјат целог догађаја и објављујући „рат свој тој господи” у Министарству. Под притиском организованих радника Министарство је било принуђено да нађе неко решење. Штитећи интересе буржоазије није се одлучило на потврду правила. Међутим, синдикатима су крајем септембра и почетком октобра 1904. издата решења у којима је истакнуто да правила нису потврђена зато што синдикати не потпадају под одредбу чл. 2. Закона о уређењу Министарства народне привреде, као и због тога „што, према закону о јавним зборовима и удружењима, српски грађани имају права удруживати се у циљевима који нису против закона”, и што за таква удружења није потребно ничије одобрење. На тај начин нова синдикална правила постала су правонасна. Радници су од надлежног државног органа добили гаранције да имају право на удруживање.⁵⁴

Кроз нова синдикална правила оживотворене су битне одауке II конгреса Радничког савеза које се односе на синдикате. Израђена су по узору на правила немачких, данских и аустријских синдиката, с тим што је вођено рачуна о специфичним приликама у Србији, положају радничке класе, њеним најбитнијим захтевима и условима борбе. Нешто више дошао је до изражаја принцип централизма, а нарочито чврста повезаност економске и политичке борбе радничке класе. То је била битна концепција вођства покрета, које је у јединству и повезаности синдикалне и партијске делатности видело гаранцију опстанка и бржег развитка младог радничког покрета и његову доследну максистичку оријентацију. Комбинујући искуства развијених покрета са домаћим објективним и субјективним условима израђена су нова синдикална правила, створен је модеран синдикални покрет, који је по своме организационом устројству, социјалистичкој оријентацији и синхронизованом деловању са радничком политичком партијом, превазишао узоре и постао пример за друге.⁵⁵

⁵⁴ АС, МНП, Т, Протокол за 1904, бр. 3491, 3751, 3962, 3963, 3964, 3991, 4401, 4413, 4261, 4717; ф. VIII, 56, 1904; *Радник*, Крагујевац, 11. IX 1904; РН 25. и 29. IX и 2. X 1904. — Свим синдикатима који су тражили потврду правила издата су јенообразна решења.

⁵⁵ Организационо устројство синдикалног покрета Србије било је један од узора за реорганизацију синдикалног покрета у Бугарској.

Доношењем и објављивањем нових правила завршена је прва фаза реорганизације синдикалног покрета у Србији. Пошто је нова концепција била јасна, нарочито после наведених објашњења преко *Радничких новина*, прихватања нацрта нових правила маја 1904. и њиховог усвајања од појединих синдиката јуна-јула 1904, реорганизација покрета одвијала се несметано, без обзира на то што је Министарство народне привреде знатно дужило са заузимањем става о потврди нових правила. Процес оснивања пододбора у унутрашњости и њиховог повезивања са централама одвијао се континуирано већ од маја 1904. године. После свих наведених мера, којима су елиминисана извесна колебања и нејасноће, активисти у унутрашњости максимално су се ангажовали на оснивању синдикалних организација. Што се тиче ширења мреже пододбора и повереништава широм земље успех је био очигледан.

Упоредо са оснивањем пододбора замирао је рад општих радничких друштава. Због тога је управа Главног радничког савеза 17. новембра 1904. наредила да сва ова друштва изврше ликвидацију, а имовину, сходно правилима, пошаљу Савезу. Одаука управе Савеза спроведена је успешно, тако да су до III синдикалног конгреса сва ова друштва расформирана, сем Женског радничког друштва *Свест* и Крушевачког радничког друштва, али су и она ускоро престала да раде.⁵⁶

Ради брже и доследне реорганизације покрета, пружања непосредне помоћи организацијама, упознавања са њиховим радом и подстицања њихове активности, управа Главног радничког савеза, јула 1904. године, послала је свога нарочитог изасланика Луку Павићевића, да обиђе сва места у унутрашњости. Колико је била потреба за оваквом помоћи, показује чињеница да је изасланик за нешто више од месец дана успео да обиђе само следећа места: Лозницу, Шабац, Обреновац и Крагујевац. Услед недостатка материјалних средстава, „изасланик је морао прекинути своје путовање на половини посла.” Поред тога, управа Савеза повремено је слала изасланике и ревизоре у поједина места: Сењски рудник, Шабац, Пожаревац и Ниш.⁵⁷

Да би се пратио и подстицао рад синдикалних организација, Главни раднички савез одређивао је ревизоре за сваки синдикални савез. Истина, током 1904. године у већини организација нису постојали ревизори. Функција ревизора спала је на неколико активиста, тако да су били задужени са више организација. После првих искустава дошло се до сазнања да за ревизоре треба ангажовати што више активиста. На конференцији Главне партијске управе, партијске Контролне комисије, Управног и Надзорног одбора Главног радничког савеза 23. фебруара 1905. године констатовано је да „ствари у радничким организацијама не стоје најбоље”, умногоме због тога што не постоји довољно ревизора. Због тога је за свих 23 синдикална

Залажући се за оснивање централистичких струковних савеза Георги Димитров је писао: „Чак и у суседној нам Србији, у којој су општи услови веома слични нашим, прихваћена је централистичка форма организовања стручних савеза.” (Елена Атанасова, *Димитрије Туцовић и бугарски револуционарни марксисти — тесни социјалисти, Српска социјалдемократска партија*, научни скуп посвећен 50-тогодишњици смрти Димитрија Туцовића одржан у Београду 18, 19. и 20. новембра 1964, Београд 1965, 18—19).

⁵⁶ РН 17. XI 1904. и 25. VI 1905.

⁵⁷ РН 10. VII 1904; *Радник*, Крагујевац, 7. VIII 1904; *Синдикални покрет*, 1958, 140, 149, 172. — Као изасланик Главног радничког савеза Димитрије Туцовић је у циљу агитације боравио у Пожаревцу 21. XI 1904. године (РН 20. XI 1904).

савеза у Београду одређен посебан ревизор из редова истакнутијих активиста. Почетком марта 1905. Главни раднички савез одредио је ревизоре и за 13 места у унутрашњости у којима је покрет био развијенији. Прописани су и задаци ревизора, који су се, првенствено, састојали у следећем: редовно одржавање седница управа, конференција и скупштина чланова, држање предавања и расправљање о актуелним питањима, прикупљање статистичких података, помагање и подстицање акција које се воде ради побољшања положаја радника, контрола рада управа и слање извештаја о стању дотичних организација.⁵⁸ Ова мера Главног радничког савеза позитивно је утицала на оживљавање рада синдикалних организација и повећану агитацију међу радницима. Према оцени управе Савеза крајем марта 1905. већина ревизора у Београду обавила је своје задатке „савесно и с преданошћу”. И остали су позвани да тако раде, пошто је „на њима велика дужност, као што је и одговорност”.

б) Раднички секретаријат

Са организационим развитком синдикалног покрета и повећањем његове активности с временом се указала потреба за професионалним функционерима, који ће обављати низ текућих послова, пружати практичну помоћ и савете управама појединих синдиката, вршити агитацију и старати се о доследном спровођењу усвојене политике. Већ на II синдикалном конгресу Лука Павићевић је истакао да „у Савезу мора постојати плаћени секретар, да би се сви послови тачно испуњавали”. Његов предлог подржали су и други дискутанти. Потреба за професионалним ангажовањем једног способног синдикалног функционера осетила се нарочито у лето 1904. године. Наиме, синдикати су већ увелико у организационом погледу били отишли у ширину. Њихове обавезе знатно су повећане. Власт је поопштрила став према радничком покрету. Нова правила још нису била званично потврђена, па су синдикалне управе своју неактивност оправдавале тиме. Са друге стране, крајем 1903. и у првој половини 1904. у раду око синдиката веома су се ангажовали и водећи социјалдемократи: Радован Драговић, Драгиша Лапчевић, Димитрије Туцовић и Коста Јовановић. Међутим, у лето 1904. Туцовић је распуст провео код родитеља у Ужицу. Јовановић се већ после II конгреса сасвим пасивизирао. Драговић је све више боловао, а био је презаузет радом у партији и *Радничким новинама*. Због свега тога дошло је до извесне пасивизације у раду појединих синдиката, која је уочена од вођства покрета. У писму Д. Туцовићу од 17. августа 1904. Д. Лапчевић даје следећу оцену о стању у синдикатима:

„Синдикати стоје врло слабо и по броју чланова и по раду и по свести. Теби су подносили лажне извештаје о броју чланова, они су ти давали број списка у који су чланови уписивани, али су 3/4 давно отпале [...] У синдикатима је нерад какав се само да замислити. Држе седнице и решавају обичне административне ствари, што би могао сам секретар свршавати, а о правом синдикалном раду нема ни помена. То долази отуда што људи апсолутно ништа не знају и што предавања која су им држана нису ништа на њих ути-

⁵⁸ АС, СДП, 65а, Записник Главне партијске управе од 23. II 1905; *Српска социјалдемократска партија* (грађа) Београд 1966, 1, 471—472; РН 26. II, 12. и 23. III 1905. — Ревизори су изабрани за следећа места по унутрашњости: Крагујевац, Ниш, Лесковац, Врање, Пирот, Књажевац, Пожаревац, Смедерево, Ваљево, Шабац, Јагодина, Пожега и Краљево.

цала. Мораће се нешто предузети да се људи оспособе, освесте и крену на рад."⁵⁹

Водећим социјалдемократима било је јасно да узроци леже првенствено у економској неразвијености Србије, односно у доста тешким објективним условима у којима се покрет развијао. Због тога су се оријентисали на повећану агитацију, енергичнији рад и максимално ангажовање социјалдемократа да би се бар донекле ублажиле негативне последице неразвијености. Размишљајући о што брже оживљавању рада синдиката, настојећи да се реорганизација покрета што успешније спроведе, Д. Туцовић је, сходно ранијем разговору са Д. Лапчевићем и Р. Драговићем, дошао на идеју о оснивању Радничког секретаријата. Своје мишљење о томе саопштио је најпре Драгиши Лапчевићу у писму од 2. септембра 1904. године, напомињујући да о свему извести Р. Драговића.⁶⁰ Предлог Д. Туцовића прихватило је вођство покрета, па је стављен на дневни ред заједничке конференције свих синдикалних управа са управом Главног радничког савеза, одржане око 8. септембра 1904. у Београду. На конференцији је Радован Драговић детаљно објаснио предлог о оснивању Радничког секретаријата и указао на његове задатке. Предлог је начелно прихваћен.⁶¹ Дефинитивна одлука о организацији Радничког секретаријата донета је на састанку представника свих заинтересованих организација 19. септембра 1904. Поред Српске социјалдемократске странке, Главног радничког савеза, Кооперативе „Напред“ и Женског радничког друштва „Свест“ за оснивање Секретаријата били су следећи синдикални савези: трговачких помоћника, кожарско-прерабивачких радника, терзијско-јорганцијских и памуклијашких радника, радника савске обале, металских радника, фабричких радника, опанчарских радника, млинарских радника, монополских радника, молерских радника, абаџијских радника, берберских радника, келнерских радника и керамичких радника. Што значи да је од укупно 23 синдикална савеза, њих 14 подржало акцију о оснивању Секретаријата, до 19. септембра 1904. године.⁶² На састанку је прецизирано и место и улога Радничког секретаријата и утврђени задаци његовог секретара. Била је то заједничка установа свих организација окупљених око Главног радничког савеза, потпомагнута и од Српске социјалдемократске странке. Секретаријат се

⁵⁹ Архив радничког покрета, Београд, ССАП, 4. У одговору на Лапчевићево писмо Туцовић из Ужица 2. IX 1904. пише: „Твоје цртање стања по синдикатима прилично ме је изненадило, јер сам се надао напредовању синдиката”. (Димитрије Туцовић, *Преписка*, Титово Ужице 1974, 32). На конференцији свих синдикалних управа одржаној око 8. IX 1904. Радован Драговић је, поред осталог, истакао: „У последње време заостао је рад по синдикатима. Број чланова не расте, а стари чланови не плаћају своје улоге као што треба”. (РН 11. IX 1904).

⁶⁰ Димитрије Туцовић у писму поред осталог истиче: „И размишљајући о томе ја сам још раније дошао на једну практичну мисао, коју ћу ти изнети тек сада пошто се пре није могла остварити. Ствар је у овоме. Нашим управама синдиката и централе утолико је теже одговорати својој дужности што имају посла са масом у многом погледу недораслом за борбу, зато им треба прискочити у помоћ, а најбоље ће им се помоћи ако се буде заједничким средствима платио заједнички секретар, који ће бити главни агитатор и организатор, који ће покретати на рад и давати правац раду. Поред осталог тај човек треба да оствари 4, 7. и 11. тачку наших синдикалних правила”. (Д. Туцовић, *Преписка*, 32).

⁶¹ Против предлога гласао је само представник Удружења књиговезачких радника. Драгиша Лапчевић сматрао је да одлуку по овом питању треба да донесе конгрес (РН 11. IX 1904).

⁶² РН 22. IX 1904; *Ново време*, Београд, 6. XI. 1904.

налазио под непосредним надзором Главног радничког савеза, који је за његово функционисање прикупљао потребна материјална средства. Имао је свој посебан одбор састављен од представника организација оснивача, који је, поред осталог, одређивао висину улога појединих организација. У прво време за потребе Секретаријата одређен је приход од 85 динара месечно. Од тога је предвиђено 15 динара за разне текуће послове, а 70 динара за месечну плату секретара. Секретар је био дужан да у синдикатима организује наплату улога и упис чланова, уреди књиге и администрацију свих синдиката, пише сва важнија акта, води инострану кореспонденцију и статистику, пружа правну помоћ и руководи штрајковима. Све наведене послове секретар је био дужан да обавља споразумно са управом Главног радничког савеза и управама појединих струковних синдиката. Радно време секретара било је сваког дана, сем недеље од 9—12 и од 15—18 часова. Пре подне је предвиђено да ради са странкама, а после подне остале послове. Због недостатка просторија одређено је да се секретар у прво време смести у канцеларију *Радничких новина*.

На састанку је изабран организациони одбор који је добио задатак да, поред осталог, јавним конкурсом изабере секретара. За председника одбора изабран је Радован Драговић, а за секретара Виљем Пипал. Одбор је расписао конкурс за избор секретара који је објављен у *Радничким новинама* 22. септембра 1904. Конкурс је био отворен до 30. септембра 1904, када је предвиђено да се на седици одбора изабере секретар. Међутим, послови око избора секретара нису могли да се обаве према плану. Дошло је до извесних неспоразума и непредвиђених тешкоћа. По свему судећи, у питању је било налажење погодне личности која би са успехом обављала ову функцију. Димитрије Туцовић је још почетком септембра 1904, дајући иницијативу за оснивање секретаријата, предложио да се за секретара изабере Драгиша Лапчевић, као најпогоднија личност. Лапчевић се тешко одлучивао да постане плаћени функционер у покрету. Више је волео да све слободно време посвети радничком покрету без материјалне накнаде. Али већ нараслом синдикалном покрету био је неопходан способан октивиста који ће се у њему ангажовати професионално. Лапчевић се очигледно није јавио на конкурс у предвиђеном року. С друге стране опозициона струја у покрету залагала се да се за секретара изабере њен идеолог Милорад Поповић. По свему судећи, дошло је до већих размимотица. Због приговора опозиције, како се чини, Д. Лапчевић је поднео оставку на чланство у управи кооперативе „Напред” и на функцију секретара. Обавестио је управу Главног радничког савеза да му више није могуће обављати и послове у Савезу. У исто време заоштрио се сукоб између М. Поповића и Р. Драговића, о чему је расправљао и Суд части. Због тога је питање избора секретара, по свему судећи, поново стављено на дневни ред конференције свих синдикалних управа одржане у Београду 14. октобра 1904. На захтев управе Главног радничког савеза и других активиста, Лапчевић је повукао оставку уколико се она односи на послове Радничког савеза и, како изгледа, пристао да се кандидује за секретара Радничког секретаријата. Одлучено је да се понов распише конкурс за избор секретара. Пошто је и М. Поповић био заинтересован за ову функцију, Р. Драговић је, највероватније због сукоба с њим, поднео оставку на функцију председника организационог одбора за избор секретара, да би се избегле све евентуалне сумње и приговори. Нови конкурс за избор секретара објављен је у *Радничким новинама* 16. октобра 1904. године. Предвиђено је да се избор секретара изврши на седници организованог одбора 17. октобра 1904. Избор је, чини се, извршен нешто касније, пошто је тек у *Радничким новинама* од 30. октобра

1904. објављен његов резултат. На конкурсy су се јавили Драгиша Лапчевић и Милорад Поповић. На седници организационог одбора били су присутни делегати 12 синдикалних савеза, затим управе Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза. Драгиша Лапчевић је добио 9, а Милорад Поповић 5 гласова. Пошто су за Лапчевића гласали делегати партије и Савеза, Милорад Поповић је добио 40% гласова делегација струковних синдикалних савеза. То очигледно говори о његовом видном утицају у синдикатима. Тим пре што је такав успех забележио у конкуренцији са Драгишом Лапчевићем, који је у то време био најпопуларнији социјалдемократа у Србији. Одмах после избора за секретара, Лапчевић је почео да ради, мада је организациони одбор решио да рад почне 1. новембра 1904. године.⁶³

Један од првих задатака Радничког секретаријата било је састављање нацрта тужби које треба да подносе радничке организације против самовољног понашања полицијских власти и њиховог насиља над радницима и социјалистима. Ово је било веома важно, с обзиром на то да су од лета 1904. учестали напади полиције на организоване раднике. Због тога су већ у *Радничким новинама* од 13. новембра 1904. објављени нацрти ових тужби. На тај начин радници су ближе упознати са својим законским правима. Синдикалним активистима знатно је олакшано да се у датим случајевима што пре снабу и правремено узму у заштиту раднике и њихове организације, који су дошли под удар полиције. У исто време скренута је пажња организованим радницима да им „Раднички секретаријат стоји на расположењу” и да ће им помоћи „у заштити њихових уставних права”. Радници су позвани да се, у случају потребе, јаве Секретаријату преко својих синдиката, синдикалних пододбора или месних партијских организација.

Колика је била стварна потреба синдиката за оснивањем Радничког секретаријата, показује статистика специјалних послова које је секретар обавио за првих месец дана. У том периоду „секретар је имао: 42 правне помоћи; 37 кореспонденција; 20 зборовна, конференција и предавања; 18 седница синдиката и савеза; 6 крупнијих обавештења, 3 извођења рачуна и биланса; 1 помоћ у штрајку”. Поред тога је обавио низ ситних послова. То значи да су синдикати у Секретаријату нашли знатну помоћ у обављању текућих послова, што је позитивно утицало на њихов рад и активније деловање.⁶⁴

У извештају управе Главног радничког савеза III конгресу позитивно је оцењено оснивање Секретаријата и рад секретара. Ис-

⁶³ АС, СДП, 65а; РН 11. и 22. IX, 16. и 30. X 1904; *Ново време*, 6. XI 1904; Р. Јешчић, н. д., 39—40. — Убеђујући Лапчевића да прихвати функцију секретара Туцовић у писму од 2. IX 1904. истиче: „Ја сам с тобом једаред раније разговарао. И за све то ми немамо никога другог до тебе [...] Не само да си најпогоднија личност у сваком погледу него извесне послове... једино ти можеш радити. Познавајући те, ја морам овом предлогу да додам још неколико напомена. Немој да нас, социјалдемократе, спречава у раду ограничени морал филанстара, против којих се иначе боримо на сваком кораку. Ти ако хоћеш да радиш у покрету, та мораш бити плаћен од покрета, то је апсолутна нужност, против које ти се узаман кочоперити. Једно или друго. Не треба да будеш у овом покрету важном питању субјективан, него остави да буду субјективни они који су то према нама и до сада били... Ја знам да ти не мислиш погрешно, па зато немој ни дасе држиш онако како осећаш, већ како мислиш. Поштени људи били би кретени кад би се у својим поступцима управљали према томе, како ће о нама говорити и мислити непоштени. То је за мене аксиом”. (Д. Туцовић, *Преписка*, 32—33).

⁶⁴ РН 11. XII 1904.

товремено ukazano je na tepkohe zbog njezovog finansiranja. Sindikalni savezi, osnivači Radničkog sekretarijata, nisu svoje uloge na vreme uplaћivali, што се негативно odrazilo na rad sekretara. Bilo je neophodno naћи ефикасније решење за obavljanje ovih poslova и њихово finansiranje. Zbog toga je uprava Saveza предложила III sindikalnom kongresu da se Главни radnički savez ubuduће прихвати свих дужности које је obavljaо sekretarijat и да се то регулише novim pravilima Saveza. Предлог је усвојен. Time је, после седам месеци рада, укинут Radnički sekretarijat, као организациона форма sindikalnog pokreta у Србији.⁶⁵

в) Борба за коалиционо право и радничко законодавство

Osnivanje modernog sindikalnog pokreta у Србији и његова оријентација на борбу за коалиционо право naiшли су на отпор буржоазије. Bez obzira na politička уверења, буржоазија је била јединствена у борби против коалиционог права радника, односно свих акција кроз које су радници покушавали да се организованом класном борбом изборе за одређена права и побољшају свој положај. Уз помоћ полицијских и општинских власти, буржоазија се трудила да осујети сваку борбену акцију синдиката, толеришући њихово постојање само под условом да не воде организовану класну борбу. На тај начин синдикати су се нашли први под ударом новог режима, који је, упркос демократском опредељењу, настојао да ограничи дејство радничког покрета и заштити интересе послодавца. Нарочито су оштро наступале власти у унутрашњости против штрајкова и првомајских прослава. После напада органа власти на организоване раднике у Лозници, Београду, Краљеву, Лесковцу, Крагујевцу, Аранђеловцу и Чачку, догађаји су већ крајем јуна 1904. добили забрињавајуће размере. Bilo је озбиљно доведено у питање право радничке класе на борбу за побољшање економског положаја. Органи власти рачунали су да ће овим мерама заплашити раднике и раднички покрет сузбити. Процена је била погрешна. После сваког растуреног збора, угушеног штрајка и напада на организације осећала се већа активност међу радницима и чвршћа оријентација на борбу до краја. Суочени са таквим развојем догађаја, трудећи се да заштите интересе капиталистичке класе, органи државне власти предузимали су још оштрије мере. Министар унутрашњих дела Стојан Протић послао је 10. јула 1904. распис свим окружним начелствима и Управи града Београда, који је био уперен против социјалиста и организованих радника. У распису министар скреће пажњу локалним полицијским властима на следећу појаву: „Приметио сам да из кругова који се обележавају као раднички и социјалистички излазе неки страни и неуљудни напади против појединих редова друштвених, појединих установа и државне власти уопште [...] Ова појава мора свратити на се пажњу државне политичке власти.“ Zbog toga министар тражи од окружних начелника и управника града Београда да обратe „најозбиљнију пажњу на ове нездраве појаве и на оне који их, било распрострањем лажних узнемирављивих гласова, било страсним писањем по новинама, нарочито социјалистичким, и другим средствима и начинима подржавају или подирују и да их одлучно и без колебања сузбијете свом

⁶⁵ *Синдикални покрет у Србији, 1958, 145, 154—159.*

строгошћу закона и свим ауторитетом Вашег положаја” и да о свему њега редовно извештавају.⁶⁶

Мада издат поводом сукоба војске и радника у Крагујевцу 29. јуна 1904. и под фирмом заштите законитости, распис је у суштини био противустанован акт, којим се организирају уставна и законска права социјалиста и организованих радника. Не желећи да мењају буржоаско-демократске одредбе Устава и закона, органи државне власти определили су се за доношење расписа којим се знатно онемогућава коришћење ових одредаба од стране организованих радника. То је била форма кроз коју је у суштини вршена изменом Устава, спречавано оживотворење његових појединих прогресивних одредаба. Иако се овом и сличним административним мерама нису могли зауставити процеси који су били неминован производ датих друштвено-економских односа, органи државне власти упорно су их доносили и старали се о њиховој примени. Тако је овај распис био први у низу расписа и других мера које је донела власт у периоду до 1914. године радн сузбијања социјалистичког радничког покрета.

Одмах после доношења расписа, полицијске власти, нарочито у унутрашњости, поштриле су став према акцијама организованих радника. Уз формалне изговоре растурани су раднички зборови, гушени штрајкови, а десетине радника хапшене и осуђиване због активности и социјалистичких опредељења. Под удар полиције нарочито су дошли радници у Нишу, Ваљево, Смедереву, Лозници, Крушевцу, Београду и другим местима. Београдска полиција покушала је да актуелизује поседовање радничких књижица, које је за време реакционарног режима Александра Обреновића увела полиција ради контролисања радника. Мада су ове књижице, под притиском организованих радника, већ биле изашле из употребе, полиција је средином јула 1904. почела хапсити раднике који их не поседују. Протио тога је Раднички савез уложио протест. Приликом разговора у Управи града Београда, представници Савеза, Д. Лапчевић, Драгољуб Јовановић и Никола Величковић, супротставили су се увођењу било каквих књижа од стране полиције. Захтевали су да се синдикалне књижице признају за радничке легитимације. Мада је полиција одгодила доношење одлуке о овом питању, док „мало о томе размисли”, престала је са хапшењем и гоњењем радника који немају радничке књижице. Због учесталих напада полиције на организоване раднике, а поводом најновијих догађаја у Лозници, Главни раднички савез упутио је 27. августа 1904. протест министру унутрашњих дела, у коме се, поред осталог, каже:

„Полиција у целој Србији на најсуровији начин гони раднике, напада на радничке зборове и исте растура и на послетку без икакве

⁶⁶ АС, Министарство унутрашњих дела (у даљем тексту: МУД), П, ф. 19, 121, 1911; *Самоуправа* 8, 15, и 17, VII 1904; *Политика* 11, VII 1904; РН 12, и 26, VI, 4, 7, 10, 17, и 21, VII, 21, VIII 1904; Триша Кацлеровић, *Крагујевачки кравал*, Београд 1951, 31. — И сам Драгиша Лапчевић са 9 функционера из вођства покрета искусио је терор београдске полиције. Када су ноћу 21. маја лептали плакате за збор Радничког савеза 23. маја 1904. полиција их је све похапсила и одвела у квартове варошки, савамаалски и дорћолски због „нарушавања ноћне тишине и лепљења плаката на недозвољеним местима”. Пошто се радило о незаконитом акту Лапчевић је поднео тужбу суду. Поред Лапчевића том приликом били су ухапшени: Лука Павићевић, Таса Милојевић, Милан Стојановић, Сава Ковачевић, Чедо Николић, Драг. Пешић, Никола Николић, Милан Перкић, Бока Нешић. (ИАБ, УГБ, И, бр. 2167, Варошки, 22.5. 1904; РН 26, VI 1904; V Vinaver, *Sindikalno-štrajkački pokret u Srbiji (1903—1910)*, *Istorija XX veka*, Zbornik radova, VI, Beograd 1964, 18.).

кривице хапси и осуђује раднике и ако то не сме да буде, јер закон о зборовима не даје јој то право. Ономад у Лозници заказан раднички збор полиција је напала, растурила, похапсила неколико радника и осудила сваког 5 дана затвора [...] Откуда ово право полицији то би најбоље требало да знате Ви, господине министре. Овај незаконски рад полиције не престаје, но све више буја и развија се, а ми Вас за свеово опомињемо и молимо да разуздану полицију доведете у границе законитости јер, у противном, иако нам највише на срцу лежи мир, нећемо бити у стању, тојест нећемо имати средстава да спречимо шкандале који могу врло лако да наступе, изазивани оваквим незаконитим поступцима подручних Вам органа. У исто време тражимо да нападаче на раднички збор у Лозници ставите под ислеђење, а неправу изречене пресуде на радницима поништите.⁶⁷

Као што се види, организовани радници морали су да се боре не само аз доношење нових закона, који ће бар донекле заштити њихове интересе, већ и за примену постојећих, односно за права која су по Уставу и закону имали сви грађани Србије. Њихови витални интереси били су угрожени, а грађанска права ограничена. Само у периоду од 5. априла до 27. августа 1904. органи државне власти извршили су 39 напада на организоване раднике да би спречили њихове одређене акције, које су вођене у складу са позитивним законским прописима. На наведени протест Радничког савеза министар унутрашњих дела није дао никакав званичан одговор. И поред тога, ова акција, као и јавна осуда поступака полиције на радничким зборовима и преко социјалистичке штампе, утицали су да се напади полиције за извесно време смање. Руководство радничког покрета није живело у илузијама. Било је јасно да ће полиција и даље штитити интересе буржоазије, а да радници своја права могу извојевати и заштитити само организованом класном борбом. Већ крајем септембра 1904. полицијске власти почеле су злоупотребљавати законске прописе о скитницама и на основу њих кажњавати незапослене организоване раднике, који су покушавали да нађу посао. На ову меру полиције оштро су реаговали Главни раднички савез и Савез грађевинских радника. На њихов позив одржан је збор грађевинских радника у Београду 10. октобра 1904. Осуђено је гођење незапослених радника који имају своје легитимације и тражено од полиције да прекине ову праксу⁶⁸

Насиља полиције над организованим радницима још енергичније су осуђена на збору београдских радника, одржаном 7. новембра 1904. у кафани „Коларац“. Огорчен ставом полиције, Лука Павићевић је тражио на збору „да се груби физички напади одбију равним начином“, због чега је бурно поздрављен од присутних. Д. Лапчевић, Д. Туцовић, Р. Драговић и Д. Бурић једва су успели да умире борбено расположене раднике и да се прихвати резолуција која је у складу са прокламованом политиком Српске социјалдемократске странке. У резолуцији, која је том приликом усвојена,

⁶⁷ АС, МУД, П, ф. 30, 13, 1904. — Министар унутрашњих дела задовољно се извештајем полицијских власти из Лознице, у коме су за све окривљени радници и тиме оправдане репресалије против њих. Министар је дозволио Луки Павићевићу председнику Главног радничког савеза да препише одговор лозничке полиције. Пошто је министар заузео крајње толерантан став Главни раднички савез био је принуђен да тужи суду полицијског писара и једног практиканта начелства подрињског због злостављања радника. (МУД, Протокол за 1904, бр. 11981).

⁶⁸ *Правда* (Београд) 11. X 1904; РН 13. X 1904. — Према писању *Правде* Лапчевић је на збору истакао да полиција гони незапослене раднике „као шинтери дивље псе“.

осуђени су поступци полиције, која „непрестано, без икаквог правног основа гони и туче раднике”. Полазећи од констатације да „против притиска буржоазије и њене државе треба истаћи јаку класну свест радника”, позвани су радници да се у што већем броју окупе око својих класних организација. Од социјалистичког посланика дра Михаила Илића тражено је да у Народној скупштини „најодлучније устане против ових насиља” и затражи укидање свих „буђавих правила и прописа на основу којих се радници гоне”.⁶⁹

Спроводећи одлуку радничког збора, др Михаило Илић поднео је новембра 1904. интерпелацију министру унутрашњих дела поводом разних сметњи и прогона које полиција врши над радницима, нарочито после расписа против социјалиста. Тражио је објашњење на основу чега је такав распис донет и зашто се не одговара на многе жалбе радника против полицијских власти.⁷⁰ Као што видимо, организовани радници су предузели низ акција да би се заштитили од напада полицијских власти и изборили право на организовану класну борбу. Захваљујући координираној акцији синдиката и партије увелико је спречено спровођење у живот наведеног расписа против социјалиста и за одређено време обуздана самовоља полицијских власти. Протестни зборови које је организовао Раднички савез у споразуму са Социјалдемократском странком, наишли су на одзив и подршку у целој земљи. Кроз ове акције радничка класа се фактички изборила аз право борбе, а пре свега за право на штрајк, као ефикасно средство борбе у постојећим условима. Истина, ова права радничке класе још нису била регулисана законом, али су их, после наведених акција, практично признали власт и послодавци. После овог значајног успеха организовани радници наставили су борбу ради одбране стечених позиција и доношења законских прописа којим би се, до извесне мере, заштитили њихови класни интереси и гарантовала одређена права, међу којима и право слободне коалиције, односно право слободног удруживања ради вођења организоване класне борбе.

Када су у току масовног штрајкачког покрета априла-маја 1905. државне власти поново почеле отворено штитити интересе послодаваца, мешати се у штрајкове, хапсити и прогонити штрајкаче и друге организоване раднике, Главни раднички савез устао је у заштиту радничких интереса и фактички легализованог права борбе. Поводом насиља органа власти над кројачким и обућарским радницима у Официрској задрузи у Београду, који су се налазили у штрајку, и одлуке министра војног о слању војника у задругу наместо штрајкача, одржан је импозантан протестни раднички збор у Београду 10. априла 1905. године. Циљ организатора збора био је да се осуђе поступци органа власти, настави оштра и одлучна борба за колицiono право, право на штрајк, за легитимирање штрајкача и сузбијање употребе војске у привредним предузећима против интереса штрајкача. Београдски радници, огорчени поступцима органа власти, одушевљено су прихватили позив организатора и масовно дошли на збор. У присуству више од 6.000 радника збор је отворио Драгиша Лапчевић, а за председника изабран је Никола Величковић. После говора Д. Лапчевића и А. Павећивећа усвојена је

⁶⁹ *Правда* 9. XI 1904; РН 6. и 10. XI 1904; *Вечерње новости* 8. XI 1904. — Интерпелација је прихваћена на седници Главне партијске управе Српске социјалдемократске странке 8. новембра 1904. Решено је да социјалистички посланик др Михаило Илић поднесе 15. истог месеца интерпелацију министру унутрашњих дела. (Миленко Топаловић, *Делатност Српске социјалдемократске партије у парламенту (1903—1914) Токови револуције VII*, Београд 1971, 118).

⁷⁰ АС, МУД, П. ф, 19, 121, 1911.

резолуција у којој се одаје признање и пружа подршка штрајкачима и њиховим синдикалним организацијама, осуђују поступци полицијске власти, а одлука министра војног о слању војника на рад у Официрску задругу оцењена је као „противзаконита и антидржавна”. Заказивање збора, манифестована солидарност и одлучност радничке класе утицали су на владу да пре одржавања збора званично, „преко свога органа и решењем државне власти”, призна радницима „право на штрајк и легитимацију штрајкаша” и да поништи наредбу о „употреби војске у привредним пословима” и повуче војску из Официрске задруге. Поред тога полиција је преко својих агената и разних дезинформација покушала да умањи значај збора и на минимум сведе број присутних радника. Све ове мере биле су безуспешне. Одзив радника био је изнад очекивања организатора. Наведене мере владе утицале су да се донекле промени карактер збора. Због тога је на њему истовремено протестовано „против самог учињеног покушаја злоупотребе државне силе” и констатована победа политичке акције пролетаријата.⁷¹

Пошто су полицијске власти наставиле да се мешају у штрајкове и гоне организоване раднике, Главни раднички савез предузео је нове акције да би заштитио њихове интересе. На позив Савеза, у Београду је 23. маја 1905. одржан протестни раднички збор у кафани „Коларац”. У говорима четворице радничких вођа и усвојеној резолуцији осуђени су напади полиције на организоване раднике и штрајкаче, „позвана је цела радничка класа у борбу за право борбе”.⁷² На збору је манифестована једнодушна спремност организованих радника и њихових организација да непоколебиво наставе борбу аз остварење својих захтева, што је подстакло Раднички савез да се са више сигурности и смелије супротстави акцијама послодаваца и државних органа власти и у сарадњи са партијом енергичније настави борбу за доношење радничког законодавства.

Полазећи од задатака постављених резолуцијом о синдикатима, Раднички савез је, у периоду измеђб II и III конгреса, предузео низ акција како би се радници упознали са значајем радничког законодавства и дошли до сазнања о потреби његовог доношења у Србији. Резултати ове активности показали су се већ почетком 1905. године, када је Раднички савез, уз масовну подршку радника, повео бескомпромисну борбу против усвајања предложеног пројекта закона о радњама, а за доношење таквог закона који ће заштити интересе радничке класе. Наиме, по налогу министра народне привреде, професор Милић Радовановић израдио је нови пројект закона о радњама и предао га Министарству у новембру 1904. године. Анализирајући предложени пројект, представници синдиката су закључили да је уперен против интереса радничке класе, пошто у њега није унет ниједан захтев организованих радника. Због тога су Раднички савез и партија повели борбу против таквог пројекта под паролом: „Нови пројект закона о радњама не сме постати законом”. У вези с тим управа Савеза одлучила је да се 16. јануара 1905. одржи протестни раднички збор у Београду, на коме ће се размотрити нови пројект закона о радњама и истаћи раднички захтев. Већ 10. јануара 1905. управа Савеза добила је сагласност Главне партијске управе Српске социјалдемократске странке да на збору говори социјалистички посланик др Михаило Илић. Вршећи најозбиљније припреме, управа Савеза је већ на седници од 12. јануара 1905. прихватила предлог резолуције која ће се поднети збору на усвајање. После добро спроведених припрема збор је одржан у кафани

⁷¹ РН 12. и 14. IV 1905. — Збор је одржан код Батацамије.

⁷² РН 4. VI 1905.

„Коларац”, уз учешће представника свих радничких организација. Пошто је председник Савеза Лука Павићевић отворио збор, говорио је први референт др Михаило Илић. Указао је на конзервативне принципе на којима је направљен нови пројект закона о радњама. Обећао је радницима „да ће се он, према своме звању и према својој моћи најенергичније заузети да овај пројект не постане закон, јер он носи нове окове радничкој класи”. Потом је, скоро два сата, говорио Драгиша Лапчевић, подвргавајући оштрој критичкој анализи цео предложени пројект. На збору је једногласно прихваћена предложена резолуција Радничког савеза, коју је прочитао Драгиша Лапчевић. На његов предлог одлучено је да се у целој земљи одрже протестни зборови, на којима ће се осудити предложени пројект и усвојити резолуција београдског збора. У резолуцији се најпре констатује да се предложеним пројектом закона о радњама „спутава потребна слобода рада”, а радничка класа „немилосрдно предаје најсвирепијој експлоатацији капиталиста”, уместо неопходне заштите од стране државе. Полазећи од чињенице да је овај законски пројект израђен у најчвршћој сарадњи и споразуму са представницима крупне и ситне буржоазије и да у њега нису унете најважније одредбе које се односе на раднике, најодлучније се протестује „што захтеви раднички нису узети у обзир”, па се позивају радници целе Србије да се овом протесту придрже. Социјалистичком посланику дру Михаилу Илићу стављено је у задатак да у наредној скупштини доследно изнесе радничке ставове и захтеве о овом питању. У већем делу резолуције, у 33 тачке, истакнути су раднички захтеви, које треба, са становишта њихових интереса, унети у закон о радњама. Поред тога, на збору је усвојена посебна резолуција којом се поздравља руска револуција и одаје признање револуционарном покрету руске радничке класе.

Ради спровођења одлука радничког збора од 16. јануара 1905. управе партије и Радничког савеза, одлучиле су, истог дана, да воде координирану акцију у том правцу. Већ 19. јануара 1905, преко *Радничких новина*, позване су све партијске и синдикалне организације и сви радници у Србији „да одмах сазивају радничке зборове, да на њима подвргну критици предлог закона о радњама” и прихвате резолуцију београдског збора. У периоду од 21—30. јануара 1905. одржани су протестни зборови у Врању, Пожаревцу, Шапцу, Књажевцу и Пожеги. У осталим већим местима зборови су одржани током фебруара 1905. године.

Да би се радници, првенствено синдикални и партијски активисти и агитатори, подробније упознали са свим питањима која се односе на радничко законодавство и да би се оспособили аз успешније вођење борбе против најновијег предлога закона о радњама, у издању Радничког савеза, објављена је, крајем фебруара 1905, брошура Драгише Лапчевића „Раднички захтеви и предлог закона о радњама”. Поред наведене резолуције са радничког збора у Београду и једног чланка Радована Драговића, у њу су унета 34 Лапчевића чланка, од којих је 14 објављено и у *Радничким новинама* у времену од 26. јануара до 16. фебруара 1905. године.

Упоредо са настојањима буржоазије да се пројект закона о радњама што пре изнесе пред Народну скупштину, Раднички савез и партија, уз масовну подршку радника, водили су ограничену борбу да до тога не дође, већ да се пројект одбаци као неприхватљив. Поред осталог, на седници управе Савеза 19. јануара 1905. решено је да се резолуција усвојена на радничком збору у Београду 16. јануара 1905. пошаље министру народне привреде и од њега захтева да предложени законски пројект повуче и да изради нови, „који ће обухватити азхтеве изнешене у резолуцији”. Упркос категоричким

и убедљивим захтевима радничке класе, пројект закона о радњама озбиљно су разматрали надлежни државни органи, па се очекивало да ће ускоро бити изнет пред Народну скупштину. Због тога је на конференцији управа и надзорних одбора партије и Савеза, 23. фебруара 1905, разматрано и питање на који начин се радничка класа може „што јаче ангажовати против познатог законског пројекта о радњама, који ће се кроз који дан изнети пред скупштину“. Усвојен је предлог Драгише Лапчевића да Раднички савез и Главна партијска управа „нареду својим рганизацијама да се оног дана када се пројект изнесе пред Скупштину, одрже у целој земљи протестни зборови и пошаљу депеше у том смислу Народној скупштини; у Београду да се тога дана одрже зборови и демонстрације“. Такође је решено да се социјалистичком посланику ставе на располагање потребни статистички подаци „како би и с те стране могао напасти предлог у Парламенту“. Као што видимо, Раднички савез и партија предузели су све мере како би се онемогућило прихватање предложеног пројекта закона о радњама. Пошто је усвајање закона одложено за следеће заседање Народне скупштине, и акције планиране против њега изведене су тек октобра 1905. године.⁷³

Кроз борбу за коалиционо право и за радничко законодавство дошло је до пуног изражаја улога и значај Главног радничког савеза, као руководећег центра младог синдикалног покрета и организатора класне борбе пролетаријата. Успеси постигнути на том плану ставили су до знања органима власти и буржоазнији да убудуће морају озбиљно рачунати са синдикатима, као новим фактором у друштвено-економским односима Србије, преко кога радничка класа води организовану борбу за побољшање свога положаја. С друге стране, у пракси, у непосредним сукобима класних интереса, дошло је до изражаја преимућство организоване борбе пролетаријата. Све је то позитивно деловало на класно несвесне раднике да се придруже својим друговима у синдикатима или да постану њихови симпатизери.

г) Издавање помоћи члановима синдиката

Начелни ставови о овом питању заузети су на II конгресу Радничког савеза, у „Резолуцији о синдикатима“, а потом у новим правилима струковних синдиката. Истичући пружање помоћи члановима као други по реду задатак синдиката у наредном периоду, у Резолуцији се констатује: „б) да се уведе и тачно определи давање помоћи члановима према материјалној моћи синдиката, те да би се на тај начин појачала радникова способност за борбу и његова љубав према организацији.“⁷⁴ Тружећи се да одлуке конгреса спроведе у живот, настојећи да кроз нове облике делатности оживи рад синдикалних организација и повећа интересовање радника за ступање у синдикате, управа Главног радничког савеза приступила је, децембра 1904, озбиљном разматрању овог питања. Циљ је био да се, сходно стварним могућностима и потребама, заузму заједнички ставови о издавању помоћи, а да се на предстојећим годишњим синдикалним скупштинама донесу конкретна решења. Свесна озбиљности и осетљивости овог питања, управа Главног радничког савеза решила је да се о њему расправља на конференцији свих управа синдикалних савеза. Конференција је одржана 20 децембра 1904. у

⁷³ АС, СДП, 65а; МНП, Т, ф. 8, 63, 1905; РН 19. и 26. I 1905; Д. Лапчевић, *Раднички захтеви и предлог Закона о радњама*, Београд 1905; Л. Ивановић, *Акције радничке класе у Србији у вези са доношењем Закона о радњама до 1905. године*, *Токови револуције I*, 1967, 260—264.

⁷⁴ *Синдикални покрет*, 1958, 44, 142.

Београду. Као стварни творац теорије и тактике синдикалног покрета Србије у овом периоду, Димитрије Тучовић је у свом реферату исцрпно анализирао ово питање и поднео предлог резолуције, која је једногласно прихваћена. До разлике у мишљењима и одређене полемике дошло је због питања обима и врсте помоћи коју током 1905. године треба издавати. Мада су појединци предлагали да се пружају разни облици помоћи, усвојен је Тучовићев предлог да се мора водити рачуна о стварним материјалним могућностима младих синдикалних организација и пружити она врста помоћи која је најнеопходнија и за раднике најкориснија.

Да синдикалне организације не би дале превише значаја издавању помоћи члановима, а мање свом превасходном задатку — вођењу економске борбе ради побољшања положаја радника, у резолуцији се најпре на то скреће пажња синдикалним управама, а потом дефинише следећи став о значају и начину издавања помоћи: „2. Да издавање помоћи члановима помаже синдикалну борбу, јача отпорну моћ радника према капиталистима, привлачи раднике организацији и трајно их везује за организацију. Али да се трошење синдикалних снага на помоћ мора одражавати у правилној сразмери са трошењем синдикалне снаге у борби, прва се не сме развити на рачун ове; 3. Да се према материјалној снази наших синдиката не могу одмах почети издавати све врсте помоћи, које правила предвиђају, нарочито да је још рано за издавање помоћи у беспослици.” Године 1905. предвиђено је да се почне са „помагањем чланова који путују, који траже помоћ, који пострадају због агитације и рада у организацији и који се осакате при раду”. Предстојећим синдикалним скупштинама стављено је у задатак да, на основу синдикалних правила, тачно утврде врсте помоћи и одреде највећи износ који члан може добити током године.⁷⁵

Мада је наведено мишљење, изнето у резолуцији, сматрано као упутство синдикалним активистима, осетила се потреба да се пре синдикалних скупштина цело питање поново размотри и да се изнесу детаљнија објашњења. У вези с тим „Радничке новине” објавиле су од 1. до 15. јануара 1905. чланак „Пред главне синдикалне скупштине”, у коме се, поред осталог, износи званичан став о издавању помоћи и прецизирају задаци синдиката на овом питању.⁷⁶ На годишњим скупштинама струковних синдиката, одржаним јануара-фебруара 1905, прихваћени су наведени ставови о начину издавања помоћи и усвојена конкретна решења, сходно правилима и материјалним могућностима појединих синдиката. На тај начин синдикати су проширили своју делатност на ново поље рада и започели

⁷⁵ РН 29. XII 1904.

⁷⁶ РН 1, 5, 8, 12. и 15. I 1905. — Сергије Димитријевић сматра да је овај значајан чланак написао Радован Драговић, али не наводи за то аргументе. (Р. Драговић, *Избор чланака*, Београд 1964, 344—357). На основу извесних података може се са доста сигурности, претпоставити да је Д. Тучовић аутор овог чланка. Видели смо да је Тучовић о овом питању реферисао и поднео предлог резолуције на конференцији свих синдикалних управа 20. децембра 1904. Ставови и оцене које је Тучовић изнео том приликом дословно су унети и у чланак. Била је уобичајена пракса да референти и главни говорници на појединим скуповима о истом питању напишу чланак за *Радничке новине*. Такође треба истаћи да је Драговић половином децембра 1904. био веома болестан. На седници управе Главног радничког савеза 15. децембра 1904. Драговићу је дато дуже одсуство ради лечења. Већ 27. истог месеца он је отпутовао у Далмацију на полугодишње лечење. Заиста није било никакве потребе да он, тешко болестан, пише наведени чланак, пошто је Тучовић изванредно познавао ову проблематику.

да дају помоћ својим члановима. Мада је у прво време помоћ пружана само у одређеним случајевима и у скромном износу, веома је користила радницима који су живели у тешким условима капиталистичке експлоатације. То је допринело повећању интересовања радника за синдикате и њиховом чвршћем везивању за своје стручне организације.

А) Међународне везе

Синдикални покрет у Србији развијао се од самог почетка као саставни део међународног радничког покрета. У младим синдикалним организацијама убрзо по оснивању јавила се тежња за повезивањем са сродним струковним савезима у иностранству ради вођења заједничке борбе и међусобног помагања. Потребу чвршћег повезивања на међународном плану синдикати су осећали нарочито за време штрајкова и тарифних покрета, када је материјална помоћ, солидарност и организовано спречавање прилива радне снаге са стране, док борба траје, било од прворазредног значаја.

Први корак у успостављању веза на међународном плану учинио је Главни раднички савез априла 1904. године, када је ступио у Међународни синдикални савез и постао члан Међународног синдикалног секретаријата у Берлину, плативши уписнину у износу од 42 динара. Одмах после II конгреса, почетком априла 1904, управа Главног радничког савеза обратила се секретару Међународног синдикалног савеза, Легијену, са молбом за пријем у чланство. Већ на конференцији свих синдикалних управа, одржаној у Београду 25. априла 1904, саопштено је да је Главни раднички савез ступио у везу са Међународним синдикалним савезом и прихватио обавезу да Међународном синдикалном секретаријату пошаље извештај о стању покрета у Србији. Стављено је у аздатак синдикалним савезима да за овај извештај прикупе потребне податке. Већ јуна 1904. Главни раднички савез послао је „Извештај Међународном синдикалном савезу за 1903. годину“, који је исте године објављен са извештајима синдиката осталих земаља. Главни раднички савез, преко свога кореспондента, одржавао је редовне везе са Међународним синдикалним секретаријатом ради вођења заједничке политике и укључивања у поједине акције које су вођене на међународном плану.

Као члан међународне синдикалне организације, Главни раднички савез трудио се да испуни своје обавезе и према синдикалним централама појединих земаља. Новембра 1904. године Савез се одазвао позиву Националног секретаријата холандских синдиката, упућеном земаљским централама синдиката свих Држава, и послао 20 динара помоћи стаклорезачким радницима у Холандији, који су штрајковали. Мада је помоћ била симболична, због скромних материјалних могућности Савеза, акција је веома значајна. Савез је на тај начин манифестовао своју интернационалну солидарност, први пут се практично укључио у једну акцију на међународном плану и тиме обезбедио сличну помоћ српским радницима од организованих класних другова из иностранства.

Поред пружања непосредне помоћи, Главни раднички савез се укључио и у међународне акције које су имале за циљ да се онемогући прикупљање штрајкбрехера. Обавештен од Радничког савеза Бугарске, писмом од 21. јануара 1905, о штрајковима радника у Софији, Савез је објавио писмо у *Радничким новинама* и позвао српске раднике да тамо не одлазе као штрајкбрехери.

Ступањем Главног радничког савеза у Међународни синдикални савез ударен је чврст основ и утрт пут успостављању веза и склапању уговора појединих струковних синдиката са одговарајућим синдикатима у иностранству. Савез је, са своје стране, подстицао синдикате на успостављање таквих веза и пружао непосредну помоћ приликом склапања уговора, што је допринело већој активности синдиката на том плану. Истовремено, синдикати су упозоравани да не пренаглашавају значај веза са страним синдикатима, већ да на то гледају реално и да кроз јачање своје снаге дају највећи допринос јачању међународног радничког покрета.⁷⁷

б) Опозиција око друштва и часописа *Ново време* и њен утицај у синдикатима

Ни после потпуног пораза на II конгресу синдиката и партије опозициона струја у радничком покрету Србије није престала да делује. Размимоилажења између вођа опозиције Милорада Поповића, Јована Скерлића и Косте Јовановића и вођства покрета продубљују се, а односи заоштравају. Поновно деловање опозиције осетило се већ крајем априла и током маја 1904, поводом избора делегата за Амстердамски конгрес II интернационале, одржан августа 1904. године. Пошто је у то време одржан и Међународни конгрес дрводељских радника, Савез дрводељских радника Србије одлучио је да пошаље свога делегата. Из материјалних, као и других разлога управа Српске социјалдемократске странке предложила је Савезу дрводељских радника да на конгрес пошаље дра Михашила Илића као заједничког делегата. На зборовима Савеза априла-маја 1904. овај предлог није прихваћен, већ је за делегата изабран Коста Јовановић, који се у то време налазио на студијама у Немачкој. Због недостатка материјалних средстава, др Михашило Илић није отпутовао у Амстердам, док је Коста Јовановић присуствовао конгресу дрводељских радника. Међутим, управа Српске социјалдемократске странке није хтела властити Косту Јовановића да заступа Странку на интернационалном конгресу, већ је такво овлашћење дато Крсти Раковском, делегату „револуционарне групе бугарских социјалиста“. Образажујући свој став, партијска управа у извештају III конгресу истиче да Кости Јовановићу није дато овлашћење због тога што је он тада био на позицијама ревизиониста „и што је Јовановић у вичитом непријатељству са Странком“. Чињенице да Кости Јовановићу, као члану и бившем првом секретару Странке, није дато овлашћење да представља српске социјалдемократе на интернационалном конгресу и да Савез дрводељских радника није прихватио предлог о избору дра Михаила Илића за свога делегата говоре о све дубљем размимоилажењу између вођства покрета и опозиционе струје. Објављивање брошуре М. Поповића, „Нека се чује и друга страна“, почетком маја 1904, и његова оштра критика најистакнутијих личности у вођству покрета, нагостили су нове сукобе и дефинитивно размимоилажење између њега и Радована Драговића. На нападе М. Поповића, Д. Лапчевић одговорио је мирним тоном, отвореним писмом, објављеним у *Радничким новинама* од 13. маја 1904, позивајући Поповића да се врати у земљу, увери у право стање ствари и заузме место у радничком покрету које му према способностима

⁷⁷ *Синдикални покрет*, 1958, 99, 143; РН 28. IV, 27. XI. и 1. XII 1904, 26. I и 5. II 1905. — Поред наведеног у *Радничким новинама* (од 28. IV 1904) објављен је уводник „Међународни синдикални савез“ у коме су читаоци упознати са кратким историјатом ове организације и њеним задацима.

припада. Р. Драговић реаговао је знатно оштрије, тражећи, по повратку М. Поповића у земљу, сатисфикацију преко партијског суда части. То је водило даљем заостравању њихових међусобних односа, па су изгледи за решење сукоба мирним путем били све мањи. Од одређених принципијелних разлика, изражених већ током 1902. године, сукоб између Поповића и Драговића попримио је с временом и лично обележје.⁷⁸ Слични по карактеру и животном путу, веома обдарени и безрезервно одани борби радничке класе и марксистичком погледу на свет и друштво, М. Поповић и Р. Драговић, стицањем одређених околности, а и субјективних слабости, нису успели ускладити погледе, превазићи несугласице и удруженим снагама предводити млади раднички покрет Србије. Тако су се двојица најистакнутијих теоретичара међу српским социјалистима тога времена нашла на супротним позицијама, што је унеколико негативно утицало на покрет у целини. Живећи дуже у иностранству, не познавајући стварне квалитете Драговић и нових личности које су преузеле вођство радничког покрета у своје руке, недовољно и погрешно обавештен, М. Поповић није успео да с њима успостави чвршће везе, што би било природно с обзиром на блискост њихових погледа. Истина, ни вођство покрета није предузимало потребне кораке да се неспоразуми са Поповићем најадекватније реше и да се кроз принципијелну полемику искристалишу заједнички ставови. Нема сумње да су младим и тек афирмисаним вођама покрета сметале Поповићеве амбиције и претензије на водећу или једну од водећих функција у покрету, по повратку у земљу. Све је то утицало на Поповића да ближе сарађује са Јованом Скерлићем и осталим незадовољницима у радничком покрету, мада је у идеолошком погледу стајао на знатно различитим позицијама. С обзиром на Поповићеве теоријске способности, практично искуство и знатан утицај међу српским радницима, опозиција је у његовом повратку у земљу видела шансу за своје консолидовање и поновно организовано деловање. Највероватније из тих разлога, Војислав Росић, један од сарадника листа *Свест*, боравио је јула 1904. у Будимпешти и водио разговоре са М. Поповићем. Истина, Поповић је био резервисан према Росићевим плановима. У писму које је, после ових разговора, 20. јула (по новом календару) 1904. године послао Ј. Скерлићу, Поповић предвиђа могућност превазилажења сукоба са вођством по-

⁷⁸ Интересантно је напоменути да је Милорад Поповић за време боравка у иностранству био веома плодан сарадник социјалистичких листова у Србији све до половине 1902. године, када је Радован Драговић фактички преузео уређивање *Радничких новина*. Од 16. фебруара до 1. јуна 1902. Поповић је објавио у *Радничким новинама* седам потписаних прилога, од којих су најважнији следећи чланци: „Реформа, а не штедња“, „Раднички синдикати“, и „Стручни привредни судови“. У чланку „Раднички синдикати“, објављеном у *Радничким новинама* 23. II 1902, Милорад Поповић указује на потребу да се у датим условима првенствено ради на оснивању социјалистичких синдиката, као најмасовније радничке организације, која мора бити стуб радничког покрета. Међутим, у *Радничким новинама* (од 15. VI 1902) објављен је чланак „Економска и политичка борба“ у коме се критикују „неки наши другови, који мисле... да сву пажњу треба обратити на економску борбу, а политичку борбу треба сматрати као нешто споредно, другоразредно“. У ствари, критикују се Поповићев ставови, мада се не спомиње његово име, и указује на неопходност истовременог вођења економске и политичке борбе радничке класе, с тим што се предност даје, с обзиром на крајњи циљ политичкој борби и радничкој политичкој партији. По свему судећи чланак је написао Радован Драговић. После тога Милорад Поповић није објављивао прилоге у *Радничким новинама*, жалећи се касније да су оне за њега биле затворене. Само је у *Радничком календару* за 1904. годину, који је уређио Д. Туцовић, објавио чланак „Заштита радника“.

крета, али је при том веома обазрив: „Чим тамо будем, посетићу вас. Ја немам поузданих информација много. Разговараћемо се о свему. Односно ‚Р. нов.‘ ја се без вашег пристанка нећу упуштати. И ако то буде, мораћемо захтевати најозбиљније гаранције, како нас нико после не би могао изиграти. Морамо до крајности обазриви бити. Ја већ осећам с каквим ћемо људима имати посла.“ У исто време Поповић се интересовао и о могућности покретања дневног социјалистичког листа, с тим да се повољно реши материјална страна овог питања, „без опасности да створимо лист за другога”.⁷⁹ На тај начин Поповић је, поред могућности ангажовања ака *Радничких новина*, планирао и покретање новог социјалистичког листа, највероватније у случају да не постигне споразум са вођством покрета и не укључи се у синдикалне и партијске форуме и њихова гласила. Јован Скерлић се очигледно сложио с овим предлогом. Већ у првој половини августа 1904, са повратком М. Поповића у земљу, опозициона група почела је са припремама око покретања новог листа. Обавештавајући о томе Димитрија Туцовића, Драгиша Лапчевића у писму од 17. августа 1904. истиче: „Наши другови прете покретањем листа. Говоре да ће отпочети 1. септембра.” Лапчевић је изразио сумњу да ће опозиција покренути лист јер нема средстава и слаба је подршка међу радницима. Ако пак лист покрену, сматрао је да ће лакоисленост „своју платити узалудним трошком и издатцима, приметнуће кавгу и једнога дана престати”.⁸⁰ Из наведених података видимо како је опозиција „претила” да ће покренути нови лист. То значи да су ово истицали као аргумент у случају да не постигну споразум са вођством покрета. И у редовима вођства покрета постојало је расположење за споразум са Милорадом Поповићем и опозиционом струјом. На седници Главне партијске управе 29. августа 1904. вођен је разговор са председницима опозиције ради усклађивања погледа и постизања споразума. По свему судећи дискусија је протекла у толерантном изношењу ставова. Изгледало је да ће се неспоразуми изгладити, а Милорад Поповић активније укључити у рад покрета.⁸¹ Због тога је, највероватније, опозиција привремено одустала од покретања свога листа. Међутим, време је пролазило, а руководство покрета није М. Поповићу омогућавало да се адекватније укључи у постојеће синдикалне и партијске форуме и сарађује у њиховим гласилима. Радничка штампа не објављује ни један његов чланак. Уместо сарадње и заједничког рада, Милорад Поповић крајем септембра 1904. самоиницијативно почиње држати предавања по појединим синдикалним савезима и придобијати их за своје погледе. Односи се поново азоштравају када је Р. Драговић преко партијског суда части затражио сатисфикацију због увреда које му је нанео М. Поповић у брошури „Нека се чује и Друга страна”. С тим у вези интересантан је податак да је Драговић ово питање покренуо готово два месеца после Поповићевог повратка у земљу. На то се очигледно одлучио тек пошто је током септембра 1904. године између њих дошло до нових несугласица. То је, у ствари, био почетак нове, све оштрије конфронтације опозиције и руководства покрета.

⁷⁹ Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду, Збирка Јована Скерлића, И бр. 3289, Поповић обавештава Скерлића да ће се вратити у Србију чим среди материјалну страну овог питања, с тим што ће по повратку отићи месец дана на одмор у село код родитеља.

⁸⁰ Д. Туцовић, *Претиска*, 30.

⁸¹ У дискусији на седници Главне партијске управе 9. децембра 1904. Лаза Јовин истакао је да је на седници од 29. августа 1904. било „згодније време за измирење”, али је пропуштено. (АС, ССДП, 65а, Записник седнице од 9. 12. 1904; Р. Јешић, н. у, 35).

Односи су се заоштрили и при избору чланова Суда части, који је решавао по Драговићевој тужби против Поповића. На седници партијске управе 7. децембра 1904. одбијен је Поповићев предлог да један од његових представника у Суду части буде Јован Скерлић, пошто је констатовано да је Поповић дошао у сукоб са Драговићем због тога што је узео „у заштиту Скерлића од замишљених напада“. На захтев Радована Драговића, ова одлука је поништена на седници 10. октобра 1904, па је Скерлићу омогућено да уђе у Суд части. Међутим, двојица присталица М. Поповића одбили су да се ангажују у Суду части, вероватно предвиђајући каква ће одлука бити донета. Сам Милорад Поповић трудио се да пред Судом части објасни и оправда своје поступке. У пресуди од 15. октобра 1904. констатује се да је Суд части стекао „дуверење да је друг Милорад Поповић нанео савршено неоправдане увреде другу Радовану Драговићу, и то на начин који се у интересу радничког покрета и партијског морала мора најенергичније осудити“. На крају образложења пресуде „суд части сматра да је другу Драговићу на његов захтев дата сатисфакција тиме што је друг Поповић изјавио пред судом да својим нападима није циљао на њега“. Препоручује се Поповићу да, „у интересу заједничког рада и партијског морала, нађе начина да такву сатисфакцију прибави и осталим друговима у покрету на које су упућени његови напади“.⁸²

Сама пресуда Суда части у извесној мери је контрадикторна и једнострана. Поповић се осуђује због некоректних напада на Драговића. Истовремено се као сатисфакција узима Поповићева тврдња да његови напади нису усмерени на Драговића. Сви Поповићевии пропусти тачно су утврђени. Пропусти вођства покрета и појединих функционера ублажени су или приказани у знатно друкчијем светлу. Већ смо констатовали да је М. Поповић у периоду деловања опозиције око листа *Свест* у појединим случајевима некоректно нападао вођство покрета, али је било некоректно и са друге стране. Због тога Суд части није до краја сагледао све околности, па је пресуда неповољно деловала на односе у покрету и знатно утицала на даље заоштравање односа.

Када су се, крајем септембра и почетком октобра 1904, односи поново почели заоштравати, опозиција је прешла у одлучну акцију са намером да се групише и створи чвршће упориште у покрету. Организованом агитацијом привукли су на своју страну управе неколико синдикалних савеза. То је била солидна база за нове акције. Циљ опозиционе групе током октобра 1904. био је да у оквиру постојећег радничког покрета формира своју организацију и покрене свој орган. Нису желели никакво издавајање из постојећег покрета, већ су тражили начин на који би битније утицали на његов даљи развитак. Акција опозиције вођена је мимо знања и договора са управама партија и Главног радничког савеза, што је било очигледно кршење основних норми понашања и дисциплине. Узалуд је опозициона група покушавала да за своју акцију нађе основа у Статуту партије и конгресним резолуцијама. Због тога су вође опозиције морали сносити одговарајуће санкције, без обзира на идејна опредељења. Не тражећи претходну сагласност Главне партијске управе, опозиција је 8. октобра 1904. одлучила да оснује Друштво „Ново време“ и усвојила његова правила.⁸³ Секретари Друштва били су Милорад По-

⁸² *Српска социјалдемократска партија* (грађа), књ. I, Београд 1966, 220—222, 226—227ч

⁸³ Одмах по оснивању секретар Друштва „Ново време“ М. Радовановић обавестио је Р. Драговића да је Друштво основано и да ће покренути свој лист. Драговић је скренуо пажњу Радовановићу да за такву

повић и Милан Радовановић, који је истовремено био и председник Удружења трговачких помоћника. Опозицији се очигледно журило, тако да правила друштва садрже свега 4 члана. Циљ друштва био је „међусобно социјалистичко васпитање и ширење социјалистичких идеја (штампом, предавањима, курсевима, излетима итд.)”. С обзиром на широко постављен циљ, члан друштва могао је постати сваки „кога преко управе збор чланова прими”.⁸⁴ Паралелно је вођена акција да се покрене и гласило друштва, односно опозиционе групе. Стога је 10. октобра 1904. донета одлука о поновном покретању часописа *Ново време*. Поред Косте Јовановића, Млиорад Поповића, Љубе Јовчића и још шест потписника, као чланови оснивачи часописа *Ново време* потписали су се и следећи функционери из управе појединих синдикалних организација и радничких друштва окупљених око Главног радничког савеза: председник, потпредседник и благајник Дружине типографских радника, председник, потпредседник, секретар, благајник и председник Надзорног одбора Савеза абаџијских радника; председник, секретар и благајник Савеза молерско-фарбарских и лакирерских радника; председник, благајник и књижничар Београдског радничког друштва; председник, секретар, благајник и председник Надзорног одбора Савеза дрводељских радника; председник, секретар, благајник и један члан Надзорног одбора Удружења трговачких помоћника; председник и један члан Надзорног одбора Савеза млинско-пекарских радника. Што значи да је опозиција за краће време, поред појединаца, придобила најважније функционере у пет јачих синдикалних савеза и Београдском радничком друштву.⁸⁵

Схватајући сву озбиљност настале ситуације, управа Главног радничког савеза одлучила је да кроз непосредну расправу, на јавном скупу, раскринка погледе идеолога опозиције и на тај начин заустави ширење њиховог утицаја међу синдикалним организацијама, и по могућности спречи покретање њиховог листа. Због тога је већ 14. октобра 1904. одржана конференција управа свих радничких организација у Београду са управом Главног радничког савеза, са следећим дневним редом: „1. Радничка штампа 2. Стање синдиката и њихова правила.” Мада су и нова правила, тек добијена из Министарства народне привреде, била предмет разматрања, на конференцији је највећа пажња посвећена стању у синдикатима и полемици са опозиционом групом. По свему судећи, на овој конференцији полемика са опозицијом тек је запаочела. Да би се покренута питања

акцију нађе ослонац у партијском статуту. Иако се Радовановић уверио да њихова акција није у складу са Статутом, нису одустали од започетог рада. (РН 27. XI 1904, чланак „Нека се зна.”) Оснивачи друштва „Ново време” покушали су да од Главне партијске управе добију неку врсту признања своје организације. М. Поповић и М. Радовановић упутили су писмо Главној партијској управи тражећи да се одлука о оснивању друштва објави преко *Радничких новина*. На седници управе 17. октобра 1904. захтев је одбијен. Оцењено је да друштво није основано у складу са партијским статутом. Решено је да се преко управе месне партијске организације у Београду о томе обавесте оснивачи и да се нареди члановима Партије да Друштво напусте, или ће у супротном спосити одговорност за овај антипартијски акт. Међутим, управа Месне партијске организације оштро је реаговала. Одбила је да наведено решење Главне партијске управе пренесе оснивачима „Новог времена”, захтевајући да се они одмах искључе из Партије. Зато је на седници Главне партијске управе 24. 10. 1904. наложено месној организацији да покретаче упозна са наведеном одлуком Главне партијске управе. (АС, САП, 65а).

⁸⁴ *Ново време* 30. X 1904.

⁸⁵ Исто.

до краја расправила, одржана је нова конференција 18. октобра 1904, која је у целини протекла у расправи са опозицијом. Нарочито оштри дуели вођени су између идеолога опозиције Милорада Поповића и Димитрија Туцовића, представника Главног радничког савеза и творца нове модерне синдикалне теорије и тактике у Србији. Поред Д. Туцовића „гедиште Странке” и Савеза у овој полемици заступао је и Драгиша Лапчевић. За Поповића је то била прилика да се осврне и на Туцовићеву критику његових ставова изнетих на II синдикалном конгресу. Крагујевачки *Радник*, у броју од 13. новембра 1904, оцењује да је Поповић том приликом „претрпео пораз и интелектуално и морално”. Према тврђењу Трише Кацлеровића, Д. Туцовић је у овој дискусији успешно побио Поповићеве теоријске погледе и изашао као победник. Сем наведених радничких функционера који су се изјаснили за покретање часописа *Ново време*, представници свих осталих синдикалних управа изјаснили су се за гедиште Димитрија Туцовића, односно вођства покрета. У извештају управе Српске социјалдемократске странке III конгресу констатује се да је ова „конференција решила битку у корист Странке и Савеза, у корист јединства: радници су се уверили како су слабачке ноге на којима је почивала критика наше Странке”. Иако је ова оцена прихваћена у досадашњим историографским радовима, питање је да ли у потпуности може да се одржи. Мада не постоји ниједан други историјски извор на основу кога би се могло доћи до потпуних сазнања о овој значајној полемици, даљи развој догађаја током друге половине октобра и почетком новембра 1904. упућује на закључак да Милорад Поповић није доживео тако убедљив пораз. По нашем мишљењу, Туцовић и Лапчевић су кроз наведену дискусију успели да зауставе Поповићев муњевит успех у синдикатима, што је било пресудно за даљу борбу против опозиције. У непосредној полемици успели су да оповргну Поповићеву теоријску критику политике вођства покрета. Али Поповићев утицај у 5 синдикалних савеза и Београдском радничком друштву остао је непоколебан, што је јасно показао избор за секретара Радничког секретаријата и покретање часописа *Ново време*. Зато је права борба са опозицијом тек предстојала.⁸⁶

Када се сазнало да опозиција ускоро покреће и своје гласило, у раскринкавање њихових ставова укључиле су се и *Радничке новине*, које о размимоилажењу у радничког покрета већ дуго нису писале.⁸⁷ Најпре се у броју од 27. октобра 1904. појавио одговор Саве Ковачевића, јорганцијског радника, у коме критикује Милорада Поповића због става о неутралности синдиката и указује на неопходност упоредног вођења економске и политичке борбе радничке класе.

Истог дана када се појавио први број часописа опозиције *Ново време* у *Радничким новинама*, 30. октобра 1904, објављен је први део чланка Димитрија Туцовића „Синдикати и партија”, у коме је извр-

⁸⁶ *Српска социјалдемократска партија*, I, Београд 1966, 409; С. Димитријевић, *Радован Драговић*, 112; Р. Јешић, н. д. 38—39. Према постојећим изворима Поповићевим гледиштима први се, на јавном скупу, супротставио Сава Ковачевић, јорганцијски радник и то 3. X 1904. када је Поповић држао предавање у Савезу абацијских радника на тему: „О синдикалним борбама”. (РН 29. IX 1904).

⁸⁷ Напротив, *Радничке новине* су редовно обавештавале читајоце о предавањима које Милорад Поповић држи по појединим синдикалним савезима. Последње обавештење те врсте објављено је у броју од 16. октобра 1904, а односи се на предавање „О користи организација”, које је Поповић требао да одржи 24. октобра 1904. године. Предавање није одржано „због рђаве посете”. (РН 16. и 27. X 1904).

шена теоријска критичка анализа ставова Милорада Поповића.⁸⁸ Пошто није био у могућности да се упозна са садржајем првог броја *Новог времена*, Туцовићева критика односи се на Поповићеве ставове изнете на наведеном јавним дискусијама. Констатујући да су односи синдиката и партије у Србији од првог дана добро решени, Туцовић критикује „неколицину људи, који својом неупутом и штетном агитацијом за неутралност синдиката вештачки изазивају то питање”. Као што видимо, Поповић и његови истомишљеници оцењени су као присталице теорије о неутралности синдиката, што је била поента у целокупној критици његових погледа.

Пошто не постоје други извори, сем наведених, из којих би се могли видети ставови Милорада Поповића, изнесени на поменутиим јавним дискусијама, његове погледе најбоље можемо оценити анализом чланака које је објавио у часопису *Ново време*, у којима се разматра питање односа синдиката и радничке политике партије.⁸⁹

Већ у првом чланку „Наши најближи задаци”, Поповић констатује да синдикални покрет „има да оствари нарочиту културну мисију у Србији”.⁹⁰ С обзиром на свој тежак материјални положај „радничка класа у Србији не може имати пречих задаћа до организовање у целин економског подизања... мање рада и боље зараде то је данас и мора још више бити девиза српског радништва”. Стога је неопходно особиту пажњу поклонити синдикалном покрету као носиоцу и организатору борбе за остварење ових задатака. Радничка класа Србије, с обзиром на степен свога развитка, није у могућности да води борбу на ширем плану као радничка класа у западној Европи. Зато организованом синдикалном борбом треба обезбедити први услов за даљу потпунију и ширу културну борбу” радничке класе. На крају чланка даје се следећи, веома карактеристичан и важан закључак: „Синдикални покрет има да буде онај први удар од кога све зависи... Из њега ће се развити свестрапа политика и културна борба наша, он ће целокупно српско друштво кренути напред.”

Своје мишљење Поповић је конкретније изнео у чланку „Синдикати и радничка странка”, који је, у неколико наставк првог чланка, а истовремено и одговор на наведени чланак Димитрија Туцовића. Како Поповић истиче, циљ му је био да изнесе своје „гледиште на другу половину радничког покрета, на политичку борбу радничке класе”. Цео чланак посвећен је питању односа економске и политичке борбе радничке класе, као и питању може ли се, и у којим условима, једном од ових облика борбе „давати првенство или приписивати већи значај?” Одговарајући на ово питање, Поповић прецизно констатује „да радничка борба не сме бити једнострана, ни само политичка ни само економска, већ и политичка и економска. Економска и политичка борба нису две одвојене борбе, независне једна од друге; већ се, напротив, сливају у једну радничку борбу, оне се стално укрштају и из једне раба се друга онако исто као што једна помаже и храни другу”. Ово начело у потпуности је остварено

⁸⁸ Други део чланка објављен је у *Радничким новинама* 24. новембра 1904. — У првом делу чланка Туцовић је изнео основне ставове из дискусије на конференцијама свих синдикалних управа одржаним 14. и 18. октобра 1904.

⁸⁹ У *Новом времену* од бр. 1—4. за 1904. годину Милорад Поповић објавио је следеће потписане чланке који се односе на ово питање: „Наши најближи задаци”, „Потреба синдикалних квартела”, „Синдикати и радничка странка”; „Средства и циљеви”, „Наша тужба”, коју је потписао и М. Радовановић.

⁹⁰ Чланак је објављен у *Новом времену* 30. октобра 1904, дакле у исто време када и први наставак наведеног чланка Д. Туцовића.

у развијеним капиталистичким земљама у којима је раднички покрет већ одавно формиран, а чине га политичке и економске организације. Међутим, у Србији „још не постоји прави раднички покрет, постоје још увек само зачеци покрета“, констатује Поповић. С обзиром на тежак положај и степен развијености радничке класе, она показује првенствено интерес за борбу кроз коју ће побољшати свој економски положај. Покрет који делује у том правцу, „мора бити првенствено економски. Према томе, стручни синдикални покрет у нас заслужује нашу особиту пажњу. Не значи то“, закључује Поповић, „да ми морамо сву своју енергију да посветимо искључиво покрету, а још мање значи да ће овај покрет онемогућити политичку свест код радничке класе. Баш напротив, политичка свест јавља се из економске свести, да се тако изразимо. И радити на економском покрету радничке класе значи припремати њен политички покрет“. Користећи се цитатима из Марксовог дела *Беда филозофије*, Поповић наводи да је и радничка борба у Европи „у прво време узимала више економски карактер“, тако да је тек с временом раднички покрет „почео узимати и политичке облике“. У потврду својих погледа, Поповић наводи да је Маркс „испитао, проучио родословље радничке борбе против капиталистичког поретка“ и доказао да се у радника политичка свест јавља постепено и да се до краја формира тек после низа економских борби. Према томе, закључује Поповић, позивајући се на Маркса, „политичка борба је последњи, али уз то и најсавршенији, најпотпунији израз борбе пролетаријата против буржоазије“.

Одговарајући на питање како треба радити у Србији, Поповић се залаже да се првенствено ојачају постојеће синдикалне организације и преко њих врши окупљање, класно просвећивање и припремање радника за даље савршеније облике борбе против буржоазије. Политичке радничке организације појавиће се неминовно после синдикалних или паралелно с њима, „како се где буде потреба осетила“. Резимирајући своје погледе о овом питању, Поповић каже:

„Социјална демократија, политички израз борбе радничке класе против капиталистичког друштва, јачаће утолико више уколико буду боље напредовале радничке стручне организације, које су, по речима А. Бебела, регрутне школе за социјализам. С друге, пак, стране, уколико социјална демократија буде имала више снаге, утолико ће више и рад њен бити плодоносан по радничку класу и утолико ће борба српске радничке класе бити савршенија, потпунија.“

Поповићеви начелни ставови били су на нивоу савремене социјалдемократске мисли. Он уопште не поставља питање неутралности синдиката. Напротив, наглашава значај радничке политичке партије, њену чврсту повезаност са синдикатима у јединствени раднички покрет. Међутим, када је реч о Србији, сматра да треба вршити организовање радника и њихово класно просвећивање, водећи рачуна о конкретним условима и могућностима, а не само о потребама. Био је против простог преузимања организационих форми радничког покрета у развијеним земљама. Тражио је да се више рачуна води о стварним приликама у земљи, о положају и потребама радничке класе. Покушавајући да са ових позиција нађе најадекватнија решења, Поповић је отишао у другу крајност, пренеглашавајући значај синдиката. Истина, он је са позиција марксизма истицао да је економска борба коју воде синдикати прва форма класне борбе пролетаријата, реално процењујући да је радничка класа Србије, с обзиром на тежак положај и степен развијености, првенствено заинтересована за вођење таквих облика борбе кроз које ће повећати крајње бедне

зараде, скратити ужасно дуго радно време и издејствовати повољније услове рада. Оцењујући политичку борбу као вишу форму класне борбе пролетаријата, Поповић истиче њен значај, као и јединство радничког покрета, синдиката и партије, али превише скептички гледа на услове развитка радничке политичке партије у Србији, пре-наглашава њену зависност од претходног развитка синдиката и недовољно истиче њен значај за обезбеђивање политичких права радничке класе у постојећим условима, од чега је у многоме зависно развитак синдиката и успешно вођење економске борбе. Посматрајући односе у покрету првенствено са позиција синдиката, он је, до извесне мере, западао у једностраност. Највероватније због тога није изградио целовиту концепцију организационог развитка радничког покрета Србије која би не само одговарала постојећим условима већ би и обезбедила најбољу перспективу његовог развитка и успех у борби радничке класе и осталог експлоатисаног становништва за социјализам. Посматрано уско, са становишта саме радничке класе, она је, у то време, показивала већи интерес за синдикате и економску борбу него за политичку борбу. Међутим, постојање Партије и њен паралелни развитак са синдикатима био је неопходан да они не би потпали под утицај буржоаских партија, и да се, са радничком класом, организују сви друштвени слојеви, који, по свом положају, представљају реалну снагу у борби против капиталистичке експлоатације. Ова концепција била је много присутнија у Туцовића, Лапчевића и Драговића. Истина, њихова критика Поповићевих теоријских погледа, углавном услед пропагандних разлога, не заснива се увек на потребним чињеницама. Али њихови начелни ставови о потреби паралелног рада на синдикалном и политичком организовању радничке класе и авангардној улози партије показали су се као исправни, мада је било неминовно повремено веће ангажовање на јачању одређених организација, сходно конкретним условима и потребама, што је и сам Д. Туцовић у више наврата истицао.

У име вођства покрета, теоријску критичку анализу Поповићевих ставова извршили су Д. Туцовић и Радован Драговић. После, наведеног, Туцовићевог чланка „Синдикати и Партија”, *Радничке новине* објавиле су децембра 1904. поизати чланак Радована Драговића „Пред новом појавом”.⁹¹

Оцењујући Поповића као присталицу теорије о неутралности синдиката, Туцовић се критички осврнуо и на неке важније његове погледе. Истичући да су синдикати и партија „два подједнако потребна дела радничког покрета”, Туцовић указује на неопходност „да се оба развијају и даље напоредо, без отуђивања, одвајања или занемаривања једног или другог”. Синдикална и политичка борба радничке класе, констатује Туцовић, биле су и биће нераздвојне све док постоји класна борба у друштву. „Да ли ће и кад ће преовлађивати једна или друга, зависи од стицаја прилика у извесно доба, и не може се никаквим теоријама унапред одредити, као што се не може одредити ни која је важнија од њих две”. С тим у вези, наводећи примере из западне Европе, Туцовић побија тврђење М. Поповића да су се свуда најпре развиле синдикалне, па тек потом политичке радничке организације. Ради потврде својих погледа, Туцовић подробно указује на значај политичке борбе за синдикате и формирање класне свести радника, износећи марксистичку концепцију о улози самосталне радничке политичке партије.

У другом наставку овог чланка Туцовић подвргава критичкој анализи Поповићеве ставове изнете у наведеном чланцима у *Новом*

⁹¹ РН 4, 9, 11. и 18. XII 1904; Радован Драговић, *Избор чланака*, Београд 1954, 313—330.

времену. Констатујући да је Поповић „духовни покровитељ једне нове групе људи“, Туцовић још аргументованије критикује његово схватање о потреби превасходног рада на синдикалном организовању радника у Србији, оцењујући да се тиме у суштини одриче „цео политички рад код нас, једна читава грана нашег покрета“. Туцовић потом констатује да Поповић брка појмове „економска борба“ и „синдикална борба“, који су данас истоветни, али у прошлости су радници водили економску борбу знатно пре појаве синдиката. По нашем мишљењу, Милорад Поповић је ово сасвим добро знао, али је покушао да ове чињенице искористи у прилог своје концепције да радничка борба у себи носи у почетку економски карактер, а да се политичка борба „тек доцније, развојем борбе јавља“. Преузимајући ово из Марксове *Беде филозофије*, Поповић је покушао да на тај начин докаже исправност својих ставова. Међутим, при том није водио довољно рачуна о четвртвековној традицији социјалистичког покрета у Србији и чињеници да су синдикалне организације основали социјалдемократи, припадници политичког покрета, без обзира на то што социјалдемократска странка још није била и формално основана. Баш на примеру Србије дошла је до пуног изражаја улога социјалиста, као субјективног политичког фактора у процесу класног просвећивања, организовања и борбе радничке класе. Захваљујући великој улози социјалиста, овај процес се одвијао убрзано, тако да су постигнути резултати у појединим фазама били изнад реалних очекивања.⁹²

На крају чланка Туцовић поново истиче да од друштвених прилика у којима пролетаријат води борбу „зависи да ли ће се у извесно доба борити више на економском или на политичком пољу, да ли ће се више развијати синдикати или партија“. Процењујући са тих позиција стање у Србији, он констатује да су у последње време на организовању синдиката ангажоване „све снаге, чак и на штету партије“. Међутим, због противакције власти, послодаваца и војске наступило је време у коме „српски пролетаријат мора водити и политичку борбу, ако хоће да има економске организације“. То, по мишљењу Туцовића, Поповић, не увиђа због чега запада у теоријске грешке и заблуде.

Пажљивом анализом наведених ставова М. Поповића и Д. Туцовића могу се уочити разлике, али и сличности. Поповић је инсистирао на превасходном раду у синдикатима, не одричући при том потребу постојања радничке политичке партије, али стављајући њену улогу, привремено, сходно постојећим условима, у други план. Туцовић је указивао на подједнак значај економске и политичке борбе радничке класе и потребу паралелног развоја синдиката и партије. Истичући да се, сходно одређеним условима, привремено може дати предност једној или другој форми организовања и борби радничке класе, Туцовић закључује да су у Србији на развоју синдиката ангажоване све снаге покрета, „чак и на штету партије“, указујући на потребу да се убудуће ради на бржем развоју партије. У вези с тим интересантне су и оцене Д. Туцовића изнете у дискусији припремљеној за III конгрес Српске социјалдемократске странке, одржан у Крагујевцу 5—6. јуна 1905, коју из непознатих разлога није прочитао на Конгресу. Заправо, овде Туцовић најпре указује на веома спор организациони развој Српске социјалдемократске

⁹² И сам Милорад Поповић у чланку „Радничка удружења у Србији“ констатује да појава првих синдикалних организација у Србији „пада у исто доба кад и први покушаји да се радничка класа организује у засебну политичку странку“. (*Српски књижевни гласник*, Београд, 1—3, 1905, 371).

странке и занемаривање социјалдемократске агитације, а потом констатује: „Наш је покрет и сувише упућен путем синдикалног покрета и бојати се да тим путем није и сувише пренето тежиште на једну његову ногу да не доведе у опасност његово држање у равнотежи...” Што значи да се раднички покрет развијао закономмерно, зависно од постојећих објективних услова, при чему је улога субјективних снага долазила до изражаја у максималном коришћењу датих услова за бржи развитак покрета. У суштини, као идеолог опозиције, М. Поповић је безуспешно покушавао да укаже на слабе тачке теоријских поставки вођства покрета и да докаже извесна застрањивања у практичном раду, односно да укаже на наводну претерану оријентацију на вођење политичке борбе радничке класе. У оправданој критици Поповићевих ставова и држања, вођство покрета, првенствено из пропагандних разлога, отишло је, до извесне мере, у другу крајност пренаглашавајући његове теоријске заблуде. У извештају управе Српске социјалдемократске странке III конгресу истиче се да су М. Поповић и његове присталице у почетку „проповедали потпуно уздржавање радника од политичке борбе”, док је њихов циљ у периоду деловања *Новог времена* био оснивање нове странке. У извештају се даље истиче да је теоријаска критика политике вођства покрета од стране опозиције била само маска, која је разобличена у отвореним расправама, после чега је сама опозиција скинула маску и „својим писањем” утврдила „да њима и није било стало до тога да покрету дају какав нов и бољи правац, већ до тога да неке људе удаље из покрета”. Такође се констатује да је опозиција свесно износила погрешне теорије само да би направила „неку разлику између себе и правца покрета”.^{92а} И ова у основи тачна оцена, поред осталог, упућује на закључак да теоријске разлике нису биле пресудне за појаву и деловање нововременске опозиције.

Свој чланак „Пред новом појавом” Радован Драговић објавио је у *Радничким новинама* током децембра 1904, у време када се борба против нововременске опозиције налазила у завршној фази. Јасно формулисаним ставовима, аргументованим критикама и оценама чланак је веома корисно послужио активностима у акцијама које су организовали против опозиције. Поред изношења низа појединости које се односе на појаву опозиционе групе, Драговић истиче да она ради на расцепу у радничком покрету Србије, да је то у суштини „организација за извођење расцепа”. Критички се осврћући на ставове нововремаца, Драговић аргументовано указује на неопходност јединства радничког покрета, осуђујући личне амбиције појединих интелектуалаца да преузму вођство покрета у своје руке, што се у суштини односило на М. Поповића, Јована Скерлића и Косту Јовановића. На крају чланка Драговић је подвргао критичкој анализи Поповићеве теоријске погледе, доказујући, са истих позиција као и Туцовић, њихову неодрживост, оцењујући га као пропагатора теорије о неутралности синдиката. Изnoseћи аргументе против ове теорије, Драговић закључује да питање о неутралности синдиката, јасно, са марксистичког становишта, „не може ни да се постави, него може само да се дискутује начин агитације”.

Упоредо са оштром теоријском критиком погледа и ставова нововременске опозиције вођена је и практична борба за њено гушење. Таква синхронизована акција, под непосредним руководством вођства покрета, била је неопходна, с обзиром на чињеницу да је опозиција у почетку постигла не мали успех код појединих радничких организација. Постојала је оправдана опасност да њихова добра ор-

^{92а} Д. Туцовић, *Сабрана дела* Београд 1975, 302; *Српска социјалдемократска партија I*, Београд 1966, 408.

ганизована активност не оде у ширину, па је требало брзо и енергично реаговати. Пошто покретачи листа и оснивачи друштва *Ново време* нису прихватили упозорење Главне партијске управе да је њихов рад антипартијски и да са целом акцијом престану, или ће у супротном сносити одговорност, морали су највиши органи покрета предузети оштрије мере и ангажовати све радничке организације и њихово чланство.

Већ 3. новембра 1904. објављена је изјава Главне партијске управе, „Организацијама и друговима”, у којој се обавештавају организовани радници и њихове организације да су друштво и часопис *Ново време* основани мимо знања Главне партијске управе, а у супротности са одредбама партијског статута и одлукама II конгреса. Чланови партије позвани су да делују у складу са партијским одлукама, да би се одржала тако потребна дисциплина у покрету.⁹³

Овим званичним ставом партије почела је организована бескомпромисна борба против нововремске опозиције, која је попримила шире размере и била усмерена на њено дефинитивно елиминисање. Већ 6. новембра 1904. *Радничке новине* објавиле су и званично саопштење управе Радничког савеза „Савезним организацијама”. Синдикалне организације обавештене су да радничке организације чији су чланови управа потписали оснивање друштва и покретање часописа *Нове време*, нису учествовале у овој акцији, већ је то искључиво лично дело „другова који су изашли са својим потписима”. Како убудуће не би било сличних забуна, а и својеврсних злоупотреба функција, упозорени су чланови синдикалних управа да „могу поред имена означити и своје положаје у синдикатима само на званичним актима синдиката, што предвиђају и правила”. Овом изјавом управа Главног радничког савеза у суштини званично је осудила појаву *Новог времена* и са своје стране започела акцију ради елиминисања утицаја опозиције у синдикалном покрету.

Свесни последица овако организоване акције највиших партијских и синдикалних органа, нововремци су покушали контраакцију. М. Поповић и М. Радовановић, у име друштва и часописа *Ново време*, средином новембра 1904. упутили су Контролној комисији Српске социјалдемократске странке тужбу против Главне партијске управе. У опширном тексту тужбе покушавали су оспорити наводе из изјаве Главне партијске управе и доказати да нису прекршили партијску дисциплину, односно да је *Ново време* у суштини партијска организација. Тражили су од Контролне комисије да прогласи неважећом наведену изјаву Главне партијске управе и да до следећег партијског конгреса „суспендује као противречне чл. 20. странкиног статута и резолуцију о штампи”. Из тужбе се јасно види настојање нововременаца да своју делатност легализују укључивањем у постојеће организационе форме радничког покрета. Њихов циљ није био проналажење неке нове организационе форме, већ јачање утицаја у постојећем покрету и усмеравање његовог даљег развоја према својим концепцијама.⁹⁴ Ову чињеницу треба имати у виду и при оцени идеолога нововремске опозиције Милорода Поповића. По-

⁹³ РН 3. XI 1904; Р. Јешић, н.д, 39; С. Димитријевић, Р. Драговић, 107—108.

⁹⁴ С тим у вези интересантна је оцена Радована Драговића да су нововремци „повели коло отвореног расцепа и отпочели свим поступцима својим радити на остварењу својих личних жеља, својих амбиција, својих личних тежња”, са циљем „да се вођење покрета узме из радничких руку, који данас њиме управљају, па да у будуће њиме управља интелигенција кадко она сама нађе за умесно”. (Р. Драговић, *Избор чланака*, Београд 1954, 314, 319).

повић је очигледно прихватио постојање Српске социјалдемократске странке као свршен чин. Није се залагао за њено укидање. Напротив, покушао је да своју опозициону делатност према вођству покрета води легално у оквиру постојећих организационих форми партије и синдиката. Таква оријентација нововремаца имала је у почетку успеха код необавештених активиста, али је, сасвим природно, била оштро осуђена од највиших партијских и синдикалних органа, већине радничких организација и њихових активиста. Контролна комисија Српске социјалдемократске странке 27. новембра 1904. одбила је тужбу нововремаца и одобрила став Главне партијске управе, констатујући „да организација ‚Ново време‘ не испуњава услове чл. 7. партијског статута”. Истовремено Комисија је оценила да покретачи часописа *Ново време* нису, пре покретања свога гласила испунили „одредбе које предвиђају чл. 20. партијског статута и одлука првог конгреса Српске социјалдемократске странке које се тичу партијске штампе”. Зато је наложено Главној партијској управи да се стара о спровођењу ових одлука у пракси.⁹⁵

Енергична акција највиших партијских и синдикалних органа наишла је на подршку организација и активиста широм земље. Већ на седници Главне партијске управе 14. новембра 1904. расправљано је о изјавама појединаца, синдикалних пододбора, партијских повереништава и организација из Пожаревца, Ваљева, Јагодине, Ниша и Шапца, у којима се осуђује појава „Новог времена” и пружа једнодушна подршка вођству покрета.⁹⁶ У писму синдикалних пододбора из Шапца захтевано је искључивање из синдиката чланова управе појединих синдикалних савеза који су потписали покретање „Новог времена”. На седници је решено да се с овим изјавама упозна Главни раднички савез, „па ако се слаже, онда да се” објаве у *Радничким новинама*. Пошто је управа Савеза, на седници од 17. новембра 1904, дала сагласност, протести су редовно објављивани у „Радничким новинама”, што је позитивно утицало на даљу борбу против опозиције. Нововремци нису успели да прошире свој утицај по унутрашњости. Према тврђењу Радована Драговића, „пододбори свију синдиката у свима местима одлучно су стали на страну Главног радничког савеза и партије”.⁹⁷ Ова подршка била је од прворазредног значаја за успешну борбу против опозиције и њених упоришта у Београду. Добро организованом акцијом вођство покрета зауставило је даље ширење утицаја опозиције код једног броја организованих београдских радника, а потом прешло у одлучну борбу за њено потпуно ликвидирање. У том погледу постигнути су видни успеси већ у другој половини новембра и почетком децембра 1904. године. Појава друштва и часописа *Ново време* осуђена је на конференцијама следећих синдикалних савеза: текстилних и осталих фабричких радника, кројачких радника, келнерских радника, металских радника и опанчарских радника.⁹⁸ Захтевано је од Главног радничког савеза да предузме најоштрије мере против нововремске опозиције. Осуда опозиције од стране већине радничких организација и оштри протести пододбора из унутрашњости утицали су на управу Савеза абацијских радника да се динстанцира од нововремаца и

⁹⁵ *Ново време* 20. XI 1904; РН 4. XII 1904; Р. Јешић, н.у, 39.

⁹⁶ Из Пожаревца и Јагодине стигле су изјаве појединаца; из Ниша од стране свих синдикалних пододбора и партијског повереништва; из Ваљева од Пододбора грађевинских радника; из Јагодине од синдикалних пододбора и партијске организације; и из Шапца од синдикалних пододбора.

⁹⁷ АС, СДП, 65а, Записник седнице од 14. 11. 1904; Р. Драговић, *Избор чланака*, 322.

⁹⁸ Види опширније: Р. Јешић, н.н, 40—41.

одустане од покретања свога листа. На тај начин с временом је елиминисан утицај опозиције у управи овог Савеза.⁹⁹

И поред наведених успеха, борба против опозиције и њених појединих упоришта у Београду била је доста тешка и сложена. Раднао се о превазилажењу најтеже унутрашње кризе радничког покрета Србије у периоду 1903—1914. Колико је ситуација била озбиљна, и поред постигнутих успеха, најречитије говори следећа оцена Радована Драговића, изнета у „Радничким новинама“ од 1. децембра 1904. године. „Расцеп (у радничком покрету — М. В.) је фактички извршен, јединство још само по форми постоји. Извршила га је нова организација.“ Опозиција је и даље имала јак утицај у Удружењу трговачких помоћника, Савезу дрводесетских радника, Савезу молерско, фарбарских радника и Београдском радничком друштву. Нарочито се у нападима против вођства покрета истицао *Трговачки помоћник*, орган Удружења трговачких помоћника. Међутим, опозиција је постепено губила дах и западала у кризу. Већ крајем новембра 1904. суочава се са нерешивим материјалним проблемима. Из финансијских разлога последњи, пети број *Новог времена* изашао је 27. новембра 1904. године. У уводнику „Криза у нашем покрету“, који је том приликом објављен, учињен је последњи озбиљнији покушај да се на основу ширег теоријског разматрања стања у покрету раскринка његово вођство, а поједине личности окарактеришу као аутократе. Истичући да је покрет запао у кризу која може довести до његовог цепања и у којој „принципи и начела тамне и беже пред распаљеном страшћу личних напада и сукоба личности“, аутор чланка¹⁰⁰ износи основне ставове опозиције. Узроци кризе виде се првенствено у превеликој централизацији и аутократији која се заснива на статутима централних организација, а коју „и личности које су на челу покрета појачавају и негују“. Сама, пак, централизација покрета сматра се неопходним условом за успех у практичној борби, али се појава аутократије оцењује као неприхватљива и истиче захтев за већом демократијом у покрету. Међутим, као пример аутократије изnose се наведене акције Главног радничког савеза усмерене против опозиције, које су биле у складу са постојећим правилником и конгресним одлукама. Сматрајући да постојећа претерана централизација прети „да се претвори у праву олигархију, владу неколиких људи“, тражи се увођење „демократског принципа самоуправе“, већа самосталност струковних синдикалних савеза у односу на Главни раднички савез. На тај начин опозиција је покушала да кривицу за постојеће стање пребаци на вођство покрета, не видећи у својим поступцима кршење постојећих правилника и конгресних одлука. Заправо, такви поступци опозиције довели су покрет у кризу, јер су се одређене принципијелне разлике, а и лична размимоилажења могли превазићи на начин који би био у складу са нормалним функционисањем покрета и прихваћеним нормама понашања и рада. Преценивши свој изглед на успех, потценивши способност и утицај најужег руководства покрета, опозиција је сувише смело ступила у акцију. Међутим, њихова позиција с временом је постојала све тежа, без изгледа на успех.

На другој страни, вођству покрета стизала је све већа подршка из земље и иностранства.¹⁰¹ Изгледи за успешно превазилажење кризе

⁹⁹ РН 27. XI и 15. XII 1904; *Радник* 4. XII 1904; С. Димитријевић, *Радован Драговић*, 108—109.

¹⁰⁰ Очигледно се ради о Милораду Поповићу, с тим што је чланак прихваћен као став редакције.

¹⁰¹ О подршци из иностранства види опширније: Р. Јешић, н. н., 41.

били су све повољнији. После удаљавања управа Савеза абаџијских радника и Савеза молерско-фарбарских радника од Часописа *Ново време* и извесног колебања у управи Савеза дрводељских радника још више се смањило утицај опозиције међу организованим београдским радницима. Зато вођство покрета, користећи се повољним условима, предузима последњу одлучујућу акцију против нововремаца. Акција је била усмерена против чланова Српске социјалдемократске странке који су били оснивачи друштва и покретачи часописа *Ново време*. Пошто су ови чланови одбили позив Главне партијске управе да престану са таквом делатношћу и изјавили „да остају и даље чланови удружења „Ново време“, одлучено је, на седници управе 28. новембра 1904, да се њихов случај реши на заједничкој седници Главне партијске управе и Контролне комисије. Са седницом се није журило. Циљ је био даље слабљење позиција нововремаца и тражења начина да се сукоб реши мирним путем. Нашавши снаге да у интересу општинских циљева покрета превазиђе личне увреде и нападе, Радован Драговић је предложио на седници партијске управе 5. децембра 1904. да се поведу разговори са Јованом Скерлићем и Милорадом Поповићем „и да се позову да одустану од даљег учешћа у покрету друштва „Ново време“. Коначно је одлучено да се они позову на заједничку седницу Главне партијске управе и Контролне комисије.¹⁰² То је био последњи покушај да се избегне крајња мера искључења из партије, али истовремено и одлучан став да се онемогући даље деловање опозиције.

На заједничкој седници Главне партијске управе и Контролне комисије 9. децембра 1904. године вођена је отворена и толерантна дискусија са вођама опозиције Милорадом Поповићем и Јованом Скерлићем. Договорено је да Поповић и Скерлић дају писмену изјаву да одустану од даљег рада у *Новом времену*, с тим да им се омогући сарадња у *Радничким новинама* и да у радничком покрету заузму место које им према способностима припада. Међутим, на седници Главне партијске управе, 11. децембра 1904, Драгиша Лапчевич је обавестио присутне „да до сада нису послали никакву изјаву др Скерлић и Милорад Поповић по обећању на прошлој конференцији“. Решено је да се то расправи на заједничкој седници Главне партијске управе и Контролне комисије, заказаној за 13. децембар 1904. Не постоје други извори из којих би се видело у ком року је требало да Поповић и Скерлић дају писмену изјаву. У сваком случају, на поменутој седници од 9. децембра 1904. они су показали спремност да поступе по захтевима вођства покрета. Истина, до доношења дефинитивног става о томе требало је да у то убеди и своје другове из круга *Новог времена*. Остаје отворено питање да ли су то морали и могли да учине у року од непуне два дана.

Упоредо са покушајима проналажења мирног решења, београдски активисти образовали су одбор са наменом „да се одржи један збор и осуди Милорад Поповић и остали“. Главна партијска управа, на седници од 28. новембра 1904, сагласила се с овом акцијом. У почетку су постојали разлози да се одржи такав збор. Али када су разговори о мирном решењу кризе били у завршној фази, одржавање збора значило је свесно одустајање од таквог решења и примену крајњих мера. Пошто је збор београдске месне партијске организације одржан 12. децембра 1904, био је заказан најмање један до два дана раније. После отворене расправе, у којој је учествовао и М. Поповић, узалуд покушавајући да оправда своје поступке, на збору је усвојена резолуција у којој се захтева искључивање из партије свих нововремаца, који су њени чланови. Чиње-

¹⁰² АС, СДП, 65а.

ница да су збору присуствовали најистакнутији руководиоци покрета и да су се сви, сем Лапчевића, сложили с овим ставом, упућује на закључак да је тада практично све решено. Тиме је вођство покрета, неочекивано брзо, са позиција тражења мирног решења прешло на предузимање крајњих мера искључења из партије представника нововремске опозиције. Посебна партијска комисија, изабрана 13. децембра 1904, одлучила је 17. децембра 1904. да се 10 оснивача друштва и покретача часописа *Ново време* искључе из Српске социјалдемократске странке. Одлуку је одобрила Главна партијска управа 19. децембра 1904. године.¹⁰³

Паралелно са наведеним акцијама које је водила партије, и Главни раднички савез је предузимао мере да се дефинитивно од страни утицај опозиције у појединим синдикалним организацијама. С тим у вези је управа Савеза, на седници одржаној од 15. децембра 1904, донела више значајних одлука. Решено је, сходно одлуци II конгреса, да се изврши ликвидација Београдског радничког друштва. Закључено је да се од Удружења трговачких помоћника тражи да њихов орган *Трговачки помоћник* промени начин и тон писања и да се, у заједници са Главним радничким савезом, формира нова редакција листа. Размотривши многобројне захтеве синдикалних подобора „да се уклоне са чела њихових централа они чланови управа који су ангажовани за друштво и лист „Ново време“ и који раде на отклањању централа од Радничког савеза, управа Савеза поново је указала на значај централизације синдиката и јединства покрета. Решено је да управа Главног радничког савеза „саопшти свим управама синдиката чији су чланови ангажовани за „Ново време“, да траже од дотичних лица изјаву да прекидају све везе са „Новим временом“ и људима који уносе преко њега расцеп у покрет, те да тиме поправе учињену погрешку и нову да не чине“. У супротном, да се искључе из чланства дотичне управе. Ако управе синдикалних савеза не спроведу ову одлуку, решено је да Раднички савез сазове ванредну скупштину дотичног синдиката. У случају да скупштина не прихвати наведену одлуку, „Савез ће бити принуђен“ да тај синдикат искључи „из своје средине“. Од синдикалних управа тражено је да на ову одлуку одговоре у року од 8 дана од њеног пријема.¹⁰⁴ У целини одлука је била у складу са ставовима појединих партијских форума заузетим у односу на нововремце. Циљ овако синхронизоване акције највиших органа партије и синдиката био је што бржа ликвидација опозиције у покрету. Пошто је цела акција брижљиво припремљена и добро вођена брзо су ликвидирани и преостала упоришта опозиције у Београду. Београдско радничко друштво расформирано је. Савез абаџијских радника, Савез молерско-фарбарских радника и Савез дрводељских радника прихватили су и спровели наведену одлуку Главног радничког савеза. Само је Удружење трговачких помоћника остало доследно у свом опозиционом ставу, одвојивши се од Главног радничког савеза јула 1905. године.¹⁰⁵

Тиме је доста тешка и сложена борба против нововремске опозиције успешно завршена. Одлучујућу улогу у томе одиграло је вођство покрета, које је значајно проценило ситуацију и благовремено предузело одговарајуће мере. У почетку, када је растао утицај опозиције у појединим синдикалним организацијама у Београду,

¹⁰³ АС, СДП, 65а. Одлука комисије о искључењу нововремаца објављена је у *Радничким новинама* 25. децембра 1904.

¹⁰⁴ РН 25. XII 1904.

¹⁰⁵ жарко Јовановић, *Организација и борба трговачких помоћника у Србији (1901—1914), Токови револуције VII*, Београд 1971, 289—295.

требало је у борбу против њих ангажовати подообре у унутрашњости и тиме локализовати утицај опозиције. У раскринкавању идејних погледа опозиције, истицани су, из пропагандних разлога, ставови који су изазвали и најоштрије реаговање и осуду. Увидевши да ће њихова опозициона група, ако настави и даље да делује, бити угушена и одстрањена из покрета, вође опозиције М. Поповић и Ј. Скерлић, прихватили су предлог Главне партијске управе да одустану од даљег опозиционог деловања. Тада је сазван збор у Београду, на коме је предложено њихово искључење из Партије. Били су то добро смишљени и правовремени тактички потези. Процена ситуације била је реална, а предузете мере адекватне. У тој фази сукоба компромиси су били готово не изводљиви, па је предузимање крајњих мера било неминовно.

Из изложеног можемо закључити да се опозиција око „Новог времена“ јавила у време када се раднички покрет Србије налазио у процесу прерастања у нову, вишу фазу организационог развитка. У тражењу најадекватнијих организационих форми и најпречих задатака класне борбе, кроз које ће се најуспешније вршити класно просвећивање радника, будити њихова свест о значају организоване класне борбе, појавиле су се разлике у мишљењима међу водећим социјалдемократима. Сви они, сем Јована Скерлића, углавном су показали од основних марксистичких концепција, покушавајући да пронађу најадекватнији пут њиховог оживотворења у условима тадашње Србије. Проналажење таквог пута био је веома сложен задатак с обзиром на неразвијеност земље, а тиме и радничке класе, и на тежњу да се створи модерни раднички покрет и обезбеди револуционарна перспектива борбе радничке класе и осталог експлоатисаног становништва. Млађи социјалдемократи, Радован Драговић Димитрије Туцовић, Триша Кацлеровић, Илија Милкић и други, који су се у покрету веома брзо афирмисали и заузели водеће позиције, били су смелији у прихватању савремених организационих форми за које још нису биле извршене све неопходне припреме, али које су покрету пружале сигурну перспективу и доследну марксистичку оријентацију. Један број водећих личности из прве фазе развитка марксистичке мисли и модерног радничког покрета у Србији, пре свих Милорад Поповић и Коста Јовановић, који су већ знатно били изгубили позиције у покрету, залагали су се првенствено за организационе форме које у датим приликама имају највише услова за постојање и рад, односно за постепеност у развоју покрета, не увиђајући потребу да се од почетка обезбеде сви основни правци његовог дугорочног развитка. Милорад Поповић и другови оправдано су указивали да постоје повољнији објективни услови за развитак синдикалног покрета, али нису сагледали све опасности које му даље прете ако се паралелно не ради и на јачању радничке политичке партије. Међутим, то не значи да је Милорад Поповић био синдикалиста или чак анархосиндикалиста, како је констатовано у свим досадашњим историографским радовима. Као што смо навели, Поповић је сам у *Новом времену*, на одређен начин, демантовао тврдње да је он присталица теорије о неутралности синдиката. Изнео је свој начелан став о значају политичке борбе радничке класе, с тим што је нагласио да у Србији, с обзиром на објективне услове, треба у прво време највише пажње посветити јачању синдиката, поред осталог, и ради стварања повољнијих услова за политичку борбу радничке класе.¹⁰⁶ Поповићево пренаглашавање по-

¹⁰⁶ Да је Милорад Поповић прихватио оснивање Српске социјал-демократске странке као свршен чин и да је увиђао њен значај, а тиме и потребу даљег развитка види се, поред осталог, из његовог чланка „Заштита радника“, објављеног у *Радничком календару* за 1904. годину.

требе првенственог рада у синдикатима може се критиковати са разних гледишта, али на основу њега не може се закључити да је он био синдикалиста, односно да је био против постојања и даљег развика Српске социјалдемократске странке и њеног јединственог деловања са синдикатима. Што се тиче Поповићеве критике централистичког устројства синдиката и целог радничког покрета, она је произашла првенствено из његовог сукоба са најужим кругом из вођства покрета, који је, користећи се својим ауторитетом и таквом организацијом покрета, у њему заиста имао доминатну улогу. Таква положај искористили су најистакнутији руководиоци баш у борбу против опозиције, због чега су од ње неправедно оптуживани као диктатори.

У свим овим размимоилажењима и сукобима интересантно је држање и став Драгише Лапчевића. Као један од старијих социјалиста, Лапчевић је спадао у ред водећих личности у вођству покрета. Велика је његова улога у стварању и прихватању нове концепције о реорганизацији и организационом развiku покрета. Био је доследан у борби за њену примену. Он и Димитрије Туцовићем водили су заједничку полемику са М. Поповићем на конференцијама управа свих радничких организација, одржаним у Београду 14. и 18. октобра 1904, заступајући линију вођства покрета. Осудио је појаву нововремаца, борио се против њих, али се залагао за мирно решење насталих сукоба и размимоилажења. Ценећи изванредне способности Милорада Поповића, Лапчевић је сматрао да треба стишати разбуктале страсти и одвојити личне сукобе од принципијелне полемике. Реално процењујући да опозиција нема изгледа на успех, сматрао је да треба ићи на мирно решење кризе, односно да се преуранило са одлуком о искључењу нововремаца из партије.¹⁰⁷ Као искусни активиста покушавао је да спречи разједињавање оно мало способних кадрова верних социјалистичким идејама. Међутим, сукоби су попримили такве размере да су Лапчевићева настојања била узалудна.¹⁰⁸

Оправданост Лапчевићевог става умногоме потврђује и чињеница да је Милорад Поповић и после искључења из партије остао веран социјалистичким идејама. Не успевши да се уклопи у нову средину и да нађе заједнички језик са новим вођством покрета, решио је да се врати у иностранство, али га је изненадна смрт, августа 1905. године, у томе спречила. С временом, увиђајући Поповићев стварни допринос развоју марксистичке мисли у нас, Димитрије Туцовић је похвално оценио његове погледе на многа питања, рехабилитујући га на одређен начин. Године 1907. Социјалистичка књижара поново

Говорећи о активности западноевропског радничког покрета на доношењу заштитног радничког законодавства Поповић истиче: „Социјална демократија нема разлога да се особито загрева за целу ову промену, али не може и не сме заборавити да енергично тражи привредну заштиту радника. Нарочито у Србији то је њена дужност, јер је она у нас једина која ово тражи.”

¹⁰⁷ Када је 12. децембра 1904. на радничком збору у Београду предложено да се нововремени искључе из Партије, Драгиша Лапчевић је суградан поднео оставку на чланство у Главној партијској управи. Али оставка није прихваћена. (АС, СДП, 65а, Записник седнице од 13. 12. 1904). У извештају са овог збора крагујевачки *Радник* (у броју од 24. XII 1904) поред осталог пише: „Морамо овде да учинимо једну примедбу говору друга Лапчевића. Он још помишља да се са овим људима као што је Милорад Поповић, Скерлић, Коста Јовановић, неки Јевтић, може још заједнички радити. Не друже Лапчевићу, ти се јако вараш и сувише си мек и попустљив.”

¹⁰⁸ Опширније о држању Д. Лапчевића види: Р. Јешић, н. н., 35—36.

објављује Поповићев превод *Комунистичког манифеста*, са предговором Д. Туцовића. У писму Карлу Кауцком од 2. фебруара 1909, критикујући политику аустријске социјалне демократије према Балкану, Туцовић, поред осталог, каже: „Журе се да нас утеше идејом Балканске конфедерације. То је само једна лепа идеја и ништа више. Наша партија је и сама пропагирала ту идеју; то вам је познато из члана пок. М. Поповића.”¹⁰⁰ Године 1911. Димитрије Туцовић у свом понатом делу *Социјалдемократски ашатор*, међу литературом коју првенствено препоручује младим социјалдемократским активистима, наводи и Поповићеву броштуру о синдикатима. Исте, 1911. године Туцовић у *Борби* објављује превод чланка Милорада Поповића „Богумили и патарени”, са напоменом о значају овог дела и његовог аутора.¹¹⁰

Као што видимо, Милорад Поповић одиграо је видну улогу у првој фази развитка марксистичке мисли и модерног радничког покрета Србије. Он је до краја остао веран марксистичком погледу на свет и друштво, без обзира на то што његови поједини покушаји оживотворења ових идеја, односно стваралачке примене марксизма, у условима тадашње Србије нису успели, односно нису наишли на подршку већине организованих радника. Његово учешће у новременској опозицији, а тиме и искључење из Српске социјалдемократске странке, било је првенствено последица погрешне обавештености о стварном стању у покрету и квалитетима његових нових вођа, личног размимоилажења извесних теоријских неслагања и појединих тактичких пропуста вођства покрета.

Појава новременске опозиције у радничком покрету Србије имала је одређених негативних последица на његову свакодневну практичну активност, али је у одређеном смислу позитивно утицала на идејно рашчишћавање и стварање најадекватније концепције његовог даљег развитка и дугорочне оријентације. Мали број способних активиста, окупљен око синдикалних и партијских организација, водио је вишемесечну борбу против опозиције, не успевајући да се довољно посвети активностима предвиђеним правилима, конгресним и скупштинским одлукама појединих радничких организација. На другој страни, теоријске расправе идеолога покрета са идеолозима опозиције допринеле су целовитом марксистичком сагледавању објективних и субјективних услова у којима покрет делује и реалном сагледавању правца његовог развитка. Без обзира на то што су основне поставке Милорада Поповића о овом питању одбачене као неприхватљиве, његова критика је допринела да вођство покрета не пренагласи значај политичке борбе у датим условима, каквих је тенденција у почетку било, већ да у практичном раду првенствену пажњу посвети јачању синдиката као базе партије, без обзира на начелан став о паралелном развоју синдикалног и политичког покрета и водећој улози партије. На тај начин покрет се развијао према стварним могућностима, дугорочно је обезбеђена његова марксистичка оријентација, развитак разних организационих форми, учвршћено је јединство покрета и обезбеђена доминантна улога радничке политичке партије.

¹⁰⁰ Димитрије Туцовић, *Претиска*, 309.

¹¹⁰ Уз чланак, који је превео Здравко Тодоровић, објављена је и следећа напомена редакције: „Овај чланак покојног Милорада Поповића штампан је у 'Neuzeitt'-у 1902. године. За њим је требало да дође већи рад о овом интересантном питању, али, по свој прилици, прерана смрт сахранила је ту као и многу другу намеру овога ваљаног човека. Надамо се да ће прештампавање овога чланка подстаћи на рад наше другове који се овим областима науке баве.” (*Борба*, 4, Београд 1911, 378—386, 422—426).

6. Трећи конгрес Главног радничког савеза

На II конгресу главног радничког савеза и Српске социјалдемократске странке одлучено је да се III конгрес „одржи у Крагујевцу о Ускрсу” 1905. године. Према овој одлуци, требало је да се конгреси одрже 17. и 18. априла 1905. године, у време прославе Првог маја. Због тога су Главна партијска управа и управа Главног радничког савеза јануара 1905. године тражиле сагласност од партијских и синдикалних организација да се конгреси одрже 5. и 6. јуна 1905. године. Пошто су се организације сагласиле с овим предлогом, на заједничкој седници обе управе, 2. фебруара 1905, одлучено је да се партијски конгрес држи 5. а синдикални 6. јуна. Такође је одлучено да на синдикалном конгресу „имају права учествовати управа партије и Контролна комисија, као и сви делегати партијски који су чланови синдиката”. На седници главног радничког савеза, одржаној такође 2. фебруара 1905, прихваћене су наведене одлуке заједничке седнице, усвојен је привремени дневни ред III синдикалног конгреса и одлучено да Димитрије Туцовић „изради нацрт нових правила Радничког савеза, која ће се претресати у седницама савезним и изнети конгресу на одобрење”.¹¹¹

Припреме аз конгресу успешно су обављене. Управа Главног радничког савеза обезбедила је делегатима попуст од 50% за путовање железницом и бродовима. Све организације морале су до 1. јуна 1905. уплатити заосталу чланарину и послати делегате сходно броју пуноправних чланова. Димитрије Туцовић саставио је преднацрт правила Главног радничког савеза, који је прихваћен од управе Савеза, а потом објављен у *Радничким новинама* 4. маја 1905. Прихваћен је и предлог резолуције о посредништву за налажење рада, који је објављен у *Радничким новинама* 1. јуна 1905. године.¹¹²

Практични део припрема око одржавања III партијског и III синдикалног конгреса извели су организовани крагујевачки радници. Конгреси су одржани у кафани радничке кооперативе „Народни дом” у Крагујевцу, која је у ту сврху специјално уређена. Синдикални конгрес почео је рад 6. јуна у 14 часова и трајао цео дан 7. јуна 1905. године. Двадесет синдикалних савеза, од чега два клуба, послали су на конгрес 76 делегата, али су пуномоћја за 2 делегата била неисправна. По једног делегата послало је Женско радничко друштво „Свест” из Београда и Крушевачко радничко друштво. Међутим, делегату из Крушевца пуномоћје није било исправно. Тако је 21 радничка организација — чланица Главног радничког савеза, на III конгресу била заступљена са 75 делегата. Поред њих, са статусом делегата, конгресу су присуствовали чланови управе (4), Надзорног одбора (4) и ревизори (10) Главног радничког савеза. Наведена 93 представника синдиката присуствовала су претходног дана III конгресу Српске социјалдемократске странке, осим 3 делегата Удружења трговачких помоћника.

Од свих синдикалних савеза највише делегата је послао Савез металских радника (14), затим следе: Савез опанчарских радника (7), Савез дрводељских радника (7), Савез пожарско-прерађивачких радника (7), Савез монополских радника (6), Савез абаџијских радника (5), Савез кројачких радника (5), Савез обалских и надничарских

¹¹¹ АС, СДП, 65а; РН 3. IV 1904, 19. I и 9. II 1905.

¹¹² РН 15. II и 1. VI 1905. — Због недостатка материјалних средстава, на седници управе Радничког савеза 9. II 1905. решено „је да чланови Радничког савеза путују о свом трошку на конгрес”. Као што видимо најистакнутији синдикални активисти били су спремни да поднесу све жртве када се радило о успеху покрета, о победи социјалистичких идеја.

радника (4) итд. Поред представника синдиката, синдикалном конгресу присуствовали су као пуноправни делегати и свих 17 делегата изабарних од партијских организација за III партијски конгрес, затим чланови партијске управе (6), Контролне партијске комисије (9) и партијски повереници (2), укупно 34 представника Српске социјалдемократске странке.¹¹³ Према томе, на III синдикалном конгресу присуствовало је 127 представника синдикалних и партијских организација из целе Србије. Из наведених података видимо да је синдикални покрет био знатно развијенији од политичког. Док су синдикалне организације послале на конгрес 75 делегата, партијске организације су свега послале 17. Пошто су делегати бирани сходно броју организација и броју њихових чланова, синдикати су у свом организационом развоју били далеко испред партије. Баш у овој чињеници треба, поред осталог, тражити разлоге због којих су водећи социјалдемократи инсистирали да се са истим делегатима држе оба конгреса, односно да се успостави што чвршћа веза између ове две врсте радничких организација. Када је партија с временом ојачала, синдикати су добили више самосталности у свом унутрашњем ртау, мада је јединство покрета у општим класним акцијама још више неговано.

Конгрес је, кратким поздравним говором, отворио председник Главног радничког савеза Лука Павићевић. Пре преласка на дневни ред Михаило Пауновић, делегат Савеза дрводељских радника, покренуо је питање присуства партијских делегата и изјаснио се против њиховог учешћа „у пословима Радничког савеза”. Драгиша Лапчевић зналачки је одговорио Пауновићу, па је после дискусије решено да „право решавања, говора и гласања на конгресу Радничког савеза имају у пуном смислу и партијски делегати”. Тиме је елеминисан први покушај остатака поражене нововременске опозиције, којој је припадао М. Пауновић, да на овом конгресу протуре своје погледе и ставове. Одлучено је, такође, да верификациони одбор и одбор за утврђивање дневног реда, изабрани претходног дана за партијски конгрес, „важе и за конгрес Радничког савеза”. За председник синдикалног конгреса изабран је Лука Павићевић, а за потпредседника Сретен Савић, столарски радник и делегат партијске организације из Ниша. За секретаре конгреса изабрани су: Петар К. Станковић, Таса Милојевић, Живојин Тимотић и Таса Петковић. После краће дискусије усвојен је следећи дневни ред конгреса: „1. Извештај управног и надзорног одбора; 2. Нова правила; 3. Избор управног и надзорног одбора; и 4. О посредничким бироима (ако буде имало довољно времена)”.¹¹⁴ Према томе, из привременог дневног реда, објављеног у „Радничким новинама 12. марта 1905, нису узете тачке о радничком законодавству и о узајамности радничке борбе. Додата је нова тачка о посредничким бироима за запошљавање. Ове промене настале су, очигледно, у току припрема за конгрес. Због краткоће времена требало је решавати најважнијих питања, док су остала одлагана или пренета у надлежност управе Главног радничког савеза.

Извештај управе Главног радничког савеза поднео је председник Лука Павићевић, а надзорног одбора Евгеније Киклић. Извештаји су побудили знатно интересовање делегата, па је вођена веома жива и интересантна дискусија. Већина дискутаната подржала је извештаје, уз мање примедбе на рад управе, конструктивне сугестије и предлоге. Узимајући реч у дискусији, Драгиша Лапчевић је прочитао и предлог резолуције о јединству покрета, замоливши

¹¹³ РН 22. и 25. VI 1905.

¹¹⁴ *Синдикални покрет*, 1958, 161—162.

делегате да је у интересу радничког покрета приме „као додатак извештају управе“. У резолуцији се указује на значај и потребу јединства радничког покрета, без обзира на разне организационе форме. Позвани су активисти и сви организовани радници да делују у том правцу да би се све радничке организације, ма какве форме биле, „једновремено јављале и као средства за васпитање и као средства за борбу“ и да се све оне развијају „у најтежњој вези једна са другом“, како би све „ишле заједно руку под руку, прогресивно увеличавајући како снагу радничке класе, тако и њезину способност за политичку и економску експропријацију буржоазије“. Међутим, дискусија о извештају била је прилика и за неколико делегата који су још деловали са позиција поражене новоремске опозиције, да изнесу мишљење, критикују вођство покрета и покушају одбрани своје погрешне поступке. Са тих позиција дискутовали су Михаило Пауновић, делегат Савеза дрводељских радника, Милан Радовановић и Константин Вукадиновић, делегати Удружења трговачких помоћника. У критици вођства покрета ишли су до те мере да су управу Главног радничког савеза, Радована Драговића и Трипу Кацлеровића оптужили због, наводног, одвајања пододрбора од синдикалних централа које су се изјасниле за *Ново време*. Њихови критизерски ставови деловали су одбојно на делегате. Извештај управе и Надзорног одбора, као и резолуција коју је предложио Д. Лапчевић, примљени су са једним гласом против.¹¹⁵

Извештај благајне Главног радничког савеза поднео је благајник Ранко Живковић. Из извештаја се види да је Савез 20. марта 1904. године имао готовину од 274 динара. До 20. маја 1905. остварен је скроман приход од 2.563 динара. Интересантно је да је приход од уписа износио свега 80 динара, а квота од чланарине 961 динар. Пошто је овај приход зависио од финансијског стања све 23 организације учлањене у Савез, очигледно је да су се налазиле у доста незавидном положају. Што се тиче појединих савеза, Главни раднички савез остварио је највећи приход од Савеза металских радника — 113 дин., затим од Савеза опанчарских радника 98 дин.; Савеза дрводељских радника — 96 дин.; Савеза молерско-фарбарских и лакирерских радника — 93 дин.; Дружине типографских радника — 90 дин. итд. Поред тога, организације нису редовно уплаћивале квоту од чланарине. Већи део квоте, у износу од 565 дин., уплаћен је тек на крају четвртог квартала, односно непосредно пред конгрес. Дуг је, очигледно, тада измирен првенствено због тога да би се стекло право на слање одговарајућег броја делегата на конгрес. Овакво нередовно пристизање квоте још више је отежавало материјални положај Главног радничког савеза и неповољно утицало на његову активност. Остале, нешто веће, приходе Савез је остварио од једне успеле приредбе у Крагујевцу — 597 дин., и од ликвидације 9 радничких друштава — 447 дин. Приход у целини није могао подмирити нарасле потребе Савеза, па су средства коришћена за најнужније потребе и извршавање најважнијих задатака. Највећи издатак било је штампање савензих издања — 586 дин., затим трошкови око слања изасланика и ревизора — 512 дин.; трошкови Радничког секретаријата — 500 дин. итд. Пошто су се остале радничке организације и установе углавном налазиле у још тежем материјалном положају, Савез је био принуђен да им пружа помоћ. Тако је *Радничким новинама* позајмљено 300 дин., а београдској радничкој кооперативи „Напред“ 140 дин. После подмирења најнужнијих потреба, у каси Савеза остао је свега 161 динар. Дискусија о овом извештају била је доста жива. Већина дискутаната сложила се са мишљењем

¹¹⁵ Синдикални покрет, 1958, 163—170.

Радована Драговића да се „мора поправити материјална страна Радничког савеза”, што је једна од битних услова за озбиљнији рад и успешно вођење класне борбе. Делегати су прихватили извештај благајне и изразили спремност да се финансијском положају Савеза посвети већа пажња, с тим да се средства што рационалније троше.¹¹⁶

Прихватањем извештаја дата је разрешница старој управи и позитивно оцењен њен рад. Нова управа изабрана је на основу нових правила Савеза и на веома демократски начин. Делегати су сами, по своје нахођењу, уписали имена кандидата на посебне листе. Изабрани су кандидати са највећим бројем гласова. Одмах после конгреса, на првој седници, управа се конституисала овако: председник Лука Павићевић, потпредседник Лаза Јовин, секретар Алберт Фирт, благајник Ранко Живковић и чланови: Сава Ковачевић, Никола Марчетић и Владо Главинић. У Надзорни одбор изабрани су: Евгеније Киклић, Јанош Наћ и Бока Нешић.¹¹⁷

Посебну пажњу делегати су посветили усвајању нових правила Главног радничког савеза. Без обзира на то што је преднацрт правила зналачки саставио Димитрије Туцовић и што је претходно био прихваћен од управе Савеза, вођена је веома жива дискусија и интересантна полемика о појединим важнијим питањима. После уводног излагања референта Д. Туцовића, који је објаснио најважније новине унесене у правила, прешло се на читање и усвајање свих чланова редом. Прва три члана прихваћена су без дискусије. Према члану 1, синдикалне организације оснивају Главни раднички савез, „који је представник целокупног синдикалног покрета у земљи”. Чланом 2. предвиђено је да се у Савез могу учланити „само централизоване синдикалне савези и оне месне независне организације које немају свога савеза”. Нагласак је, очигледно, стављен на доследну примену централистичког принципа организовања целог покрета и сузбијање свих појава деловања мањих група мимо одговарајући струковне савезе. Према члану 3, Главни раднички савез имао је задатак „да уједињењем синдикалних савеза води класну борбу и штити класне интересе радничке класе у Србији и да удруженом и једновременом акцијом свију синдиката потпомаже остварење економских радничких захтева”. Из овог начелног става произилазили су веома сложени и одговорни задаци Савеза, што је до извесне мере конкретизовано у члану 4, где су регулисане његове дужности. Савезу је стављено у дужност да подстиче синдикалну агитацију међу радницима; стара се о буђењу њихове класне свести и степен образованости; прикупља потребне статистичке податке; формира посебан фонд за помагање већих штрајкова; стара се о оснивању посредничких бироа за запошљавање чланова синдиката и обезбеђивање преноћишта за оне који путују; пружа правну заштиту члановима синдиката; припрема и објављује годишњи извештај о раду синдиката; објављује одговарајућу синдикалну литературу; води бригу о синдикалном органу; организује првомајске прославе, успоставља везе са синдикалним централама других земаља преко Међународног синдикалног секретаријата и помаже струковне савезе у склапању међународних веза; сазива синдикални конгрес, врши припреме и „извршује конгреске одлуке”.

У другом делу правила одређени су извори прихода Главног радничког савеза и начин њиховог трошења. Према члану 5, синди-

¹¹⁶ *Синдикални покрет*, 1958, 148—152, 171—173.

¹¹⁷ РН 15. VI 1905; *Синдикални покрет*, 1958, 164—165. — Од чланова управе највише гласова добио је Лука Павићевић, 89, затим, Сава Ковачевић, 69, Никола Марчетић, 66, Алберт Фирт, 65, Ранко Живковић, 61, Владо Главинић 41 и Лаза Јовин 34. Било је предложено свега 49 кандидата.

калне организације биле су дужне да плате Савезу „по 10 динара уписнине и редовну квоту по 0,10 дин. месечно за сваког члана, који по правилима није ослободљен недељних улога”. О овом члану вођена је опширна дискусија. Известан број делегата био је против повећања квоте са 0,5 на 0,10 динара, односно за 100%. После дискусије и Туцовићевих објашњења предлог је прихваћен, с тим што је остављено конгресу у надлежност да величину ковете одређује сваке године. Савез је био обавезан да новац троши само за извршавање задатака који произлазе из правила и конгресних одлука. Савезу је, према члану 6, стављено у задатак да оснује резервни фонд за помагање већих штрајкова, за које синдикалне организације не могу саме прикупити потребна средства. Одређено је да се у фонд уноси сав вишак прихода Савеза по билансу сваке године, затим чист приход од забава које Савез приреди и сав неутрошени новац који се сакупи од добровољних прилога за поједине штрајкове. Савезу је такође стављено у надлежност, чланом 7. Правила, да по потреби, а у договору са конференцијом свих синдикалних управа, разреже извршан прилог који би чланови синдиката привремено плаћали у корист резервног фонда. Чланом 7. регулисан је начин сакупљања добровољних прилога за штрајкове, тако да је свака акција ове врсте могла да се организује само у договору са Главним радничким савезом. Око усвајања чланова 6. и 7. вођена је оштра дискусија и полемика. Један број делегата, међу којима и Радован Драговић, били су против оснивања резервног фонда. Сматрали су да ће се организације превише на њега ослонити и занемарити своје јачање. Подржан од Драгише Лапчевића, Илије Милкића, Николе Величковића и других дискутаната, Туцовић је аргументовано доказао неоснованост ових примедба и убедио делегате да у начелу прихвате оснивање фонда. Када се приступило регулисању материјалних извора фонда, поред предлога референта, појавио се и заједнички предлог Радована Драговића и Драгише Лапчевића. Туцовић је предложио да се фонд формира на основу привременог разреза на чланарину сваког члана синдиката од 0,5 дин. недељно. Са 52 : 45 гласова прихваћен је предлог Драговића и Лапчевића, који смо већ анализирали. Била је то заиста стваралачка дискусија и крајње демократски начин доношења коначних одлука. Циљ дискутаната био је да се набу одговарајућа решења, за која је заинтересовано синдикално чланство и која имају реални основ да се у пракси оживотворе.

Као што видимо, оснивање резервног штрајкачког фонда представља једну од значајних новина унесених у нова правила Савеза. Видели смо да је на II синдикалном конгресу одлучено да се оснује посебан штрајкачки фонд. Ова одлука није реализована, пошто је управа Радничког савеза стала на становиште да штрајкове треба да воде саме синдикалне организације и да се слични фондови при њима оснивају. Међутим, било је већих штрајкова који су прерастали оквиру појединих струковних савеза и постајали „ствар целог покрета”. Баш због тих случајева, када је „цео покрет заинтересован за успех једног штрајка”, основан је резервни фонд.

У трећем делу правила, чланови 8—11, регулисана су питања везана за одржавање синдикалних конгреса и њихове надлежности. Предвиђено је да се конгреси редовно одржавају сваке друге године, а ванредни конгрес само уз сагласност две трећине савезних организација. Време одржавања конгреса одређује управа Главног радничког савеза. Предвиђена је и могућност да се, по споразуму, синдикални и партијски конгреси одржавају у исто време и „с истим делегатима”. Право учешћа на конгресу имали су чланови управе и контролори Главног радничког савеза „и све организације преко

својих делегата". Синдикалне организације које су имале до 50 чланова бирале су једног делегата, до 100 чланова 2 делегата, а преко 100 чланова бирале су 2 делегата и на сваку нову стотину по једног делегата. Организације су имале право да бирају делегате само на основу броја чланова за које су платиле квоту Радничком савезу „за 3 последња месеца". Циљ ове мере био је да се и на тај начин утиче на организације како би измириле финансијске обавезе према Савезу. Одређено је да се одлуке на конгресу доносе простом већином гласова, а да се тајно гласа само при избору управе и контролора. Синдикалне организације имале су искључиво право подношења предлога за конгрес. У целини, синдикални конгрес је имао задатак „да претреса сва питања радничке борбе, да одлучује о правцу покрета и даје директиву Главном радничком савезу... да оцењује извештај Главног радничког савеза и бира нову управу и контролоре". Као највиши орган синдикалног покрета, конгрес је на демократски начин одлучивао о свим битним питањима, утврђивао правце деловања и подстицао организације на повећану активност.

Надлежност управе и контролора Савеза регулисана је у члановима 12—16. правила. Према члану 12, конгрес је бирао „7 лица за управни одбор, а 3 лица за контролоре Главног радничког савеза". Овај члан примљен је по предлогу референта, али је постојао и предлог да управе свих савезних организација бирају „по једног члана за управни одбор и контролорну комисију Радничког савеза". Мада је предлог потекао од представника поражене нововремске опозиције, интересантно је да је ово питање поново покренуто и на одређен начин било присутно, тако рећи, од оснивања Радничког савеза. Задатак управног одбора био је да извршава све задатке Главног радничког савеза, да се стара о спровођењу конгресних одлука и конгресу подноси извештај о своме раду. За извршавање савезних послова, управи је дато право „да одреди лица и награду". Пошто се делатност покрета разгранала, повећао се и обим послова које је управа морала благовремено обавити. Због тога се указала потреба за ангажовањем професионалних функционера у покрету, што је наведено и одлуком санкционисано. Ради што успешније агитације и контроле рада, управа је имала право да, по потреби, при појединим савезним организацијама и синдикалним већима постави своје ревизоре. Ради саветовања „о свима важнијим општим питањима" и доношења одлука које су од битног интереса по цео покрет, управа је била обавезна да свака три месеца, а по потреби и чешће, сазива „управе свију савезних организација на заједничку конференцију". На овим конференцијама попуњавана су и упражњена места чланова управе и контролора. Овом одлуком само је потврђено и санкционисано веома позитивно искуство из дотадашњег рада и обезбеђен демократске начин доношења одлука о битним питањима. Тиме су у многе избијени из руку адути поборника састава управе Савеза од представника појединих централних управа струковних савеза.

Контролори Главног радничког савеза имали су задатак ранијег надзорног одбора. Имали су право присуствовања „седницама управног одбора и седницама синдикалних управа". Били су дужни да прегледају финансијско пословање Главног радничког савеза, а по потреби и струковних савеза, тромесечно оверавају и објављују биланс Савеза и да конгресу подносе извештаје о своме раду.

Пети део правила, чланови 17—19, посвећен је синдикалним већима, која представљају значајну новину у организационом развоју синдикалног покрета. Све савезне организације и синдикални пододбори у унутрашњости били су обавезни да оснивају заједничка синдикална већа „ради решавања општих питања" и обављања

заједничких послова. Већа су сачињавали председници и секретари пододбора и повереништава у једном месту и повереници Главног радничког савеза. Задатак већа био је да се „старају о општем напретку синдикалног покрета” у своме месту; да организују апитацију, предавања и сазивање зборова; пружају правну помоћ члановима синдиката; „установе посредништва за налажење рада и преноћиште за чланове који путују;” обезбеђују локале за своју делатност; оснивају заједничке књижнице за све месне организације; подстичу и контролишу рад пододбора и организују прославу Првог маја. Из ових начелних задатака пролазио је веома широк круг делатности већа, као руководећих органа синдикалног покрета у појединим местима. Делатност већа одвијала се у оквиру одлука и рада Главног радничког савеза и струковних савеза. Према члану 19, Правила, већа су била дужна да се придржавају одлука централа струковних синдикалних савеза и нису се смела „мешати у унутрашњи рад ма кога савеза”.

Дужности савезних организација прецизиране су у шестом, последњем, одељку правила, у члановима 20—24. Све савезне организације биле су дужне, сходно централистичком устројству синдиката, „да се управљају по одлукама конгреса, да испуњавају одлуке Главног радничког савеза”. Струковне синдикалне организације и синдикална већа били су такође дужни да прикупљају потребне статистичке податке, растурају штампу и остала савезна издања, шаљу извештаје о штрајковима и учествују у свим акцијама које покрене Главни раднички савез, пружајући му пуну подршку и помоћ. Главни раднички савез имао је право „да искључи из свога састава оне савезне организације” које не испуњавају своје обавезе, раде супротно одлукама конгреса и не измире за три месеца своје новчане обавезе.

У последњем, 24. члану Правила предвиђено је да се у случају престанка рада Главног радничког савеза, његова имовина преда на чување најјачој радничкој организацији у земљи или поузданом новчаном заводу, „до оснивања новог савеза истог правца и циља”. Потписана од руководства III синдикалног конгреса, Правила су ступила на снагу 8. јуна 1905. године.

У целини може се закључити да су нова правила Главног радничког савеза састављена на основу искустава западно-европског синдикалног покрета, прилагођених специфичним приликама у Србији и у духу одлука II синдикалног конгреса о реорганизацији покрета и основним правцима његовог даљег развоја. Са њиховим усвајањем завршен је процес реорганизације и новог организационог устројства синдиката, започет одлукама II конгреса 1904. године. Тиме је синдикални покрет Србије добио модерну организациону форму и у целини марксистичку класно-борбену оријентацију. Ударени су основни правци његовог даљег развоја и створени повољнији субјективни услови за вођење класне борбе.¹¹⁸

Пошто је дискусија о извештају и новим правилима трајала много дуже него што је било предвиђено, није било времена да се расправља о четвртој тачки дневног реда конгреса, односно о посредничким биронима. Прихваћен је предлог Драгише Лапчевића да се резолуција о овом питању, без дискусије, „преда управи на извршење”. Предлог резолуције припремио је Алберт Фирт у име Савеза металских радника. У резолуцији се указује на неопходност и значај оснивања посредништва (бироа) за запошљавање, којим би управљали сами радници, уз обавезу државе да за њихов рад обез-

¹¹⁸ *Синдикални покрет*, 1958, 154—160, 173—184; РН 4. V 1905.

беди материјална средства. Стављено је у дужност Главном радничком савезу да покрене иницијативу око оснивања таквог бироа у Београду и да са социјалном демократијом поведе борбу да се ово питање регулише радничким законодавством.¹¹⁹

На крају дневног реда делегати III конгреса Главног радничког савеза упознати су са садржајем поздравних телеграма које је председништво, по одлуци прве седнице конгреса, послало штрајкачима, конобарима и текстилцима у Београду, пружајући им пуну подршку у борби. Пошто су прочитани поздравни телеграми упућени конгресу и саслушана завршна реч Луке Павићевића, III конгрес је завршио рад уз громогласне узвике делегата „Живела социјална демократија!“ и „Живела интернационала!“, уз певање „Марсеље“ и музику радничких маршева. И на тај начин делегати су манифестовали совје социјалистичко опредељење и интернационалну оријентацију.

На III конгресу Главног радничког савеза сабрани су резултати четрнаестомесечног рада и одређени основни правци даље активности. Позитивно оцењујући дотадашњи рад Савеза, делегати су указали на значај последне и веома успеле реорганизације радничког покрета, подржавајући принципе и правце на којима се заснивала нова концепција о оргнизиционом развиту покрета. Због тога су све одлуке донете у складу са основним теоријским поставкама усвојеним на II конгресу Савеза. То је нарочито дошло до изражаја у новим правилима Савеза, којима се завршава процес реорганизације синдикалног покрета и његовог сасвим модерног организационог устројства. У том духу донета је и резолуција о јединству покрета, која је била веома значајна за спровођење прокламоване политике о јединству радничке борбе, чврстој и нераздвојивој повезаности синдикалног и политичког покрета радничке класе.

Младен ВУКОМАНОВИЋ

¹¹⁹ *Синдикални покрет*, 1958, 185; РН 1. VI 1905. — Крагујевачке радничке организације успешно су обавиле све послове око одржавања конгреса и зналачки искористиле присуство водећих српских социјалдемократа у њиховом месту. На железничкој станици 4. јуна 1904. организован је свечан дочек делегата из Београда, уз музику и певачки хор. Одржан је 5. јуна 1905. велики раднички збор на коме су говорили Драгиша Лапчевић, Лука Павичевић, Димитрије Туцовић и Никола Величковић. У част делегата приређен је концерт са игранком. На крају, 7. јуна 1905. у вече крагујевачки радници испратили су делегата на железничку станицу. „Испраћај је био одушевљен“. (*Радник*, 25. V, 1. и 12. VI 1905.).

Резюме

Младен Вукоманович

ГЛАВНЫЙ РАБОЧИЙ СОЮЗ СЕРБИИ В ПЕРИОДЕ С I ДО III КОНГРЕССОВ (1903—1905 г.)

В периоде июнь-июль 1903 года, когда Рабочий союз фактически начал работу и когда состоялся его I конгресс, до июня 1905 года, т. е. до его III конгресса, формировалось современное профсоюзное движение в Сербии. После выдающегося успеха — создания сети профсоюзных организаций в Белграде и общих рабочих обществ во внутренности страны — на II конгрессе Рабочего союза, марта 1904 года, было принято решение о реорганизации движения и его перерастания в новую, высшую фазу развития. Рабочие общества постепенно закрывались, а профсоюзные союзы перерастали в централизованные общие организации, с местными комитетами во всех больших городах. Процесс реорганизации и строительства современного профсоюзного движения совершился принятием Правил Главного рабочего союза июня 1905 года. Реорганизация и новое организационное устройство привело к идеологической дифференциации и вытуплении оппозиции в начале в кругах газеты „Свест“ („Сознание“), а потом в кругах общества и журнала „Ново време“. В этой борьбе доминирующую позицию в рабочем движении освоили поборники последовательных марксистских мировоззрений и концепций; этим началась новая фаза развития марксистской мысли в Сербии.

Имея в виду объективные условия, роль Рабочего союза в этом периоде, по ряду важных вопросов, вышла из рамок профсоюзов. Его вклад в развитие других организационных форм рабочего класса, прежде всего политических и кооперативных рабочих организаций весьма замечателен. Этот факт, в этом отношении, способствовал, чтобы в Сербии уже в этом периоде осуществилось полное единство профсоюзного и политического рабочего движения, что весьма благоприятно повлияло на процесс дальнейшего объединения и борьбы рабочего класса.